

**T. C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI**

**BİR HİRİSTİYAN APOLOJİST OLARAK AZİZ JUSTİN
MARTYR**

Halit Ahmet ÇİFTÇİ

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Nasuh GÜNAY**

ISPARTA 2017

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin Adı Soyadı	Halit Ahmet ÇİFTÇİ
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Tez Başlığı	Bir Hristiyan Apolojist Olarak Aziz Justin
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)	Bir Hristiyan Apolojist Olarak Aziz Justin Martyr

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Doktora Tez Savunma Sınavında Jürimiz 18/5/2017 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Doktora tezi için;

☒ OY BİRLİĞİ ☐ OY ÇOKLUĞU²

ile aşağıdaki kararı almıştır.

- ☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez **KABUL** edilmiştir.
☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda tezin **DÜZELTİLMESİ**³ kararlaştırılmıştır.
☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin **REDDEDİLMESİ**⁴ kararlaştırılmıştır.

TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	İmza
Danışman	Prof.Dr. Nasuh GÜNAY Süleyman Demirel Üniversitesi	
Jüri Üyesi	Prof.Dr. Talat SAKALLI Süleyman Demirel Üniversitesi	
Jüri Üyesi	Doç.Dr. Hammet ARSLAN Süleyman Demirel Üniversitesi	
Jüri Üyesi	Yrd.Doç.Dr. Hüseyin KÖFTÜRCÜ Süleyman Demirel Üniversitesi	
Jüri Üyesi	Yrd.Doç.Dr. Azize UYGUN Süleyman Demirel Üniversitesi	

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ DÜZELTME kararı için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır.

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV YÖNETMELİĞİ Madde 39-(4) Tezi hakkında DÜZELTME kararı verilen öğrenci sınav tarihinden itibaren en geç altı ay içinde gerekçini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur.

⁴ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrencinin enstitü ile ilişkisi kesilir.

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “**Bir Hristiyan Apolojist Olarak Aziz Justin Martyr**” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

İmza:

Ad Soyad: Halit Ahmet ÇİFTÇİ

Tarih: 29.05.2017

(ÇİFTÇİ, Halit Ahmet, Bir Hristiyan Apolojist Olarak Aziz Justin Martyr, Doktora Tezi, Isparta 2017)

ÖZET

Hristiyan düşüncesinde apolojinin tarihi apostolik döneme kadar dayanmaktadır. Havariler, Yahudilere ve kafirlere karşı İsa'nın öğretisini savunarak apolojinin temellerini atmışlardır. Bu dönemden sonra apoloji çalışmaları daha sistemli bir hale gelmeye başlamıştır. II. yüzyılın en önemli Hristiyan apolojistlerinden olarak gösterilen Aziz Justin Martyr yaklaşık olarak 100 yılında Nablus'ta (Neapolis) putperest bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası ve dedesi Grek göçmeni olan Justin'in kendisi de Grek geleneklerine göre büyütülmüştür. Tanrı ile ilgili gerçeği kavramaya çalışan Justin, ilk olarak Stoacı bir hocadan ders aldıktan sonra sırasıyla Aristoteles, Pythagoras ve Platon felsefelerinden etkilenmiştir.

Aziz Justin'in (100? -165?) Roma İmparatoru Antoninus Pius'a yazmış olduğu I. Apoloji ve buna ek olarak Roma Senatosu'na yazdığı II. Apoloji savunmacı geleneğin önemli eserleri arasında gösterilmektedir. Bunlardan I. Apoloji'de Justin; İsa'nın öğretileri, Hristiyanların ahiret inancı ve ateizmle suçlanması, putperest doktrinler, büyücülük, nübüvvet, Musa'nın vizyonu, vaftiz gibi konuları incelemiştir. I. Apoloji'ye bir ek niteliğinde olan II. Apoloji'de Justin, Tanrı'nın ve İsa'nın isimlerinden, anlamlarından ve gücünden, meleklerin sınırı aşmasından, Hristiyanların ölüme bakışından, İsa'nın Sokrates'le karşılaştırılmasından bahseder. *Trypho ile Diyalog* adlı eserinde ise Justin kendi kurguladığı bir karakter olan Musevi Trypho ile arasındaki diyalog aracılığıyla Eski Ahit'in Hristiyanlık açısından okunması ve İsa'nın Eski Ahit peygamberliklerini tamamladığını anlatmıştır. Justin, Kutsal Kitap'ın bilgi kaynağı olduğunu ve aynı zamanda bilginin konusu olduğu iddiasını ortaya atmıştır. Mesih'i "Logos" olarak tanımlayan filozofların arasında bulunan Justin, Logos'un insanlığın kurtuluşu için Mesih'te enkarne olduğuna inanır. Justin, Grek felsefesinden etkilenmiş bir felsefeci olarak Hristiyanlığı bir anlamda Eski Yunan felsefesinin tamamlanışı olarak görmüştür.

Aziz Justin Martyr, yaklaşık olarak 165 yılında İmparator Marcus Aurelius'un Roma'sında öğrencilerinden altı tanesiyle birlikte tutuklanıp Hristiyan olduğu için kafası kesilerek öldürülmüştür. Bu olaydan sonra Justin, "şehit" anlamına gelen "martyr" ünvanını almıştır.

Anahtar Kelimeler: Aziz Justin, Apoloji, Apolojetik, Hristiyanlık, Katolik Teoloji.

(ÇİFTÇİ, Halit Ahmet, Justin Martyr As A Christian Apologist, PhD. Thesis, Isparta, 2017)

ABSTRACT

The history of the apology in Christian thought dates back to the apostolic times. The Apostles founded the basic principles of the apology defending the doctrine of Jesus Christ. Afterwards, apologetic works began to appear more systematic. Justin Martyr (100? -165?), who is considered as one of the most prominent Christian apologist of the II. century, was born to a pagan family in Flavia Neapolis. He, whose father and grandfather are Greek immigrants, was reared according to Greek customs. In quest of the truth about God, he was influenced by successively with Stoic, Aristotelian, Pythagorean and Platonist philosophies.

Justin's I. and II. Apologies, which are addressed to Roman Emperor Antoninus Pius and the Roman Senate are regarded as one of the most significant works of the apologetic tradition. Justin surveys the doctrines of Jesus Christ, Christian eschatology, Christians' charge of atheism, pagan doctrines, magic, prophecy, vision of Moses and Baptism in I. Apology. In II. Apology, which is a supplement to the first, he mentions about the meanings and the power of the names of God and Jesus, transgression of the angels, Christians' view of death, comparison of Jesus with Socrates etc. In his Dialogue With Trypho, he –via Trypho the Jew who is generally regarded as a fictional character of him- tells about the reading of the Old Testament in terms of Christianity and Jesus' perfection of the prophecies of the Old Testament. Justin claims that the Bible is the source of knowledge and the subject of knowledge at the same time. He, who is one of the philosophers those identify the Jesus as Logos, believes that the Logos is incarnated in the body of Christ for the sake of salvation of mankind. As a philosopher who was influenced by Greek philosophy, Justin considered the Christianity as the perfection of ancient Greek philosophy.

In about 165, Justin Martyr is arrested with six of his disciples in the reign of Emperor Marcus Aurelius and executed by decapitation because of being a Christian. He is entitled as “martyr” after this incident.

Keywords: Justin Martyr, Apology, Apologetics, Christianity, Catholic Theology.

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA TUTANAĞI.....	i
YEMİN METNİ	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	ix
ÖNSÖZ.....	x
GİRİŞ	1
A. TEZİN AMACI VE ÖNEMİ.....	1
B. TEZİN KAPSAMI, SINIRLARI VE YÖNTEMİ	1
C. TEZİN KAYNAKLARI	1

I. BÖLÜM

KAVRAMLAR VE TANIMLAR

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	4
1. Apoloji ve Apolojist Kavramı	4
2. Apolojetik Kavramı.....	5
B. AZİZ JUSTİN'İN YAŞADIĞI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ	7
1. Siyasi Durum.....	7
2. Sosyal Yapı	11
3. Dini Yapı.....	12
C. AZİZ JUSTİN'İN HAYATI VE ESERLERİ	24
1. Hayatı	24
2. Eserleri	28
3. Metodolojisi	33

II. BÖLÜM

JUSTİN'İN APOLOJİSİ

A. JUSTİN'İN YAHUDİLERE VE YAHUDİLİĞE YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER.....	36
1. Tanrı Algılarıyla İlgili Eleştiriler.....	37

2. Ayinlerle İlgili Eleştiriler	38
3. Mesih'i Algılayışlarıyla İlgili Eleştirileri	40
4. Yasaya Uygun Yaşamamalarıyla İlgili Eleştirileri	43
5. Kutsal Kitap Tahrifleriyle İlgili Eleştirileri.....	44
6. Justin'e Göre Yasa'nın Feshedilmesi ve Yeni Ahit'in Verilmesi.....	44
B. JUSTİN'İN PUTPERESTLERE YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER	50
1. Hristiyan Öğretisiyle Putperest Karşılaştırmalar	53
2. Putperest Tapınmanın Çeşitleri	54
3. Putperest Mitolojinin Kökeni	55
4. Meleklerin Haddi Aşması ile İlgili Düşünceleri	56
5. Justin'e Göre Putperest Kozmoloji	64
6. Justin'in Putperest Crescens'e Yönelttiği Eleştiriler.....	64
7. Haçın Sembolleri.....	65
8. Justin'in Samirî Simon ve Marcion'a Eleştirileri	66
9. Hristiyanların Sahte Tanrıları Terk Etmesi	68
C. JUSTİN'İN BÜYÜYE VE BÜYÜCÜLERE BAKIŞI	69
D. HİRİSTİYANLARIN ATEİZMLE SUÇLANMASI	72

III. BÖLÜM

JUSTİN'İN APOLOJETİĞİ

A. TANRI GÖRÜŞÜ.....	79
B. TANRI-ALEM İLİŞKİSİ	90
1. Tanrı'nın İnsanlarla İlgilenmesi	90
2. İnsan Fiilleri	90
3. İnsanın İradesi	91
4. İnsanın Sorumluluğu	91
5. Hristiyanların İntihar Etmemesinin Sebepleri.....	93
C. KUTSAL RUH/PEYGAMBERÎ RUH GÖRÜŞÜ	94
D. TESLİS-LOGOS GÖRÜŞÜ	101
E. MESİH GÖRÜŞÜ	113
1. Mesih'in Doğum Şekli ve Yerinin Önceden Bildirilmesi.....	116
2. Mesih'in Tarihiyle Karşılaştırmalar	117

3. Mesih'in Oğulluğuna Dair Karşılaştırmalar.....	119
4. Mesih'in Gelişinin Önceden Bildirilmesi	121
5. Sapkınlığa Dair.....	126
6. Mesih'in Çarmıha Gerilmesinin Önceden Haber Verilmesi.....	127
7. Mesih'in Musa Tarafından Önceden Haber Verilmesi	128
8. Mesih'in Cennetteki Döneminin Önceden Bildirilmesi.....	129
9. Mesih'ten Önceki Dünyada Kelam.....	130
10. Mesih'in Socrates'le Karşılaştırılması	131
11. Mesih'in Gizemi	132
12. Mesih'in Öğretileri.....	133
F. KOZMOLOJİSİ.....	134
G. ESKATOLOJİSİ.....	136
1. Ölümsüzlüğün ve Yeniden Dirilişin İspatı.....	139
2. Hristiyanların Ölüme Bakışı	139
3. Yeniden Dirilişin İmkani	140
H. ETİĞİ	141
1. İnsanlarla İlişkiler.....	141
2. Sabır ve Yemin Etme Üzerine.....	142
3. Sivil İtaat Üzerine	144
4. Çocukları Teşhir Etme Suçu	145
5. Hristiyanların İtidali.....	145
H. SAKRAMENTLER	146
1. Vaftiz.....	146
2. Konfirmasyon.....	151
3. Evharistiya	152
4. Haftalık İbadet.....	154
5. Oruç.....	155
6. Sünnet.....	157
7. Fısıh.....	159
8. Rahiplik.....	162
İ. JUSTİN'İN ÇAĞDAŞLARINA VE HALEFLERİNE ETKİLERİ.....	162
1. Justin'in Üzerindeki Pavlus Etkisi	163

1. Suriyeli Tatian (d. 120 – ö. 180)	163
2. Tertullian (d. 160? – ö. 225?).....	165
3. Lyonlu İrenaeus (d. 140? – ö. 202)	166
4. Atinalı Athenagoras (d. 133? – ö. 190?)	168
5. İskenderiyeli Clement (d. 150? – ö. 215?)	169
SONUÇ	172
KAYNAKÇA	181
ÖZGEÇMİŞ	187

KISALTMALAR

bkz. : bakınız.

c. : cilt.

d. : doğum.

ö. : ölüm.

s. : sayfa.

sy. : sayı.

ed. : editör.

çev. : çeviren.

düz. : düzenleyen

Dial. : Dialogue with Trypho.

I. Apol. : I. Apology.

II. Apol. : II. Apology.

ÖNSÖZ

Hristiyan tarihinin ilk büyük apolojisti olan Aziz Justin Martyr'in yaklaşık olarak 100-165 yılları arasında yaşamış olduğu tahmin edilmektedir. Putperest Yunan geleneklerine göre yetiştirilen Justin, çeşitli felsefi ekollerin çatısı altında felsefeyle uğraşmıştır. Hristiyanlığı özellikle Yahudiliğe ve putperest Yunan kültürüne karşı savunmak ve onların eksikliklerini ve yanlışlarını ortaya koymak adına iki apoloji yazmıştır. Musevî Trypho ile aralarında geçen *Trypho ile Diyalog* adlı eseri ise günümüze ulaşan en geniş hacimli eseridir. Bu çalışmamızda Aziz Justin'in bahsi geçen üç eseri incelenecek ve onun Katolik Kilisesi tarihinde nasıl bir öneme sahip olduğu ortaya koyulacaktır.

Giriş ve üç bölümden oluşan bu çalışmada giriş bölümünde tezin amacı ve öneminden, kapsamından ve sınırlılıklarından kısaca bahsedilerek tezin temel ve ikincil kaynakları hakkında bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde apoloji, apolojist ve apolojetik kavramları açıklanarak çalışmanın kavramsal çerçevesi şekillendirildikten sonra Aziz Justin'in yaşadığı dönemin siyasi, sosyal ve dini yapısı ele alınmıştır. Akabinde, Aziz Justin'in hayatına, felsefi arka planına, ortaya koyduğu eserlere ve çalışmalarında benimsediği metodolojiye değinilmiştir.

Justin'in Apolojisi başlığıyla ikinci bölümde Justin'in, *Trypho ile Diyalog* adlı eserinde tartışma içine girdiği Yahudi Trypho'nun şahsında Yahudilere, Tanrı algılayışlarıyla, ayinlerle, Mesih'i algılayışlarıyla, Yasa'ya uygun yaşamamakla, Kutsal Kitap tahrifleriyle ilgili yönelttiği eleştiriler ele alınmıştır. Bundan başka bu bölümde Justin'in Hristiyan öğretisiyle putperestliği nasıl karşılaştırdığından bahsedildikten sonra onun, putperest tapınmanın çeşitleri, putperest mitolojinin kökeni, meleklerin haddi aşması ve Haç'ın sembolleri ile ilgili görüşlerine değinilmiştir. Bu bölümde son olarak Justin'in büyüye ve büyücülere bakışı ve Hristiyanların ateizmle suçlanmasına karşılık geliştirdiği savunma ortaya koyulmuştur.

Justin'in Apolojetiği başlığı verilen üçüncü bölümde Justin'in Tanrı, Kutsal Ruh/Peygamberî Ruh ve Mesih/Logos'tan oluşan Teslis teolojisi ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Logos'un mahiyeti ile ilgili hem Yunan felsefesindeki, hem de erken dönem Hristiyan teolojisindeki tartışmalara yer verilmiştir. Justin'in, Kutsal Kitap'ta Mesih'in önceden haber verilmesi, doğumu, çarmıha gerilmesi ve tekrar gelişi ile ilgili olduğunu düşündüğü kehanetlerden de detaylı bir şekilde bahsedilmiştir. Onun kozmoloji ve eskatoloji ile ilgili görüşlerine de yer verildikten sonra vaftiz, konfirmasyon, evharistiya gibi Hristiyan ibadetleri hakkında ne düşündüğü aktarılmıştır. Son olarak da Justin'in çağdaşı ve halefi olan Kilise Babaları ve apolojistler üzerindeki etkileri irdelenmiştir.

Bu çalışmayı tamamlarken değerli fikirleri, önerileri ve bilimsel disipliniyle yolumu aydınlatan danışmanım Prof. Dr. Nasuh GÜNAY'a ve engin tecrübesi ve bilgi birikimiyle yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Ekrem SARIKÇIOĞLU'na en derin teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca sağladığı kaynaklarla bu çalışmanın gelişmesine katkıda bulunan meslektaşım Yrd. Doç. Dr. Azize UYGUN'a teşekkürü bir borç bilirim. Almanya'da kaldığım kısa sürede bana güleryüzle yardımcı olan ve bakış açısıyla vizyonumu genişleten Heidelberg Üniversitesi Teoloji Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Winrich LÖHR'e de şükranlarımı sunarım. İlkokuldan beri beni okumaya ve ilim tahsiline teşvik eden anne ve babama da en içten şükranlarımı sunarım. Yine bu süreçte maddi ve manevi desteğiyle yanımda olan eşime ve etrafa saçtığı gülücüklerle yaşama enerjisi veren oğluma teşekkür ederim. Bu çalışmayı tamamlamayı nasip eden Allah'a hamdolsun.

Bu tez, Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri tarafından 46-56-D1-16 numaralı proje kapsamında desteklenmiştir.

Halit Ahmet ÇİFTÇİ

ISPARTA, 2017

GİRİŞ

A. TEZİN AMACI VE ÖNEMİ

Bu tezde putperest bir aileden gelip kendini Hıristiyanlığa ve onu dışarıdan gelen saldırılara karşı savunmaya adanmış Aziz Justin'in görüşleri teolojik, felsefî ve etik bağlamlarda değerlendirilerek günümüz Katolik Kilisesi'nin temel doktrinleriyle kıyaslanacak ve Aziz Justin'in Katolik teolojide ne derece bir öneme sahip olduğu ortaya çıkarılacaktır. Yapacağımız araştırmanın tamamına temel teşkil edecek olan soru; "Aziz Justin'in Yahudilere ve putperestlere yönelttiği eleştirilerde kullandığı temel argümanların neler olduğu ve O'nun çağdaşı ve halefi olan Kilise Babaları ile günümüz Katolik Kilisesi O'nun Tanrı, Kutsal Ruh, Mesih, Logos, kozmoloji, sakramentler gibi Hıristiyan teolojisinin temel konularıyla ilgili görüşlerinden ne kadarını paylaşmaktadır?" sorusudur.

B. TEZİN KAPSAMI, SINIRLARI VE YÖNTEMİ

Çalışmamızda Aziz Justin'e aidiyeti kesin olan *I. Apoloji*, *II. Apoloji* ve *Trypho ile Diyalog*'da Yahudilere ve eski Yunan dini özelinde putperestlere yönelttiği eleştiriler ortaya koyulacaktır. Ayrıca onun eserlerindeki Tanrı, Mesih, Kutsal Ruh, Logos, Teslis, eskatoloji, kozmoloji, sakramentler gibi konular hakkındaki görüşleri, teolojik ve felsefî bağlamlarda günümüz Katolik teolojisi ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Justin'in, bahsi geçen konular hakkındaki görüşleri hakkında bilimadamları tarafından yapılmış olan değerlendirmelere de çalışmamızda yer verilecektir. Onun teolojisi ve felsefesi hakkında kendi değerlendirmelerimiz de yeri geldiğinde yapılacaktır. Çalışmamızın sınırları, onlarca mezhebi bulunan Hıristiyanlığın, temsil gücü en yüksek düzeyde olan ve evrensel olma iddiasında bulunduğu için "Katolik" ismiyle anılan Katolik Kilisesi ile sınırlandırılmıştır.

C. TEZİN KAYNAKLARI

Tezimizin temelini oluşturan kaynakların başında Aziz Justin'in Roma İmparatoru Antoninus Pius'a ve Roma halkına hitaben yazdığı *I. Apoloji* gelmektedir.

Justin bu eserini İmparator Titus Aelius Adrianus Antoninus Pius Augustus Caesar veya bilinen kısa adıyla Antoninus Pius'a, onun oğlu filozof Verissimus'a, İmparator'un evlatlığı filozof Lucius Verus'a, kutsal Senato'ya ve bütün Roma halkına hitaben; kendisi de dahil olmak üzere haksızlığa uğramış ve kendilerine sebepsiz yere kötü sözler söylenmiş bütün milletlerin adına sunmaktadır. Bu eserinde Justin, İsa'nın öğretileri, Hristiyanların ahiret inancı ve ateizmle suçlanması, putperest doktrinler, büyücülük, nübüvvet, Musa'nın vizyonu, vaftiz gibi konuları incelemiştir. *I. Apoloji*'ye ek niteliğinde yazıldığı düşünülen *II. Apoloji*'ye ise Justin, eşi Hristiyanlığı seçen muhalif bir putperestin Roma valisi Urbicus'un emri altında iki Hristiyanın idamına sebep olması olayını anlatarak başlayıp kendisinin de Kiniklerden Crescens isimli bir putperest tarafından aynı şekilde tehlike altında olduğunu düşünmektedir. İlerleyen bölümlerde ise Tanrı'nın ve İsa'nın isimleri, anlamları ve gücü, meleklerin sınırı aşması, Hristiyanların ölüme bakışı, İsa'nın Sokrates'le karşılaştırılması gibi konulardaki görüşlerini açıklar.

Justin'in bir diğer eseri ve hacim olarak en geniş olanı Filistinli bir Musevi olup Korint'te yaşayan Trypho ile Justin'in aralarında geçen konuşmaları ve tartışmaları içeren *Trypho ile Diyalog*'dur. Pisagoryen, Peripatetik, Stoacı ve Platoncu ekollerin peşinde felsefi arayışlarını anlatarak başladığı bu eserinde Justin, Eski Ahit'in Hristiyanlık açısından okunması, İsa'nın Eski Ahit peygamberliklerini tamamlayışı, sünnet, ibadetler, Yahudilerin Hristiyanlara karşı olan tutumu, Mesih ve O'nun ikinci gelişi gibi konulardan bahsetmektedir.

Aziz Justin'in yukarıda bahsettiğimiz üç eseri orijinal dili olan Yunanca'dan İngilizce'ye Alexander Roberts ve James Donaldson tarafından *The Ante-Nicene Fathers* isimli eserin birinci cildinde Aziz Justin'in çağdaşı olan Kilise babalarından Lyonlu Irenaeus'un* eserleriyle birlikte tercüme edilmiş ve Charles Scribner's Sons

* Tahmini olarak 140-160 yılları arasında doğup yaklaşık olarak 202 yılında ölen Kilise babasıdır. Fransa'nın Lyon şehrinin piskoposluğunu yapmıştır. Eserlerinden Yunanca yazılmış olan sadece ikisi tam metin olarak günümüze ulaşmıştır. Bunlardan en önemlisi *Adversus Haereses*'in (Sapkınlığa Karşı) yaklaşık olarak 200 yılında yapılmış bir Latince çevirisi bulunmaktadır. Asıl adı "*Yanlış Bilginin Keşfi ve İmhası*" olan bu eserde Irenaeus gnostisizmi ve onun en önemli tezahürü olan Maniheizm'i hedef almıştır. *Havariler Öğretisinin İspatı* ise temel Hristiyan öğretileriyle ilgili olan apolojetik bir çalışma olup Hristiyan vahyinin doğruluğuna ispat olarak Eski Ahit'teki peygamberlikleri gösterir. Justin'den almış olduğu fikirler ve ifadelerden anladığımız kadarıyla Irenaeus'un, Justin'in bir öğrencisi olması muhtemeldir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Richardson, Cyril C. (Ed.), **Early Christian Fathers**, The

yayınevi künyesiyle New York'ta 1913 yılında basılmıştır. Bahsi geçen tercümenin dili oldukça ağır olmakla birlikte otoritelerce güvenilir bir tercüme olarak kabul edilmektedir.

Çalışmamızda kullanacağımız ikincil kaynaklardan en önemlileri şüphesiz Aziz Justin hakkında yapılmış müstakil eserlerdir. Bu eserlerden en kapsamlısı Erwin Ramsdell Goodenough (d. 1893 - ö. 1965) tarafından 1923 yılında kaleme alınan *The Theology of Justin Martyr* adlı çalışmadır. Verlag Frommannsche Buchhandlung'dan çıkan bu eserde Goodenough girişi Justin'in felsefi ortamı ve Yahudilik'ten bahsederek yaparken devamında Justin'in hayatı, eserleri, apolojetiği ve Tanrı, Logos, Kutsal Ruh, yaratılan dünya, Mesih, kurtuluş, Hristiyan yaşamı ve eskatolojisi hakkındaki görüşlerini ele alır.

Tezimizin bir diğer önemli ikincil kaynağı Avustralya Katolik Üniversitesi Teoloji Fakültesi'nde 2008 yılında Robert Michael Haddad tarafından *The Appropriateness of the Apologetical Arguments of Justin Martyr* başlığıyla hazırlanmış olan yüksek lisans tezidir. Yazar, apolojistlerin II. yüzyılda neden ve nasıl ortaya çıktıklarını anlatarak giriş yaptığı çalışmasında Hristiyan apolojisinden, Justin'in retoriki nasıl kullandığından, Hristiyanlara yapılan saldırılardan, Justin'in apolojetik çalışmalarının yapısı ve amaçlarından ve son olarak da apolojetik argümanlarının uygunluğundan bahsetmektedir.

Her ne kadar erken dönem apoloji çalışmalarıyla ilgili olmasa da Muhammet Tarakçı'nın 2005 yılında Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde *Bir Hristiyan Apolojist Olarak Saint Thomas Aquinas* başlığıyla tamamladığı doktora tezi Hristiyan düşüncesinde apoloji çalışmaları bağlamında önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Yazar, çalışmasının giriş bölümünde Aquinas'ın hayatından, etkisinden ve Hristiyan düşüncesinde apolojiden bahsederken, onun apolojisini birinci bölümde akıl bağlamında; ikinci bölümde ise nasslar bağlamında ele almıştır.

I. BÖLÜM

KAVRAMLAR VE TANIMLAR

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Apoloji ve Apolojist Kavramı

Türkçe’ye İngilizce aracılığıyla Yunanca’dan geçen ve kelime anlamı “savunma” veya “savunma amaçlı yapılan konuşma” olan apoloji¹ özelde belli bir saldırı veya suçlama karşısında Hristiyanlığı savunma anlamında kullanılmaktadır. Apolojist ise Hristiyanlığı diğer din mensuplarından gelen eleştirilere karşı sistematik bir savunma görevi üstlenen ve Hristiyanlara kendi dinlerini öğretmek amacıyla sistemli yazılar yazan kişiler olarak tanımlanabilir.

Bu tanımlamaya göre sistematik apolojistin görevi Hristiyanlığın gelmiş geçmiş bütün apolojilerinin tam bir tarihi derlemesini yapmak veya listeye anti-Hristiyan düşünürlerin en son çabalarına karşı yöneltilmiş bir apoloji eklemek olmayıp bu alandaki öğrencileri, fırsat oluştuğunda onların uzman apolojistler olarak rollerini yerine getirebilmeleri için saldırının kaynaklarına ve savunma bilimine aşina hale getirmek olmalıdır. Bunu konunun yeterli ve doğru bir açıklaması olarak kabul edersek bile tarihi tümevarım metodunun, hem saldırının kaynaklarının hem de savunma metotlarının belirlenmesinde iyi bir yol olup olmadığı hala tartışmaya açıktır. İnançsızlığın yaygın şekillerine daha önceki zamanlardakilerden daha fazla önem vermediği için Apolojisti çağdaş etkilerden izole etmenin de hoş veya mümkün olup olmayacağının da aynı şekilde tartışılmalı olduğu kaydedilmiştir. Geçmiş çağlardaki inananların onları kendi inançlarıyla alakalı olarak sorgulayanlara verdiği cevap ve şu anki inananların kendilerini sorgulayanlara vermesi gereken cevabın bilinmesi gereken iki önemli şey olduğu kaydedilmiştir. Diğer bir deyişle bu iki önemli şey, geçmiş apolojilerin tarihi ve şu anki döneme uygun olan apolojidir.²

¹ Liddell, Henry George ve Scott, Robert, **A Greek-English Lexicon**, Clarendon Press, Oxford, 1996, s. 207. Ayrıca Bkz. Klein, Ernest, **A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language**, Elsevier Publishing Company, Amsterdam, 1966, s. 91.

² Bruce, Alexander Balmain, **Apologetics or Christianity Defensively Stated**, Charles Scribner’s Sons, New York, 1892, s. 34-35.

2. Apolojetik Kavramı

Apolojiyle aynı kökten gelen Apolojetik temellendiği ilkeler yönüyle apolojiden ayrılmaktadır ve Hristiyanlığı savunma yollarını ve araçlarını sistematik bir şekilde araştıran bilim dalı olarak tanımlanmaktadır.³ Apoloji, Hristiyanlığın dışından gelen açık bir saldırı karşısında Hristiyanlığın savunulmasını ifade ederken, Hristiyanlığın kendi özüyle alakalı olan Apolojetik, Hristiyanlığa karşı ne tür saldırılar yapılabileceğini belirleyen, Hristiyanlık öğretisinin saldırıya açık yönlerini ve mevcut veya muhtemel saldırıların temelinde hangi yanlış prensiplerin yattığını ele alan bilim dalıdır. Buna göre apolojinin Apolojetiği kapsayan daha geniş bir manası olduğunu söyleyebiliriz. Yani her Apolojetik apolojidir ancak her apoloji Apolojetik değildir.⁴

Apolojetik, dini inancın “öteki”yi hedef alan iletişim şeklidir ve Tanrı’yı bilme ve O’na hizmet etme konusunda açıklamalarda bulunur. O belirli bir inancın içeriğini temel olarak entelektüel bir usulde temsil eder ve ulusal bir sınır gibi, fikir alışverişi için çeper görevi görür. Apolojetiğin içeriği Tanrı’nın vahyiyle temellenmiş olmakla birlikte onun şekli kültürün içinde temellenir. Apolojetik kendi varsaydığı kadarıyla sıklıkla “öteki”ni hedef almakla birlikte görüldüğü kadarıyla en azından temsil ettiği inancın dışında bulunan bir dinleyici kitlesine hitap eder. Dahası o, hem konuşmacı hem de dinleyiciye alışılmış ve müşterek olan düşünce ve dil kalıplarının özellikleriyle iletişim kurar. Öyle ki bu özellikler konuşmacıyı dinleyiciye aşina olan terminoloji, düşünce tarzları ve fikirler kullanmaya yönlendirir.⁵

Dini apolojilerde dinleyicinin sıklıkla inancın dışında olduğu varsayılmasına rağmen apolojetik literatür genellikle ismen hitap ettiği eleştirmenlerin arasında popüler olmaktan ziyade kendisi adına konuştuğu dini topluluğun sınırları içerisinde daha yaygın olagelmıştır.⁶

Bir muhatabın varlığını kabul etmek fikirlerin berraklaştırılmasını teşvik etme konusunda güçlü bir retorik yöntem görevi görür. Düşünceyi geliştirmeye yönelik olan

³ Bruce, s. 33-34.

⁴ Bruce, s. 34.

⁵ Bernabeo, Paul, “Apologetics”, **Encyclopedia of Religion**, The Thomson Corporation, A.B.D., 2005, c. 1, s. 426.

⁶ Bernabeo, s. 426.

bu eğilim apolojetliği, inanmayanlar için bir şahadet tarzı olduğu kadar Ortodoks bir inanç sistemi uydurma konusunda da bir strateji haline getirir.⁷

Ayrıca, monoteist olsun veya olmasın her din, içerisinde kendini yanlış anlaşılmaya, eleştiriye, ayrımcılığa veya baskıya karşı savunma ihtiyacı hissettiği şartlar altında apolojetik bir tutum benimsemelidir. Ancak bahsi geçen dini apoloji modeli, milattan sonra ilk birkaç yüzyılda Tanrı'nın birleştirici kavramlarıyla Greko-Romen politeizminin birbirine geçmesiyle ortaya çıkmıştır.⁸

Entelektüel temelleri politeistik inanç ve uygulamalarla desteklenen Greko-Romen kültürde monoteizm hem dine küfreden hem de inanılması güç olarak değerlendirilmiştir. M.Ö. III. yüzyılda yaşamış olan ve Hristiyan ve Müslüman inançlarının doktrinlerinin geliştiği erken dönemlerdeki Hristiyan ve Müslüman düşünürler tarafından takip edilen Musevi düşünürler, Helenistik felsefe tarafından sağlanan entelektüel vasıttan tek Tanrı inancının temellerini sistematik bir şekilde açıklama ve savunma konusunda faydalanmışlardır.⁹

İyi düşünülmüş bir inanç ve uygulama savunmasına çok iyi bilinen bir örnek M.Ö. 399'da Sokrates'in Atina mahkemesinin huzurunda yapmış olduğu ve Platon'un Apoloji'sinde muhafaza edilmiş olan hitaptır. Yunanca'da "savunma amaçlı konuşma" manasına gelen "apologia" kelimesi antik Akdeniz dünyasının her tarafında bilinen sözlü ve yazılı bir türdür. Sokrates, devletin atadan kalma tanrılarına küfür etmekle ve sıradışı inançlara tutunarak Atina gençliğinin ahlakını bozmakla suçlandığında cehalete ve batıl inançlı otoriteye karşı kendi davasını akıl vasıtasıyla savunmuştur. Kendisini yaygın dini inancın bir eleştirmeni haline getiren bilgelik arayışının gerçeklik üzere temellendiğine jüri üyelerinin büyük bir çoğunluğunu ikna edememesine rağmen onun çabaları gelecekteki apolojistler için bir model olmuştur. Daha sonra İncil monoteistleri inançtaki konumlarının üstünlüğüne açıklama getirme konusunda Yunan felsefesine ve Sokrates örneğine çok şey borçlu olan yerleşik felsefi tartışma modelleri istihdam etmişlerdir. Onlar düşünme tarzlarındaki uyumsuzlukları, hataları ve hatta politeizm saçmalıklarını da açığa çıkarmaya çalışmışlardır. Daha da ötesi, temsil ettikleri İbrani

⁷ Bernabeo, s. 426-427.

⁸ Bernabeo, s. 427.

⁹ Bernabeo, s. 427.

doğruluk mirası Helenistik düşünme tarzına cazip gelen rasyonel bir bağdaşım taşımaktadır.¹⁰

İncil’de ve İsa’nın söylemlerinde de kayda değer apolojetik unsurlar olduğu ifade edilmiştir. İncil’in *İbraniler* bölümünün Haç için iki yönden detaylı bir apoloji olarak karşımıza çıktığı belirtilmiştir. İlki ve en önemlisi İsa’nın taşıdığı haç ve ikincisi de Hristiyanlara, çarmıha gerilen Mesih’e olan inançlarının şahadetiyle bağlantılı olarak gelen Haç’tır. Bunun Yeni Ahit’teki Hristiyan Apolojetiğine en önemli katkı olarak kabul edilebileceği belirtilmiştir. Pavlus’un* Mektupları’nda “zamanın tam olması, zamanın gelmesi” gibi çok değerli apolojetik fikirler bulunmaktadır ancak onlar sadece tesadüfi ve geliştirilmemiş düşüncelerdir. Öte yandan İbraniler bölümünde, İbranilerin zihinlerine takdim edildiklerinden dolayı Hristiyan inancının zorluklarıyla yüz yüze gelmek için sürekli bir teşebbüsün bulunduğu ifade edilmiştir.¹¹

B. AZİZ JUSTİN’İN YAŞADIĞI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ

1. Siyasi Durum

Aziz Justin’in yaşadığı dönem olan II. yüzyılın siyasi olarak en çok göze çarpan özelliği dört imparatorun hüküm sürdüğü Antoninler hanedanının kuruluş zamanlarını içine almasıdır. Hanedanlığın kurucusu olan Antoninus Pius (d. 86 – ö. 161), üyeleri arasında birkaç konsüle katılmış olan kişilerin olduğu bir ailede doğmuştur. Hadrianus’tan sonra imparator olmak üzere 138 yılında evlat edinilene kadar memur ve senatör olarak devlet kademelerinde yıllarca hizmet vermiştir. Sözleşmenin bir parçası

¹⁰ Bernabeo, s. 427.

* Bugünkü Hristiyanlığın mimarı ve aynı zamanda Hristiyan misyonerliğinin teorisyeni ve kurucusudur. İncil yazarlarından Luka onu Kilikya’dan Tarsuslu bir Yahudi olarak tanımlamıştır. Luka, bir Romalı ismine sahip olan Pavlus’tan Saul diye bahseder. Pavlus’un Yahudi kökeniyle yakından ilişkili olan bu İbranca isim ona büyük ihtimalle İsrailoğulları tarihindeki meşhur kral Saul’un isminden hareketle verilmiştir. Luka onun Kudüs’te Hristiyanlara karşı alınan kararları desteklediğini ve yapılan infazları takip ettiğini vurgulamıştır. Bir vizyon neticesinde İsa taraftarı olduktan sonra kısa sürede Hristiyanlar arasında etkili olmuş ve inisiyatifi ele geçirmiştir. M. S. 10 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. İsa’nın havarilerinden olan Barnabas ile birlikte Pisidia Antakya’sına (Yalvaç), Antakya’ya, Kıbrıs’a, Ön Asya’ya ve İtalya’ya misyon seyahatlerinde bulunmuştur. Bu misyon çalışmalarında İsa Mesih’in kurtarıcı olarak Tanrı tarafından yeryüzüne gönderilmesi, öldürülmesi, mezara konması ve tekrar dirilmesini içeren iki temel öğreti üzerinde durmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Günay, Nasuh, **Günümüz Türkiye’inde Misyonerlik Faaliyetleri**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2006, s. 124-125; Gündüz, Şinasi, **Pavlus: Hristiyanlığın Mimarı**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2011, s. 31, 32, 37, 38 ve Gündüz, Şinasi, **Misyonerlik**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009, s. 46-53.

¹¹ Bruce, s. 2.

da karşılığında Antoninus Pius'un varis olarak iki erkek çocuğu evlat edinmesiydi. Bu erkek çocuklardan birisi, eşi Annia Galeria Faustina'nın yeğeni Marcus Antoninus veya gelecekteki adıyla Marcus Aurelius'tu. Diğeri ise Hadrianus'un Antoninus Pius'tan önce varis olarak seçtiği ancak hiçbir zaman imparator olamayan Lucius Aelius'un oğlu Lucius Verus'tur. Hadrianus öldüğünde Antoninus Pius olaysız bir şekilde amacına ulaşmış ve imparator olmuştur.¹²

Antoninus Pius'un hükümranlığı dönemi, barışla ve Yunan hayranı Hadrianus'un uygulamalarıyla ters düşen bir İtalya ve Roma geleneği vurgusuyla anılmaktadır. Antoninus Pius'un gelenekselciliğe olan bu adanmışlığı O'na Roma Senatosu'nun "Pius" (dindar) ünvanı vermesini sağlayan özelliklerinden biridir. Antoninus Pius ayrıca Hadrianus'un hükümranlığı döneminin ayırt edici özelliklerinden biri olan kamu çalışmalarındaki yüksek harcamalarda kısıntıya gitmiştir.¹³

Antoninus zamanının çoğunu Roma'da geçirmiş ve bazı iddialara göre hükümranlığı boyunca İtalya'dan dışarı çıkmamıştır. Şehrin efsanevi kuruluşunun 900. yıldönümü 147 yılında gerçekleşmiş ve olayı anmak için Roma'nın antik köklerine vurgu yapan bir dizi para ve madalyon tedavüle çıkarılmıştır. Dış politikada Antoninus barışı savaşa tercih etmiş ve ordulara da kendi komuta etmemiştir. Ancak imparatorluk bazı sınırlarında başarılı bir şekilde savaş vermiştir.¹⁴

Burada Antoninus Pius'tan bahsederken onun selefi, Roma'nın en önemli beş imparatorundan biri sayılan Hadrianus'a da bir paragraf açmak gerekir. 117 yılından öldüğü 138 yılına kadar Roma İmparatoru olarak hüküm süren Hadrianus (d. 76 – ö. 138) oldukça zeki ve kültürlü bir adamdı ve fazlasıyla merak sahibiydi. O Hristiyanlığı hususi bir ilgi ve saygıyla değil dönemin dini heyecanının bir unsuru olarak önemsiyordu. Bununla birlikte Hristiyanlara karşı yöneltilmiş olan yaygaralı talepleri baskı altında tutmak ve düzenli ve sorumlu bir prosedürü dayatmak için gerçek bir faaliyet alanı olan ve dönemin Roma genel valisi Minucius Fundanus'a yazılmış bir mektup ona atfedilmiştir. Bu mektup bir önceki imparator Trajanus'un talimatlarını kesin olarak değiştirmemiştir. Ancak belki de mektubun dili valilere sağduyularını

¹² Burns, William E., "Antonine Emperors", **Encyclopedia of World History**, Facts on File, ABD, 2008, c. 1, s. 17.

¹³ Burns, s. 17.

¹⁴ Burns, s. 17.

sağduyulu bir şekilde kullanmalarını önermektedir.* Hadrianus'un döneminde birkaç Hristiyanın öldürüldüğü kaydedilmiştir.¹⁵

Antoninus da Hristiyan kurbanlar için huzur bozucu talepleri reddetmeyi benzer eğilimdeki mektuplarla gerekli bulmuştur. Hristiyanlara adil muameleyi talep eden Aristides'in Apolojisi Antoninus'un dönemine ait hayatta kalan ilk savunma olarak gözükmektedir.¹⁶ Bununla birlikte imparatorlar arasında en insancıl olanı olarak görülen Antoninus Pius zamanında bile Hristiyanların baskı gördüğü iddia edilmiştir. Onun döneminde İncil yazarı Yuhanna'nın bir öğrencisi olan İzmirli Aziz Polycarp'ın (d. 69 – ö. 155) tutuklandığı ve polis şefinin Aziz Polycarp'a “Gerçekten ‘Efendimiz İmparator’ diyerek tütsü ve diğer şeyleri ikram edip böylece kurtulmakta ne gibi bir zarar olabilir?” diyerek onun fikrini değiştirmeye çalıştığı iddia edilmiştir. Bunun üzerine Aziz Polycarp “86 yıl boyunca Mesih’e hizmet ettim ve O bana hiç yanlış yapmadı. Şimdi nasıl Kralıma ve Kurtarıcıma küfredirim?” diye cevap verdiği ve sırf bu cevaptan dolayı yakılarak öldürüldüğü kaydedilmiştir.¹⁷

Ancak yine de Antoninus dönemine Aziz Polycarp ve diğer birkaç kişinin öldürülmesi konusunda nihai sorumluluğu yüklemenin yanlış olacağı belirtilmiştir. Genel olarak, hükümlerlikleri döneminde Hristiyanların ne peşine düşüldüğü ne de yasaları çiğnedikleri ispat edilmedikçe suçlandıklarında hüküm giydikleri –İmparator’a bir tanrı olarak kurban sunmayı reddetmek bir cayma hakkı olarak saklıdır- selefleri Hadrianus ve Trajanus'un görece insancıl politikalarını takip ettiği ifade edilmiştir.¹⁸

Kilise için uzun süren göreceli barış döneminin Antoninus Pius'un evlatlığı olan ve 161-180 yılları arasında hüküm süren Marcus Aurelius'un (d. 121 – ö. 180) tahta çıkmasıyla ansızın sona erdiği belirtilmiştir. İnanan ve uygulayan bir Stoacı; sıcakkanlı, sevecen ve sadık bir yaratılışa sahip olduğu belirtilen Marcus Aurelius'un Hristiyanlarla olan ilişkilerinde acımasız bir yobaz olduğu ifade edilmiş ve tesis ettiği işkencelerin eğitilmiş ve işini bilen bir zihin tarafından yönetiliyor olmasından dolayı en kötüsü olduğu savunulmuştur. Ailevî zorluklarla kuşatılmış ve büyük bir bölümünü

* Aziz Justin bu mektubun erken ve iyi bir otoritesi olarak kabul edilmiştir. Hristiyanlar oldukça anlaşılabilir olan dili spesifik ahlaki suçlar ispatlanmadıkça onları cezadan kurtarıcı olarak yorumlamışlardır.

¹⁵ Rainy, Robert, **The Ancient Catholic Church**, Charles Scribner's Sons, New York, 1902, s. 16-17.

¹⁶ Rainy, s. 17.

¹⁷ Gough, M., **The Early Christians**, Thames and Hudson, Londra, 1961, s. 42.

¹⁸ Gough, s. 43.

hiçbir doğal temayülü olmadığı askeri seferlerde, büyüyen barbar tehlikesiyle yüzleşmek için harcanmak zorunda bırakılmış hayatında İmparator, Hristiyanları varsayılan ateizmleriyle birlikte bütün sorunlarının kaynağı ve kökeni olarak gördüğü ifade edilmiştir. Atinalı Athenagoras'ın (d. 133? – ö. 190?) *Elçilik* adlı eserini saygı duyulması gereken filozoflar olarak Marcus Aurelius'a ve oğlu Commodus'a Marcus Aurelius'un hükümlerinin sonlarına doğru 176 ve 180 yılları arasında bir zamanda adadığı ancak zulmün şiddetinin onun ilerleyen yıllarında hafiflemediği belirtilmiştir.¹⁹

Marcus Aurelius'un zamanında Roma birçok ırkın, dilin ve geleneğin caddelerde ve meydanlarda birbirleriyle zaman zaman sert etkileşimlerde bulunduğu büyük kozmopolit bir başkent olmuştur. Bu yabancıların çoğu dinlerini beraberlerinde getirmişler ve Mısır tanrıçası İsis ve Pers tanrısı Mitra'nın mabetleri ve gizemleri, Roma toplumunun bütün kademelerinden insanları ibadet için cezbetmiştir. Genel olarak bu dinler, Roma'nın eski dini gibi politeist olması hasebiyle birbirlerine karşı hoşgörülüydüler. Onların cennetlerinde bir kimsenin inanmayı seçebileceği birçok tanrı için yer vardı. Ancak bu duruma, Doğu'nun iki monoteistik geleneği olan Yahudilik ve Hristiyanlık istisna tutulmuştu. Hristiyanlar, agresif ve açık bir şekilde bütün pagan tanrılarını şeytanlar olarak ilan etmişler ve Roma devletinin görkemini temsil eden tanrılaştırılmış imparatorların resimlerinin huzurunda geleneksel kurbanları sunmayı reddetmişlerdi. Bu yüzden paganların birçoğu için Hristiyanlar, sadece atalarından aşına oldukları inançlar için değil, aynı zamanda kurulmuş barışçıl düzenin tamamı ve hatta bizzat Roma yönetimi için tehlikeli düşmanlar olarak görülmekteydiler.²⁰

Marcus Aurelius'un zamanından önce Hristiyanların ne kadar bir süre boyunca kanunlara göre yasaklanmış bir din olduğu hakkında günümüze ulaşmış herhangi bir kayıt olmadığı belirtilmiştir. 98-117 yılları arasında İmparator Trajanus'un döneminde Hristiyanlara karşı bir tür yasa olduğu, ancak görünüşe bakılırsa çok sık uygulanmadığı ifade edilmiştir.²¹

¹⁹ Gough, s. 43.

²⁰ Edman, Irwin, **Marcus Aurelius and His Times: The Transition from Paganism to Christianity**, Walter J. Black Inc., ABD, 1973, s. 241.

²¹ Edman, s. 241.

2. Sosyal Yapı

I. yüzyıl boyunca yaygın putperestliğin, düşünen insanların zihninde inançsızlıkla birlikte var olduğu belirtilmiştir. Yönetimin ve zamanın karakterinin, güvensizlik ve endişe aşılayarak insanları gerçeklik ve iyilik hakkında şüpheli bir hale getirdiği ve onları düşünmeye teşvik ettiği kaydedilmiştir. Hatta bireylerin bu konuda genel olarak Stoacı bir inanca sarılarak idealler güttüğü ve onlar için yaşadığı aktarılmıştır. Ancak Justin'ın yaşadığı dönem olan II. yüzyıla geçildiğinde bir değişiklik hissedilmiştir. Devlet yönetimindeki düzenlilik ve üst kademedeki idarecilerin örneğiyle özgür bir düşünce ortamı oluşmuş ve bir reaksiyon başlamıştır. Ahlâkî hedefleri olan insanlar kendilerine hedef kitle bulabilmişler ve görev bilinciyle uyandırılmışlardır. Ahlâkî ve dînî yaşamın, kendisiyle isteklerini haklı gösterebileceği teorileri bulma çabası tekrar başlamış ve yaşamı arındırma ve kutsama iddiasında bulunan gizem kültürleri gibi dini sistemler kendilerine sadık taraftarlar bulmuştur. Ancak bu noktada yaşamı, sonunda gerçek bir amacı olan bir kariyermiş gibi göstermek için ihtiyaç duyulan vasıtaların nereden bulunabileceği sorusunun ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Bununla beraber, yaygın ibadetlerin bir sebepten dolayı bir dereceye kadar itibar görmesi gerektiğinin neredeyse evrensel olarak hissedildiği, ancak onların muteber olmadığı iddia edilmiştir.²²

Yine bu dönemde tanrılardan ve onlara yapılan ibadetlerden hareket edilerek putperest yaşamını oluşturan bütün alışkanlıklara, meşguliyetlere, görgü kurallarına ve eğlencelere müdahale edildiği ve samimi Hristiyanların bu hayatı ortadan kaldırması ya da ondan uzak durması gerektiği kaydedilmiştir. Toplumun genel olarak bir Hristiyanın karşı çıkması gereken umursamaz bir dünyevîlik havası ve ahlaksızlıkla karşı karşıya olduğu ve bu durumun imparatorluğun dört bir yanındaki tiyatrolarda ve çeşitli şekillerdeki merasimlerde doruk noktaya ulaştığı ifade edilmiştir. Bu eğlencelere karşı Hristiyanların arasında, içinde kilise cemaatinin büyük bir birliktelik oluşturduğu kuvvetli bir direniş ortaya çıkmıştır. Bunun, putperestlerin yüksek secteden insanlar olmadığı sonucunu vermediği, ancak etraflarında kaçınılmaz olarak yaşayan düşük ahlâk derecesine çok saygılı ve hoşgörülü olduğunu iddia edenler için bile putperestliğin sevmedikleri manevi bir çirkinlik olduğu ve samimi Hristiyanların irkilmesi

²² Rainy, s. 5.

gerektiklerini hissettikleri gibi ondan neredeyse hiç uzak durmadıkları kaydedilmiştir. Putperestlik, ahlâksızlık ve hafifmeşreplikten başka, mevcut putperest hayatının şu anki birçok teâmülünün nereye kadar Hristiyanlar tarafından insani olarak kabul edilebildiği ya da bir Hristiyanın sakınması gereken ve nefsin hoşuna giden şeyleri kendilerinde taşıyorken reddedilmeyi tercih edip etmeyecekleri sorusu ortaya çıkmıştır. Bu soru, farklı mizaçlardaki ve farklı sosyal şartlar altındaki Hristiyanların kendi aralarında kesinlikle farklılık gösterdikleri bir soruydu. Ancak bu noktadan sonra savaşıp mücadele etmeyen bir insanın gerçek bir Hristiyan olamayacağı belirtilmiştir.²³

3. Dini Yapı

a. Yahudiler ve Yahudilik

I. yüzyılda Akdeniz havzasında varlığını sürdürmüş olan inançlar arasında Hristiyanlıkla derinlemesine ilişkiler içinde bulunan inancın Yahudilik olduğu bilinen bir gerçektir. İlişkinin en yakın olduğu yer Filistin olmakla birlikte sadece bu bölgeyle sınırlı bir ilişki yoktu. Hristiyan vaizler Roma İmparatorluğu’nun her tarafına yayılmış durumda olan Yahudilerle putperest bölgelerde bile neredeyse sürekli bir temas halinde olmuşlardır.²⁴ Yahudiler antik dünyada yükselen bütün önemli siyasi güçlerin her dâim öznesi olagelmışlerdir. Mısırlılar, Babilliler, Asurlular, Persler, Makedonyalılar ve Romalılar farklı zamanlarda Filistin üzerinde hakimiyet sahibi olmuşlardır. Yahudiler de Mısır ve Babil’de önemli koloniler kurmuşlar ve sayıları her yerde o kadar fazlaymış ki, meskun topraklarda onları kabul etmeyen ve onların sahip olmadığı bir yer bulmanın çok zor olduğu kaydedilmiştir.²⁵

Bu dönemde Yahudiler organize bir şekilde Roma’ya karşı ayaklanmışlardır. 70 yılında Mabel’in tahribi ile sonuçlanan isyanın ardından tekrar bir isyan başlatmışlardır.²⁶ Yunanca ismi Barchochebas olan Bar Kokhba, 132-135 yılları arasında Roma İmparatorluğu’na karşı başlatılan bu Yahudi isyanının liderliğini yapmıştır. Bar Kokhba ünvanı ona isyan sırasında, Sayılar 24:17’de geçen “Yakub

²³ Rainy, s. 9.

²⁴ Case, Shirley Jackson, **The Evolution of Early Christianity: A Genetic Study of First-Century Christianity in Relation to its Religious Environment**, the University of Chicago Press, ABD, 1914, s. 78.

²⁵ Case, s. 79-80.

²⁶ Çoban, Bekir Zakir, **Geçmişten Günümüze Papalık**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 39.

soyundan bir yıldız (kokhav) çıkacak.” cümlesinin Mesih ile ilgili beklentilere bir referans olarak gösterilen yorumundan hareketle verilmiş gibi görünmektedir. Talmudik kaynaklarda Ben Kozevah veya Bar Kozevah olarak bilinen Bar Kokhba, “kral mesih” için Midraş geleneğinde kullanılan genel unvan olup Kudüs’ün yıkılışından önce geleneklere göre kullanılmıştır. Bar Kokhba isyanının, 115-117 yılları arasında Roma’ya karşı Diaspora Yahudilerinin çıkardığı isyanın devamı olduğu belirtilmiştir.²⁷

İsyandan önce Roma İmparatoru Hadrianus’un Kudüs’te, ismini kendi adı olan Aelius’tan ve daha sonra yeni şehrin içine yaptıracığı Jüpiter Capitolinus Tapınağı’ndan alan Aelia Capitolina adında bir şehir kurduğu kaydedilmiştir. Yeni şehirde inşa ettirdiği bu tapınaktan dolayı da Yahudileri fazlasıyla öfkeliendirdiği ve şiddetli ve uzun süreli bir savaşın fitilini ateşlediği aktarılmıştır. İsyanın başlamasına neden olan faktörlerin bununla sınırlı olmadığı muhakkaktır. Zira Yahudiye’nin yeni Roma valisi Tinneius Rufus’un sert yönetimi, Hadrianus’un Kudüs’ün yıkıntılarını restore edeceğine dair umutları olan ve onun Mabel’i yeniden inşa ettireceğine dair söylentilerin Mesih ile ilgili beklentilerini artırdığı Yahudilerin hayal kırıklığı gibi faktörlerin de bu isyanı tetikleyen sebepler arasında olduğu ifade edilmiştir.²⁸

Romalı yetkilileri kandırarak cephaneye biriktiren Yahudiler, 132 yılının yazında Hadrianus’un Yunanistan’a gitmek için Yahudiye’den ayrılmasını fırsat bilerek açıkça isyanı başlatmışlardır. Başlangıçta meydan muharebesine girmeyen Yahudiler, onun yerine duvarlarla ve yeraltı tünelleriyle muhkemleştirdikleri şehirleri ele geçirmişlerdir. Artan çatışmalarda Yahudiler Romalıları kayıplar verdirmişlerdir. Ancak Hadrianus’un Britanya’dan özellikle çağırdığı ve en müktedir generallerinden olan Julius Severus’un açık savaşa girmeyip onların kalelerini kuşatarak onlara erzak yardımını kesmesi ve nefes aldirmeden ağır darbeler vurması isyancıları topyekun bir teslimiyete mecbur bırakmıştır. Romalı tarihçi Dio Cassius (d. 155? – ö. 235?), Romalıların 50 kale ve 985 köyü yok edip açlık, hastalık ve yangından dolayı ölenlere ek olarak 580.000 kişiyi öldürdüğünü aktarmıştır.²⁹

Bar Kokhba, Yahudiye tepelerinde Betar’da son bir direniş yapmış ancak Yahuda Çölü’ndeki kazılarda bulunan verilerden anlaşıldığına göre son kale düştükten

²⁷ Gibson, Shimon, “Bar Kokhba”, *Encyclopedia Judaica*, Ed. Fred Skolnik, Thomson Gale, ABD, 2007, c. 3, s. 156-157.

²⁸ Gibson, s. 158.

²⁹ Gibson, s. 158.

sonra isyan çölde ve Ölü Deniz civarlarında devam etmiştir. Bununla beraber Talmud ve Midraş kaynaklarına göre isyancıların sığındığı yer olan Betar'ın düşüşü orada öldürülen Bar Kokhba'nın yenilgisiyle birlikte isyanın bitişi temsil etmiştir.³⁰

Bar Kokhba isyanının başarısızlıkla sonuçlanması ve birçok Yahudi'nin öldürülmesi Yahudi dini düşüncesinde büyük değişikliklere yol açmıştır. Yahudilerin Mesih inancı daha soyut ve ruhani olarak algılanmaya başlamıştır. Rabbinik siyasi düşüncesi son derece ihtiyatlı ve muhafazakar bir hale gelmiştir. Talmud, Bar Kokhba'nın sahte Mesih olduğunu belirterek onu aşağılamak için ondan "Ben Kusiba" diye bahsetmiştir.³¹ Hiçbir zaman başarılı olma şansı olmadığı belirtilen bu isyan bittikten sonra Yahudi milliyetçiliği XIX. yüzyılın sonlarında tekrar ortaya çıkana dek tarihin sayfalarına gömülmüştür.³²

Hem yabancı baskısına hem de yabancı topraklardaki iskana rağmen Yahudiler milli kimliklerini önemli ölçüde muhafaza etmişlerdir. Bunun sebebinin de öncelikle dinlerinin güçlü milliyetçi karakteri olduğu ifade edilmiştir. Siyasi başarısızlıkların onların ümitlerini yıkmadığı zira onların peygamberlerinin bu talihsizliklerin insanların günahlarının bir sonucu olup Tanrı'nın gücünün bir inkarı olmadığına inandıkları aktarılmıştır.³³

b. Hristiyanlar ve Hristiyanlık

Ortadan kaldırılmasına yönelik birçok yasaya rağmen Hristiyanlık II. yüzyılda da yayılmaya devam etmekteydi. Roma İmparatoru Marcus Aurelius'un hükümrانlığının son dönemleri yani Hristiyanlığın doğuşundan yaklaşık 150 yıl sonra Hristiyanlık en uzak vilayetlerin çoğunda kökleşmiş durumdaydı. İspanya'da, Galya'da, Almanya'da, Afrika'da ve hatta Fırat Nehri ve Roma sınırının ötesinde bile Hristiyan topluluklar bulunmaktaydı. Hristiyanlaştırma, Musevi topluluklarla ve Musevilik'ten dönenlerle başlayıp bir süre sonra doğrudan putperestlere doğru yönelmiştir. Hristiyanlaştırma, rakibi olan Musevilerin din değiştirme hareketini hızlı bir şekilde

³⁰ Gibson, s. 159.

³¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Bar_Kokhba_revolt, Erişim Tarihi 1 Şubat 2017.

³² Sicker, Martin, **Between Rome and Jerusalem: 300 Years of Roman-Judaean Relations**, Praeger Publishers, ABD, 2001, s. 186.

³³ Case, s. 80.

geride bırakmış ve bu hareketi, İsrail dininin bütün avantajlarına sahip olmanın yanında muhataplarına sunduğu daha fazla adaptasyon imkanı ile geçmiştir. Yunan, Roma ve Mısır politeizmi Tek Hakim Tanrı doktrini ile; putperestlik manevi ibadet ile; kanlı kurbanlar ve şaşıaali törenler son derece sade ve içten uygulamalar, ibadetler, okumalar, vaazlar ve halka açık yemeklerle ve kadim dinlerin hiçbir kontrol uygulamadığı ahlaksız sefahat ortak yaşamın kısıtlamalarıyla sürdürülen ağırbaşlı bir ahlakîlikle karşılaşmıştır. Eşyanın kökenini bilmeye yönelik var olan evrensel düzeydeki açlık ve insanın nihai kaderi, şairlerin masallarından çok daha büyük ağırlığı olan kadim ve değerli kutsal kitaplardan öğrenilenlerle tatmin bulmuştur. Meleklerle ve özellikle şeytanlarla ilgili olan doktrinler, dini sapkının kökeni ve gücüne dair birçok zorluğu çözmüştür. Şeytan ve yardımcıları genel olarak kötülük problemine ve bazı belirli hastalıklara bir açıklama getirmeye yetmiş ve böylece düalist Mitra kültünün rakip propagandasına karşı bir savunma hattı oluşturmuştur.³⁴

Hristiyanlar kendi açılarından dinlerinin isminin iyi anılmasına önem veriyorlardı. Yaptıkları toplantılara yöneltilen karalamaları hoş göremezlerdi. Bu karalamalara karşı bir savunma yapmak da mümkün değildi. Öte yandan Hristiyanların iyi niyetli imparatorların yönetimi altında yetkililerle anlaşma yoluna gitmek istemeleri ve onları Mesih'in takipçilerinin haksız yere baskıya uğradığı konusunda ikna etmeleri gerekiyordu. Yetenekli hatiplerin ve filozofların kalemleri Hristiyanlara duyulan nefreti edebi bir şekilde ifade ettiklerinde, Hristiyan "kardeş"lerin Tanrı vergisi olduğu düşünülen kabiliyetlerini ortak bir savunma yapmak için kullanmaları uygun görülmüş ve bu şekilde Hristiyanlık tarihinde ve teolojisinde savunmalar (apolojiler) ortaya çıkmıştır.³⁵

Apolojilerden ilk önce bahsedilmesi gerekenler imparatorlara hitaben kaleme alınanlardır. Bunların başında Quadratus'un 117-138 yılları arasında hüküm süren Roma İmparatoru Hadrianus'a hitaben yazdığı apoloji gelmektedir. Bahsi geçen Quadratus'un o devirlerde Asya'da yaşamış ve seçkin bir misyoner ve peygamber olduğu iddia edilen belirli bir Quadratus'la aynı kişi olabileceği tahmin edilmiştir. Quadratus'un eseri günümüze ulaşmamıştır ancak Roma tarihçisi ve Hristiyan

³⁴ Duchesne, Monsignor Louis, **Early History of the Christian Church: From Its foundation to the End of the Third Century**, Longmans, Green and Co., İngiltere, 1925, s. 143-144.

³⁵ Duchesne, s. 148-149.

polemikçisi Eusebius'un (260/270 – 339?) döneminde bile hala okunmakta olduğu kaydedilmiştir. Eusebius, Quadratus'un bu eseri yazmaya kötü insanların "kardeşlik"e rahatsızlık verdiği gerekçesiyle ikna edildiğini belirtmiştir. Quadratus Apoloji'sinde Kurtarıcı tarafından iyileştirilen veya ölümler arasından diriltilip hala kendi zamanında yaşamakta olan insanlardan bahsetmektedir.³⁶

İlk Hristiyan apolojistlerinden olan Aristides'in İmparator Marcus Aurelius döneminde yaşamış olduğu iddia edilmekle birlikte³⁷ onun Apoloji'sinin de Justin'in Apolojisi gibi Roma İmparatoru Antoninus Pius'a hitap ettiği ifade edilmiştir. Atinalı bir filozof olan Aristides'in Apolojisi son derece basit bir karaktere sahiptir. Hristiyanlığın doğru olduğu konusunda bir dizi kategorik ifadeler barındıran eserinin iyi düşünülmüş ve mantıklı argümanlar sunma konusunda çok az bir teşebbüs içermesi hasebiyle acemice olduğu ve apolojistlerin en kayda değeri olan Aziz Justin'den entelektüel olarak alt seviyede olduğunu gösterdiği savunulmuştur.³⁸ O barbarlar, Yunanlılar, Museviler ve Hristiyanlar tarafından benimsenen teolojinin kavramlarını karşılaştırmıştır ve bunu yaparken doğal olarak ahlakiliklerine ve yardımseverliklerine övgülerde bulunarak Hristiyanların menfaatini gözetmiştir. Hristiyanlara yapılan karalamalardan üstü kapalı bahsetmekle birlikte bu karalamaların detaylarına girmemiştir. Eserde, Hristiyanlara zulmedilmesine yol açan yasalara karşı herhangi bir protesto da bulunmamaktadır. Aristides, imparatora dünyanın görünümünün kendi üzerinde bıraktığı etkiyi ve kendisinin ondan çıkardığı sonuçları anlatmıştır. Bu sonuçları Tanrı'nın doğası, O'nun hak ettiği ibadet ve gerçekte farklı insan sınıfları tarafından O'na karşılık olarak verilen şey olarak sıralamıştır. Bu sınıflandırma Petrus'un Vaazı'ndakini hatırlatmaktadır. Aristides İmparator'u daha fazla bilgi için Hristiyan kitaplarına yönlendirmektedir.³⁹

Eusebius, 314 yılında Filistin'deki Kayserya şehrinin piskoposu olup Hristiyan tarihçilerinin, yorumcularının ve apolojistlerinin önde gelenlerindendir. Kayseryalı Aziz Pamphilus'un bir öğrencisi olan Eusebius'un, Pamphilus'un hayatını anlatan bir yazı yazdığı ve kendisini "Pamphilus'a ait" olarak nitelendirdiği kaydedilmiştir. Kendi

³⁶ Duchesne, s. 149.

³⁷ Davies, John Gordon, **The Early Christian Church**, Holt, Rineheart and Winston, İngiltere, 1965, s. 82.

³⁸ Davies, s. 82

³⁹ Duchesne, s. 149-150.

entelektüel kökenini Origen'e dayandırmaktadır. 303-313 yılları arasındaki Roma baskısı sırasında Origen'e yöneltilen teolojik ve kişisel eleştirilere karşı bir savunma yazmıştır. Hayatının ilk dönemleri hakkında pek az şey bilinmekle beraber *Historia Ecclesiastica* (Kilise Tarihi) adlı eserini Kayserya'da Roma baskısı altında olduğu sırada yazdığı kesin görünmektedir. Ayrıca *Chronicon*, *Demonstratio Evangelica*, *Praeparatio Evangelica* gibi eserleri vardır.⁴⁰

Eusebius'un apolojeticinin *Historia Ecclesiastica*'da dolaylı olarak anlaşıldığı ifade edilmekle beraber Hristiyanlığı bekleyen bilgiler ve kahinler ile alâkalı eseri *Praeparatio Evangelica*'da; Hierocles'e karşı yazmış olduğu ve Mesih'in I. yüzyılda mucizeler ortaya koyduğu iddia edilen Tyanalı Apollonius'tan üstün olduğunu anlatan eserinde ve Hristiyanlığa karşı yazılar yazıp Origen'i eleştiren Yeni-Platoncu filozof Porphyrius'a karşı yazmış olduğu 25 kayıp kitapta apolojeticinin açıkça anlaşıldığı ifade edilmiştir.⁴¹

Quintus Septimius Florens veya bilinen adıyla Tertullian (d. 160 – ö. 225), yazılarını Latince'de yazan ilk Hristiyan ilahiyatçısıdır. Bir Afrikalı olarak Tertullian, atıfta bulunduğu meseleler ve kesin formüleştirmelerle Batı ilahiyatının temellerini vaz etmiştir. Montanizm mezhebinin bir taraftarı olmasına rağmen düşünceleri, Kartaca piskoposu Cyprian (d. 200 – ö. 258)* ve daha sonraki Latin yazarlar üzerinde daha çok etki bırakmıştır. Tertullian'ın eserleri geniş bir yelpazede sıralanır. Ancak onlar Hristiyanlık için apolojiler, Hristiyan yaşamı üzerine incelemeler ve sapkınlıklara karşı çalışmalar olarak 3 başlıkta toplanabilir.⁴²

Justin'in Roma'daki öğrencilerinden olan Suriyeli Tatian'ın (d. 120 – ö. 180) 172 veya 173 yılında, doğduğu ve büyüdüğü topraklar olan Doğu'ya dönüp orada Encratites adında Gnostik bir mezhep kurduğu kaydedilmiştir.⁴³ *Diatessaron* adlı eserini,

⁴⁰ Grant, Robert M., "Eusebius", *Encyclopedia of Religion*, The Thomson Corporation, A.B.D., 2005, c. 5, s. 2884.

⁴¹ Grant, s. 2884.

* İmparator Gallus tarafından görevinden uzaklaştırılan Kartaca Piskoposu olup Papa Cornelius zamanında etkili birisidir. Onun özellikle *lapsi* sorunu sırasında Roma Kilisesi ile sıkı bir mücadeleye giriştiği belirtilmiştir. Ancak asıl kavganın Cyprian ile Papa I. Stephen (354-357) arasında yaşandığı kaydedilmiştir. Bu tartışma, baskıdan dolayı Hristiyanlığını inkar etmek zorunda kalanların (lapsilerin) tekrar vaftiz olması gerekip gerekmediği veya kiliselere kabul edilip edilmemeleri hususundaki görüş ayrılığından kaynaklanmıştır. Bkz.: Çoban, s. 42.

⁴² Hoffner, Harry A. Jr., "Tertullian", *Encyclopedia of Religion*, The Thomson Corporation, A.B.D., 2005, c. 13, s. 9085.

⁴³ Davies, s. 82.

Dört İncil'deki uyumlu ve paralel ayetleri birleştirip tek cilt haline getirerek 175 yılında bir uyarlama olarak ortaya koymuştur.⁴⁴ *Diatessaron*'un haricinde Tatian'ın günümüze ulaşan tek eseri *Yunanlılara Söylev*, şiddetli eleştiriler içeren üslubuyla ve putperest tanrılara karşı acımasız hakaretleriyle göze çarptığı ifade edilmiştir.⁴⁵ Tatian, radikal riyazeti ve kutsal metinler üzerinde tahrifatlar yapmasından dolayı kendisinden sonra gelen Irenaeus, Tertullian, Clement, Hippolytus, Origen, Eusebius ve Epiphanius gibi yazarların saldırılarının hedefi olmuştur. Onun Hristiyanlık için apolojisi, müstehcen cinsel izinler, şehir eğlenceleri ve pharmakos* gibi ahlaki pisliklerden dolayı Yunan kültürüne saldırmaya ve Hristiyan teolojisini ve davranışını övmeye dayalıdır. Tatian'a göre Logos dünyayı yaratmıştır. Ancak Adem ve Havva'nın düşüşü Enkarnasyon'a ve onun vaadi olan bedensel yeniden dirilişe kadar şeytani hegemonyanın hüküm sürmesine neden olmuştur. Pavlus'un radikal bir yorumcusu olan Tatian, Yeni Adem olduğunu düşündüğü Mesih'in taklidiyle evliliğin uyuşmazlığını savunmuştur. Onun da Gnostikler gibi Büyük Tanrı ile Yaratıcı Tanrı'yı birbirinden ayrı olarak düşünmüş olabileceği belirtilmiştir.⁴⁶

Hristiyanlar Ortaçağ'da hızla yayılan İslam'ı ve Müslümanları muhatap alıp onlara karşı da apoloji yazmak durumunda kalmışlardır. Bu dönemde, Doğu'da son kilise babası olarak kabul edilen ve Yahya el-Dımeşkî olarak da bilinen John Damascene (d. 675? – ö. 749), onun öğrencisi Theodore Ebu Kurra ve Abdulmesih el-Kindî yazdıkları Arapça apolojilerle Hristiyanlığın İslam'dan daha üstün olduğunu iddia etmişlerdir. Bu apolojistler arasında, Hristiyanlığın mucizelerle ve Havarilerin çabalarıyla; İslam'ın ise kılıçla yayıldığını ileri süren Abdülmesih el-Kindî'ye bir parantez açmak gerekmektedir. Zira onun İslam'ı kılıç dini olarak tanıtmalarının

⁴⁴ Madrigal, Carlos, **Apologia: İncil ve Hristiyan İnancı Sorgulanıyor**, Kafekültür Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 742.

⁴⁵ Davies, s. 82.

* Eski Yunan dininde kıtlık, istila veya salgın gibi felaketler zamanında bir köle, kötürüm bir insan veya bir suçlu toplumdan dışlanır veya kurban edilirdi. Bu uygulamanın arınmayı sağlayacağına inanılırdı. Kurban edilen veya dışlanan bu kişiye de “pharmakos” adı verilir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Bremmer, Jan, “Scapegoat Rituals in Ancient Greece”, **Harvard Studies in Classical Philology**, ABD, 1983, sy. 87, ss. 299-320.

⁴⁶ Carey, Patrick W. ve Lienhard, Joseph T. (Ed.), **Biographical Dictionary of Christian Theologians**, Greenwood Press, ABD, 2000, s. 489-490.

Ortaçağ'dan günümüze Hristiyan dünyasında İslam hakkında en çok benimsenen “şiddet ve şehvet dini” imajının oluşmasına etki ettiği ifade edilmiştir.⁴⁷

Hristiyan apoloji geleneğinin öncüleri olarak kabul edebileceğimiz Quadratus, Aristides ve çalışma konumuz olan Aziz Justin'den başka Athenagoras, Sardisli Melito, Antakyalı Teofilus, “Diognetus’a” isimli eserin anonim yazarı, İskenderiyeli Clement, Origen ve erken dönem Hristiyanlığının son büyük apolojisti olan Hippoly Augustinus gibi Hristiyan yazarlar da bu genç ve yeni tomurcuklanan dini savunan apolojiler yazmışlardır. Bu apolojiler genel olarak Hristiyanlığı eleştiren yazarlara ve Roma imparatorlarına hitap eden açık mektup şeklinde yazılardır. Literatürün büyük bir kısmını oluşturduğu muhtemel olan yazıların çoğu kaybolmuş durumdadır. Hristiyan inancını savunurken kullanılan argümanlar, Platonculuk ve ondan etkilenmiş değişik ekoller olan Stoacılık ve Septisizm'den ödünç alınan muhakeme metodlarını takip etmiştir.⁴⁸

Genel olarak Hristiyan apolojisti Hristiyan olmayan düşünürlerden ziyade Hristiyan düşünürler arasında daha çok etki bırakmıştır. Bu edebi ürünlerin mirası bu sebeple, sonradan gelen Tanrı doktrinlerinin ve İsa Mesih'in enkarnasyonu ve yeniden dirilişi ile ilgili öğretilerin felsefi temellerinin gelişiminde tespit edilebilir. Bu apolojiler şu anki felsefi düşünceyle uyumluluklar göstermekle birlikte, onların Hristiyanlık için pratik önemi kendisini gnostisizm ve Marsiyonizm'le* büyüyen bir yarış içinde bulan bir Ortodoksluk tanımı yapmaya yardım etme konusundaki rollerinde yatmaktadır. Bizzat Yeni Ahit, Hristiyan olmayanlardan apolojetik tavır sahibi olanlara atıflar içerir. Ancak bununla birlikte II. yüzyıl apolojistlerinin yazdığı eserlerden önce tam manasıyla apolojetik nitelikte yazılar belirlenememiştir.⁴⁹

⁴⁷ Tarakçı, Muhammet, “Bir Hristiyan Apolojist Olarak Saint Thomas Aquinas”, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Bursa, 2005, s. 10.

⁴⁸ Bernabeo, s. 427.

* Babası bir piskopos, kendisi de hem piskopos hem de Sinoplu bir armatör olan Marcion'un II. yüzyılın ortalarında kurduğu mezhep. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Mead, George Robert Stow, **Fragments of a Faith Forgotten**, Theosophical Publishing Society, İngiltere, 1900, s. 140 ve Wilken, Robert L., “Marcion”, **Encyclopedia of Religion**, The Thomson Corporation, ABD, 2005, c. 8, s. 5700-5701. Ayrıca Marsiyonizm hakkında 2002 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde “Erken Dönem Hristiyanlığında Düalist Bir Fırka: Markionizm” başlığıyla Zaur Alasgarov tarafından hazırlanmış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.

⁴⁹ Bernabeo, s. 427.

c. Putperest Dünyanın Hristiyanlara Bakışı

İlk dönemlerinden itibaren birçok insan Hristiyanlığa büyük bir endişeyle bakmaktaydı. Yeni bir inanç ve hatta barbar bir ülkeden ithal edilen yeni bir yaşam tarzı idi. Hor görülmüş bir ırkın mensupları tarafından vaaz edilmişti. Hristiyanlık ve özellikle Hristiyan ayinleri hakkında birçok dedikodu bulunmaktaydı. Ateist ve dinsiz olarak görülen Hristiyanların, ayinlerinde yabancılar yokken çok büyük ahlaksızlıklar ve yamyamca ziyafetler sergiledikleri düşünülüyordu. Bu hikayelerin aptalca olduğu, onlara sıradan insanların inandığı ve Hristiyanlara başka suçlamalar getiren bilgili ve ciddi insanların arasında bile yankılandıkları belirtiliyordu.⁵⁰

Bütün bu nedenlerden dolayı Hristiyanlara karşı putperest dünyasında –genel olarak konuşmak gerekirse- yoğun ve yaygın bir hoşnutsuzluk baş göstermiştir. İnsan hayatının bütün evreleri göz önünde bulundurulursa bu yeni din süresiz bir rahatsızlığın habercisi olmuştur. Bu din, toplumun kurulu düzeniyle, ticari menfaatlerle, aile hayatıyla, yaygın eğlencelerle ve kabul edilmiş dini adetlerle çatışmıştır. Bu süreçte uyumlu Hristiyanlar olmuş olabilir; ancak temsil yönü ve nüfuzu olan Hristiyanlar itaatkar olmamıştır. Hristiyanlar kendi aralarında sosyal olabilirler ancak genel amaçlar için *odium generis humani** anlayışının mevcut olduğu bir aşamada sosyal değillerdi. Zira doğrusunu söylemek gerekirse, bir Hristiyan anlaşmazlık ve hoşnutsuzluktan kaçmak istese onun için kendisini günlük hayattan soyutlamak doğal olacaktır. Bu durumda da *lugubris cultus* (kasvetli ibadetler), *malefica superstitio* (zararlı hurafeler) ve hatta *contemptissima inertia* (rezil bir uyuşukluk) suçlamalarını üzerine çekmiş olacaktır. İsa Mesih'in dönüşüne dair beklentiler de Hristiyanların bu eziyetlere katlanmalarına yardımcı olmuştur. Ancak bu beklentiler aynı zamanda Hristiyanları güncel sosyal meselelere kayıtsız bir hale getirmiştir. Sonra onun daha saf ahlakı ve daha manevi ancak özel olan dini onu, üstün bir insan olduğunu iddia eden tek kişi ve komşularını beğenmeyen birisi olarak belirlemiş gibi durmaktadır. Kinikler* de zaten

⁵⁰ Duchesne, s. 145-146.

* Kelime manası olarak “insan türünden nefret etmek” gibi bir anlam verebileceğimiz bu terim Hristiyanlar, Roma toplumundan ayrı bir unsur olarak kendi toplumlarını oluşturduğu dönemde Hristiyanlara yöneltilen Thyestes festivalleri, geceleri yapılan seks partileri, mabetlere ve resimlere düşmanlık gibi suçlamaların genel adıdır.

* Yunan felsefe ekollerindendir. Münzevi yaşantı, mutluluk (eudaimonia) için erdemin yeterliliğine yapılan vurgu, konuşmadaki cesaret ve fiiliyattaki gayriahlaki davranışlarıyla bilinirler. Büyük ölçüde Sokrates'ten etkilenmişler ve Stoa etiği üzerinde önemli bir etki bırakmışlardır. Ayrıntılı bilgi için Bkz.:

eleştirel metodlarıyla kendilerini popüler olmaktan uzaklaştırmışlardı. Ahlakiliklerini, onu istemeyen insanların gözlerinin içine sokarak işgüzarlık yapıyorlardı. Sürekli başka insanların işleriyle uğraşan işgüzarlar olarak tanımlanan Kiniklerin aynı zamanda kavgacı ve kendini beğenmiş bir filozoflar topluluğu olarak yaftalandıkları da kaydedilmiştir.⁵¹

Hristiyanlara karşı mevcut olan olumsuz tutum sadece bunlardan ibaret değildi. Justin'in anlattığı bir hikayeye göre Hristiyanlar sırf Hristiyan olduklarından dolayı bile ölüme mahkum edilmişlerdir. Hikayeye göre taşkınlığıyla bilinen bir adam vardı. Bu adamın iyi bir Hristiyan olan eşi, kendisini sırf taşkınlığından dolayı boşamıştı. Bu adam, eşine de Hristiyan öğretilerini öğreten Ptolemaeus isminde bir Hristiyanı Romalı bir komutanın yardımıyla Hristiyan olup olmadığı konusunda sorgulayıp hapse attırmıştı. Ptolemaeus, dönemin Roma valilerinden olan Urbicus'un huzuruna çıktığında yine aynı soruyla, Hristiyan olup olmadığı sorusuyla karşılaşmıştı. Hristiyan öğretisinin asaletinin farkında olan Ptolemaeus, gerçek bir Hristiyan gibi ilahi erdemin havarisi olduğunu itiraf etmişti. Bu itirafın üzerine vali Urbicus onu ölüme mahkum etmişti. Bu ölüm cezası kararına, Ptolemaeus'un zina, hırsızlık veya cinayet gibi herhangi bir suç işlemediğini ve sadece Hristiyan olmaktan dolayı cezalandırıldığını söyleyerek itiraz eden Lucius isminde birisi de aynı gerekçeyle ölüm cezasına çarptırılmıştı. Bu karar karşısında metanetini kaybetmeyen Lucius böylesine kötü yöneticilerden kurtarıldığı ve göklerdeki babasına kavuşacağı için Tanrı'ya şükranlarını sunmuştur.⁵²

Justin'in bu anekdotla anlatmak istediği sadece Hristiyanların sırf dinlerinden dolayı uğradığı baskı değildir. Justin'in vurgulamak istediği diğer bir nokta devlet yöneticilerine her durumda ve koşulda itaat edilmesi gerektiğidir. Öyle ki onlar tarafından ölüm cezasına çarptırıldıklarında bile bu cezayı sabır ve metanetle karşılayıp itaatten taviz vermediklerini vurgulamaya çalışmıştır. Devlet yöneticilerine kayıtsız şartsız itaat konusunda Justin'in temel dayanağı, Matta İncili'nde İsa'nın ağzından çıkan "Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya verin."⁵³ ifadesidir.⁵⁴ İlgili bapta

Audi, Robert (Ed.), **The Cambridge Dictionary of Philosophy**, Cambridge University Press, ABD, 1999, s. 200.

⁵¹ Rainy, s. 9-10.

⁵² II. Apol., 2.

⁵³ Matta, 22:21.

İsa, kendisini köşeye sıkıştırmak için devlete vergi verilmesinin Kutsal Yasa'ya uygunluğunu sorgulayan Ferisilere vergi olarak verilen paraların üzerindeki Sezar'ın resmini göstererek Sezar'ın hakkının Sezar'a, Tanrı'nın hakkının da Tanrı'ya verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ölüme karşı gösterilen bu yüksek metanet ilk dönem Hristiyanlarındaki güçlü bir öteki dünya inancının varlığı ve göklerde olduğuna inandıkları Tanrı Krallığı'na bir an önce kavuşma isteği hakkında da fikir vermektedir.

Justin, Hristiyanların sırf isimlerinden dolayı bile suçlandığını iddia etmiştir. Sadece ismin kullanımıyla ismi işaret eden hareketlerin haricinde iyi veya kötü hiçbir şeye karar verilemeyeceğini ifade etmiştir. Şu ana kadar en azından bir kimse Hristiyanları suçlandıkları isme dayanarak yargılayabilse dahi Hristiyanların en mükemmel insanlar olduklarını belirtmiştir.* Ancak isimden dolayı aklanmak için yalvarmayı düşünmeseler de eğer kötülük yapanlar olarak hüküm giyerlerse ve böylelikle öte yandan kendilerini böyle isimlendirme hususunda veya vatandaşlar olarak davranışları konusunda hiçbir saldırgan tutum içerisine girmemiş olarak bulunurlarsa ortaya çıkan adil yargılanmayı ciddiyle engellemenin Romalılara kaldığını söylemiştir. Zira ortada mükemmel veya ahlaksızca bir durum olmadıkça mantıksal olarak bir kişinin dini mensubiyetinden dolayı ne övülebileceğini ne de cezalandırılabilceğini belirtmiştir.⁵⁵

Retorikçiler ve filozoflara gelince Hristiyanlık onları da tarifsiz bir derecede rahatsız ediyordu ve Hristiyanlığı bir rakip olarak görüyorlardı. Bilge imparatorlar döneminde insanların zihinleri üzerine kendi özel yetkileri ile tahakküm kurma aracı olarak gördükleri bu imparatorluk herhangi bir yetkileri veya yargı güçleri olmadan mütevazı vaizlerin eline geçiyordu. Kim oldukları belli olmayan insanların kadınları, çocukları, kararsız ve çekingen ruhları saptırdığı bu yeni doktrin, devletin hatiplerinin en güzel nutuklarından daha büyük etki bırakıyordu. Hristiyanları eleştiren filozoflardan Justin'in muhalifi Kiniklerden Crescens şifahi yolla; imparator Marcus Aurelius'un özel hocası Fronto (100?-168?) ve filozof Celsus yazınsal yolla eleştirirken

⁵⁴ I. Apol., 17.

* Çevirenin ifadesine göre Justin burada Christos (Mesih) ve Chrestos (iyi, mükemmel) kelimelerinin fonetiklerindeki benzerliği kendi yararına kullanmıştır. Chrestos kelimesinin "havari, öğrenci" manasına geldiği de iddia edilmiştir. Bkz.: Yarker, John, **Arcane Schools**, Global Grey, İngiltere, 2013, s. 93.

⁵⁵ I. Apol., 4.

acımasız davranıyorlardı. Fronto, içeriği konusunda Hristiyanları eleştirdiği Thyestes* festivallerine inanıyordu. Romalı tarihçi ve senatör Tacitus (56?-117?) Hristiyanlığı iğrenç bir batıl inanç ve Hristiyanları da en şiddetli cezalara layık olan fena suçlular olarak addetmektedir. Bir başka Romalı tarihçi Suetonius (69?-140?) da Hristiyanlık'tan habisi bir batıl inanç olarak bahsetmektedir.⁵⁶

Hristiyanlara karşı yaygın olan hoşnutsuzluk, yönetimin Hristiyanlara karşı olan tavrını da olumsuz etkilemiştir. Zira Romalı bir devlet adamının toplumun genel sükunetini bozan her şeye karşı durma konusunda hazırlıklı olduğu kaydedilmiştir. Roma ayinlerinin dışındaki uygulamaları yasaklayan çok eski yasalar bulunmaktaydı ve bu yasalar feshedilmemişti. Ancak olayların gidişatı bu konuda yapılan kovuşturmalarda bir fasılaya sebep olmuştur. Roma geleneğine ait olmayan ayinleri uygulayan insanlar ek bir sebep bulunmadığı sürece imparator tarafından cezaya tabi tutulmuyorlardı. Bu yasaların canlandırılıp Hristiyanlara karşı işleme koyulmuş veya Hristiyan ibadetlerinin iddia edilen iğrençliklerini hedef alan yeni yasaların kanunlaştırılmış olabileceği iddia edilmiştir.⁵⁷

Eski Yunan dinine inanan Yunan filozof Celsus, *Gerçek Söylev* adlı eserinde Hristiyanları dinlerinden utandırarak dinlerinden döndürmeyi amaçlamıştır. Son derece eğitilmiş bir insan olup her eğitilmiş insan gibi felsefeye karşı genel bir ilgisi olan Celsus hiçbir mezhebin mensubu değildi. O, toplumda yerleşmiş olan dini tamamen ikna olduğu için değil; ancak iyi eğitim almış bir insanın bir dine mensup olması ve bu dinin de doğal olarak Devlet'in kabul ettiği din olması gerektiğini düşündüğü için desteklemektedir.⁵⁸

Çalıştığı konunun zorluğuna katlanmayı göze alan Celsus, Hristiyanlara karşı popüler karalamaları tekrarlamadığı gibi, Kutsal Kitap'ı ve birçok Hristiyan kitabını okumuştur. Hristiyanlığın mezheplerinden haberdar olan Celsus, Gnostik mezheplerle Kilise'nin ana gövdesi arasındaki farkı iyi kavramıştı. İlk Hristiyanlık bir Musevi'nin İsa Mesih'e karşı itirazlarını ortaya koyduğu Musevi bakış açısından yalanlanmıştı.

* Thyestes, Yunan mitolojisinde Pelops'un oğlu ve Atreus'un kardeşidir. Aralarındaki düşmanlıktan dolayı Atreus ona kendi öz oğullarının etini yedirmiştir. Thyestes Ziyafeti ifadesi de insan etinin ikram edildiği ziyafetlere verilen isimdir. Bilgi için Bkz.: Dixon-Kennedy, s. 300.

⁵⁶ Duchesne, s. 146-147.

⁵⁷ Rainy, s. 11.

⁵⁸ Duchesne, 147-148.

Daha sonra Celsus, kendine has üslubuyla hem Yahudilik hem de Hristiyanlık üzerine topyekun bir saldırı başlatmıştır. Bu saldırıyı yaparken Yunanlıların dini ve felsefesinin çarpıcı üstünlüğünü ileri sürmüş, Kutsal Kitap tarihini ve Mesih'in yeniden dirilişini eleştirmiş ve havarilerle onların takipçilerinin başlangıçtaki saçmalıklara yenilerini eklemekten başka bir şey yapmadıklarını iddia etmiştir.⁵⁹

Tüm bunların yanında Celsus'un körü körüne insafsız olmadığı, İncil ahlakı ve Logos doktrini gibi bazı konularda Hristiyanları onayladığı da ifade edilmiştir. Hatta Hristiyanlara, Devlet'in ve Roma İmparatorluğu'nun uğruna dini ve siyasi tecritlerinden vazgeçip ortak dine uymaları konusunda tavsiyelerde bulunduğu aktarılmıştır.⁶⁰ Hatta o Hristiyanlara tek Tanrı'ya tâbi tüm tanrılara tazim ve dua edenlerin, o bütün tanrıların tâbi oldukları tek Tanrı'yı üzmüş veya aldatmış olamayacağını iddia ederek monoteizm ile politeist halk dinini uzlaştırma yoluna gitmiştir.⁶¹

Celsus'un İmparator Marcus Aurelius'un hükümrانlığının son yıllarına doğru yazdığı *Gerçek Söylev*'in hitap ettiği kitleye çok fazla etkisinin olmadığı iddia edilmiştir. II. yüzyıl Hristiyan yazarları bu eserden hiçbir zaman bahsetmemişlerdir. Eser, 246 yılları civarında şans eseri bir şekilde daha önce ne kitaptan ne de yazarından haberdar olan Hristiyan teolog Origen'in (184?-253?) eline geçmiştir. Bununla beraber Celsus hiç de önemsiz biri değildi. *Yalancı Peygamber* adlı eserini kendisine adayan Lucian'ın (125?-180?) arkadaşıydı. Lucian da Hristiyanlardan sadece laf arasında ve o alışılmış ciddiyetsiz tavrıyla bahseder.⁶²

C. AZİZ JUSTİN'İN HAYATI VE ESERLERİ

1. Hayatı

Aziz Justin'in hayatı hakkındaki temel bilgiler kendi yazılarından derlenmiştir ve bu olayların tarihleri hakkında çok az ipucu bulunmaktadır. Antik Filistin şehirlerinden olan Samiriye'de Flavia Neapolis isimli yerleşim yerinde (modern Nablus)

⁵⁹ Duchesne, s. 147.

⁶⁰ Duchesne, s. 147.

⁶¹ Werner, Martin, *Hristiyanlığın İnanç Esaslarının Doğuşu*, Çev. ve Düz. Ekrem Sarıkcıoğlu, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2016, s. 188.

⁶² Duchesne, s. 148.

doğmuştur. Doğum tarihi belli değildir. Ancak yaklaşık olarak M.S. 114 civarlarında olduğu iddia edilmiştir. Herkes tarafından kabul edildiği üzere 138-161 yılları arasında hüküm süren Roma İmparatoru Antoninus Pius hükümlerinde yaşamış olduğu kesindir.⁶³ Doğum tarihi hakkındaki genel kanı 100 yılında doğduğuna yöneliktir. Doğum yeri olan Neapolis, zamanın ileri görüşlü emperyalistleri tarafından Yunan şehirleri olarak kurulan kolonilerden biri olmakla birlikte 70 yılına kadar organize olamamıştır. Şehir, Hz. Yakub'un kuyusunun* da bulunduğu antik Şekem şehrinin yakınlarında bulunmaktadır.⁶⁴

Justin'in ne Musevi ne de Samiri kökenli olduğunu iddia ettiği öne sürülse de⁶⁵ bizzat kendisi *Trypho ile Diyalog* adlı eserinde Samirilerden "Halkım" diye bahsetmiştir.⁶⁶ Samiri kökenli olduğunu iddia etse de hiçbir şekilde Samiri eğitimi almamış olmasından dolayı putperest olarak büyütülmüş olduğu aşıkardır. Justin'in dedesi bir Yunan ismine sahip olan Bacchius ve babası da bir Latin ismine sahip olan Priscus'tur. Bu isimlerden yola çıkarak genellikle onun atalarının yeni şehirdeki Yunan veya Romalı koloniciler olduğu düşünülmüştür.⁶⁷ Kendi ifadelerine göre Justin, sünnetsiz olup putperest geleneklerine göre yetiştirilmiş ve Yunan adetlerine göre eğitilmiştir. İster Samiri ister Yunan olsun sünnetsiz olması hasebiyle Justin'in kesinlikle bir Musevi olmadığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte yazıları - özellikle Kutsal metinlerin ele alınışında- Musevi gelenekleri ve düşüncesiyle dikkate değer bir yakınlık göstermektedir.⁶⁸

⁶³ Roberts, Alexander ve Donaldson, James, (Ed.) **The Ante-Nicene Fathers – Translations of the Writings of the Fathers down to A.D. 325**, Charles Scribner's Sons, New York, 1913, c. 1, s. 160.

* Yuhanna 4:6-12'de bahsi geçen kuyudur. Samiriye'de Sihar şehrinde Yakub'un, oğlu Yusuf'a verdiği arazinin içinde olduğu anlatılır. Ain Askar ve Tell Balata'daki verimli kaynaklar varken böyle bir kuyunun neden açıldığının tartışma konusu olabileceği belirtilmiştir. Rakip hayvan tüccarları arasında bir çatışma tehlikesi olduğu ve Yakub'un bu kuyuyu barışı sağlamak ve aynı zamanda kendi bağımsızlığını muhafaza etmek adına açmış olabileceği kaydedilmiştir. Yahudilerin, Samirilerin, Müslümanların ve Hristiyanların, bu kuyunun Yakub'la ilişkilendirilmesi hususunda görüş birliğine vardırdığı da ifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Ewing, William, "Jacob's Well", **The International Standard Bible Encyclopaedia**, Ed. James Orr, The Howard-Severance Company, ABD, 1915, c. 3, s. 1556.

⁶⁴ Goodenough, Erwin Ramsdell, **The Theology of Justin Martyr**, Verlag Frommannsche Buchhandlung, Almanya, 1923, s. 57.

⁶⁵ Hinson, E. Glenn, "Justin Martyr", **Encyclopedia of Religion**, The Thomson Corporation, A.B.D., 2005, c. 7 s. 5043.

⁶⁶ Dial., 120.

⁶⁷ Goodenough, s. 57.

⁶⁸ Hinson, s. 5043.

Justin felsefenin insanın sahip olabileceği en büyük şey ve Tanrı nezdinde en itibarlı şey olduğunu, onun kişiyi Tanrı'ya götürdüğünü ve ona ilgi gösterenlerin gerçekten kutsal insanlar olduğunu savunmuştur. Ancak felsefenin ne olduğunun ve insanlara neden indirildiğinin çoğu insanın dikkatinden kaçtığını ifade etmiştir.⁶⁹ Felsefe ve doğru akıl olmadan insanoğlunun sağduyuya ulaşamayacağını ve her insanın felsefeyle uğraşp onu en büyük ve en itibarlı iş ve diğer şeyleri sadece ikinci ve üçüncü derece öneme sahip şeyler olarak görmesi gerektiğini belirtmiştir. Eğer o şeyler felsefeye bağlı şeylerse, orta derecede değere sahip ve kabul edilebilirdir. Ancak felsefeden mahrumsa ve ona eşlik etmiyorsa o şeyler, takip edenleri için bayağı ve kalitesizdir.⁷⁰

Justin felsefeyle ilgili bu sözleri *Trypho ile Diyalog*'da adını söylemediği yaşlı bir adamla olan diyalogunda sarfetmiştir. Yaşlı adam Justin'in bu sözlerine karşılık felsefenin mutluluk sağlayıp sağlamadığını sormuştur. Justin kesinlikle diye cevap verip felsefenin sadece mutluluk sağladığını belirtmiştir. Bunun üzerine yaşlı adam felsefenin ve mutluluğun ne olduğunu sormuştur. Justin de felsefeyi "gerçekten var olan şeyin bilgisi ve gerçekliğin berrak bir algısı" olarak tanımlamıştır. Mutluluğun da bu bilgi ve bilgeliğin bir ödülü olduğunu ifade etmiştir.⁷¹

Gençliğinden itibaren felsefi ve dini meselelere karşı ciddi bir ilgisi olan Justin, Tanrı ile ilgili gerçeği bulabilmek adına sırasıyla Stoacı, Peripatetik, Pisagorcucu ve Platoncu hocalardan ders almıştır. Tanrı konusundaki bilgisini genişletmede yardımcı olamadığı için Stoacı hocası Justin'i hayal kırıklığına uğratmıştır.⁷² Zira Stoacı hocasının kendisi de Tanrı hakkında hiçbir şey bilmemekte ve Tanrı hakkında bir şeyler bilmeyi gereksiz görmektedir. Justin, Stoacıyı terk ettikten sonra parayı sevdiğini düşündüğü bir Peripatetigin peşine düşmüştür. Zira Justin'in ifadesine göre Peripatetik hocası ilk birkaç gün onu ağırladıktan sonra aralarındaki görüşmenin verimsiz olmaması gerektiği bahanesiyle ders ücreti istemeye başlamıştır. Justin bu yüzden Peripatetik hocasının felsefeci bile olmadığını düşünerek onu da terk etmiştir. Ruhu garip bir şeyler duymaya çokça istekli olduğu bir zamanda Justin daha çok kendi bilgeliğiyle tefekkür eden çok meşhur bir Pisagorcunun yanına gider. Dinleyicisi ve öğrencisi olma arzusuyla

⁶⁹ Dial., 2.

⁷⁰ Dial., 3.

⁷¹ Dial., 3.

⁷² Hinson, s. 5043.

onunla görüştüğünde Pisagorcu bilge Justin'e müzik, astronomi ve geometriden haberdar olup olmadığını ve mutlu bir yaşama götüren bu şeylerden herhangi birini öğrenmeyi isteyip istemediğini sorar. Pisagorcu bilge bu şeylerin ruhu hissedilir nesnelerden soğutup onu akla ait nesnelere uygun duruma getirdiğini ve böylece aklın özünde neyin itibarlı ve neyin iyi olduğunu düşünebildiğini anlatmıştır. Öğrenmenin birçok branşını tavsiye edip onların gerekli olduğunu söyledikten sonra Pisagorcu bilge Justin'in bu konulardaki cehaletini itiraf etmesinden dolayı ona yol vermiştir.⁷³

Justin çaresiz bir durumdayken çok büyük üne sahip olan Platoncularla görüşmesi gerektiği aklına gelmiştir. Hiç vakit kaybetmeden zamanının olabildiği kadar büyük bir kısmını son zamanlarda şehirde yaşayan ve Platoncular arasında yüksek bir mevkide bulunan bilge bir adamla geçirmeye başlamıştır. Justin günden güne gelişme gösteriyor, ruhani şeylerin algısı boyunu fazlasıyla aşıyor ve fikirlerin teması aklını kanatlarla donatıyorken kısa sürede kendinin bilge biri olduğunu düşünmeye başlamıştır. Hemen sonra bunun aptalca bir düşünce olduğunu kabul edip Tanrı'yı aramaya koyulmuştur.⁷⁴

Justin'in ölümü konusunda Hristiyan yazarlar fikir birliği halindedir. Tertullian, Justin'i "şehit" diye nitelerken, Tatian, İrenaeus ve Eusebius onun "şehit" edilmesinden açıkça bahsetmişlerdir.⁷⁵ Justin'in, Roma'da 162 ve 168 yılları arasında bir tarihte, Marcus Aurelius'un imparatorluğu döneminde ve Rusticus Roma valisiyken idam edildiği ve bu yüzden "şehit" manasına gelen "martyr" ünvanını aldığı aktarılmıştır.⁷⁶ Anlatılana göre, Justin ve beraberindekiler, hususi olarak Hristiyanlara karşı yöneltilmiş olan yeni bir yasa gereğince tanrılara kurban sunmak için zorlanmak üzere vali Rusticus'un huzuruna çıkarılmışlardır. Onlar da bu yasaya itaat etmeyi reddetmişler ve hareketlerini savunmak için kısa bir münakaşa başlatmışlardır. Justin'in ve öğrencilerinin vaazlarından sıkılan Rusticus, Hristiyan toplantıları ve toplandıkları yerler hakkında bilgi almaya çalışarak aniden konuyu değiştirmiş, ancak bu çabasında pek fazla başarılı olamamıştır. Rusticus bir süre sonra onların Hristiyan olduklarını itiraf etme konusunda çok istekli oldukları halde hiçbir faydalı bilgi vermediklerini

⁷³ Dial., 2.

⁷⁴ Dial., 2.

⁷⁵ Goodenough, s. 75.

⁷⁶ Bonwetsch, Gottlieb Nathanael, "Justin Martyr", **The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge**, Editör Samuel Macauley Jackson, Funk and Wagnalls Company, ABD, 1910, c. 6, s. 282.

görmüştür. Bu yüzden, onları son bir kez daha tanrılara kurban vermeye çağırarak mahkemeyi kısa kesmiştir. Çağrısı kabul görmeyince onların kafalarının kesilmesi kararını bildirmiş ve Justin ve beraberindekilerin infazı, kararın hemen akabinde gerçekleştirilmiştir. Daha sonra diğer Hristiyanların idamın gerçekleştirildiği yere gittikleri ve cesetleri Kutsal Şehitler için uygun bir yere gizlice taşıdıkları aktarılmıştır.⁷⁷

2. Eserleri

Aziz Justin'in eserleri II. yüzyıldan günümüze kadar gelebilmiş eserler arasında en önemlilerindendir. Aziz Justin, Hristiyanlar adına apoloji yazmış ilk kişi olmasa da onun apolojileri günümüze kadar gelenler arasında en eskileridir. Bu eserlerin ayırt edici özelliği içeriğinde Hristiyan coşkuluğunun yoğun bir şekilde hissediliyor olması ve okuyucuya II. yüzyıldaki Hristiyanlar ve putperestler arasındaki ilişkilerin ayrıntılarını kavrama konusunda bir fikir vermesidir. Aziz Justin'in diğer temel eseri *Trypho ile Diyalog*, İsa'nın Eski Ahit'in Mesih'i olarak kabul edilmesinin nedenlerini ayrıntılı bir şekilde izah eden ilk eser ve Hristiyanlıkla karşılaştırıldığında Musevilerin içinde bulunduğu yanlış durumu teşhir etme konusunda yapılmış olan ilk sistematik teşebbüstür.⁷⁸

Justin'in eserlerinin birçoğu kaybolmuş durumdadır. Onun adını taşıyan ve günümüze ulaşmış olan eserleri üçe ayrılmaktadır. İlk gruptaki eserler arasında gerçekliği tartışmasız olan iki Apoloji ve *Trypho ile Diyalog* bulunmaktadır. Bazı eleştirmenler *Trypho ile Diyalog*'un Justin'in eseri olmadığına yönelik itirazlar öne sürmüşlerdir. Ancak bu itirazlar şu anda önemsenmemektedir.⁷⁹

İkinci gruptaki eserler arasında kimi eleştirmenler tarafından Justin'e ait olduğu kabul edilip diğer bazıları tarafından ise Justin'e aidiyeti reddedilen yazılar bulunmaktadır. Bu eserler *Yunanlılar'a Söylev*, *Yunanlılara Nasihat İçeren Söylev*, *Tanrı'nın Mutlak Hükümranlığı Üzerine*, *Diognetus'a Mektup*, *Yeniden Diriliş Üzerine* ve diğer birkaç küçük parça yazıdır. Bu bilimsel eserlerin yazarlarının belirlenmesinde nice zorluklar olsa da onların erken dönemde yazılmış olmasından başka bir fikir öne

⁷⁷ Goodenough, s. 75-76.

⁷⁸ Roberts ve Donaldson, s. 160.

⁷⁹ Roberts ve Donaldson, s. 161.

sürülmemiştir. Bu yazıların en son yazılanı büyük bir ihtimalle III. yüzyıldan önce yazılmıştır.⁸⁰

Üçüncü grup eserleri Justin'e ait olmadığı konusunda hiçbir tartışma bulunmayan yazılar oluşturmaktadır. Bunlar, *Gerçek İncanın Anlatımı*, *Ortodokslara Cevaplar*, *Hristiyanlardan Putperestlere Sorular*, *Putperestlerden Hristiyanlara Sorular*, *Zenas ve Serenus'a Mektup* ve son olarak *Aristoteles'in Bazı Doktrinlerine Bir Reddiye* başlıklı yazılardır. Adı geçen eserlerden son ikisinin tarihine yönelik bir ipucu bulunmamaktadır. Protestan Reformu'nun hemen akabinde Calvin* ve diğerleri *Gerçek İncanın Anlatımı* adlı esere Justin'in gerçek bir yazısı olarak başvurdukları halde bahsi geçen eserlerden son ikisi hariç diğerlerinin İznik Konsili'nden* sonra yazıldıklarına dair hiçbir şüphe yoktur.⁸¹

Justin'in Apolojileri ile ilgili ilginç bir soru bulunmaktadır. Tarihçi Eusebius, birisi Antoninus Pius devrinde diğeri de Marcus Aurelius devrinde olmak üzere iki Apoloji'den bahsetmektedir. Eleştirmenler bu iki Apolojinin günümüze kadar ulaşanlar Apolojiler arasında olup olmadığını tartışmıştır. Bazıları şu anda İkinci Apoloji olarak bildiğimizin Birinci Apoloji'nin önsözü olduğunu ve İkinci Apoloji'nin kayıp olduğunu savunmuşlardır. Diğerleri de sözde İkinci Apoloji'nin Birinci Apoloji'nin devamı olduğunu ve İkinci Apoloji'nin kayıp olduğunu göstermeye çalışmışlardır. Bir başka grup ise iki Apolojinin şu anda elimizde bulunan Justin'in Apolojileri olduğunu ancak Eusebius'un İkinci Apoloji'nin Marcus Aurelius'a hitaben olduğunu söylemekle hata

⁸⁰ Roberts ve Donaldson, s. 161.

* Hristiyan reform çağının önde gelen Protestan liderlerindendir. Hukuk eğitimi almıştır. Protestan Reformu'nun lideri Luther'in temel reformist öğretilerine yakın olmuş ve bu öğretilere bağlılığını her zaman sürdürmüştür. Bkz.: Olgun, Hakan, **Kalvinizm'de On Emir**, Eskiyei Yayınları, Ankara, 2012, s. 21.

* Bütün Hristiyan dünyasının piskoposlarını bir araya getirmek için Roma İmparatoru I. Constantin tarafından kuzeybatı Anadolu'daki İznik şehrinde çağrısı yapılan konsildir. 18 Haziran-25 Ağustos 325 tarihleri arasında yapılan bu konsil, şu anda hala ilk ekümenik Hristiyan konsili ve sonraki otoriter toplantılar için model olarak bilinmektedir. İmparator Constantin Batı Latin Kilisesi'nden birkaç temsilciyle birlikte İznik'te yaşadığı yere yakın bir yerde toplanan 318 piskoposu, İsa'nın ebediliğini ve tam ilahlığını inkar eden Aryüs'ün neden olduğu ihtilafı halletmek için görevlendirmiştir. Konsil'in inanç formülü, Tanrı'nın Oğlu olarak İsa'nın "doğurulmuş, yaratılmamış" ve "Tanrı'yla aynı öze sahip" olduğunu iddia ederek takip eden yarım yüzyılda Hristiyan teslis teolojisinin klasik gelişimi için temel hazırlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Daley, Brian E., "Councils: Christian Councils", **Encyclopedia of Religion**, The Thomson Corporation, A.B.D., 2005, c. 3, s. 2039-2040.

⁸¹ Roberts ve Donaldson, s. 161.

ettiğini varsaymışlardır. Bir grup da elimizde bulunan Apolojilerin Eusebius'un bahsettiği Apolojiler olduğunu ifade etmişlerdir.⁸²

Eusebius ayrıca Justin'e ait olduğunu iddia ettiği dört eserden daha bahsetmektedir. Bu eserler; adını zikretmediği ve iblislerin doğası üzerine olduğunu iddia ettiği bir eser, *Yalanlama* başlığını taşıyan bir çalışma, sadece Kutsal Kitap'tan değil aynı zamanda Yunanlı düşünürlerin eserlerinden de faydalandığını iddia ettiği *Tanrı'nın İktidarı* başlıklı bir çalışma ve son olarak da Psaltes isimli birine adadığını iddia ettiği ve Yunanlı filozofların ilahi konulardaki düşüncelerini sunup ardından onların yanlış noktalarını göstererek kendi fikirlerini açıkladığı *Ruh Üzerine* adlı eserdir. Ancak bildiğimiz kadarıyla bu eserlerin Justin'e ait olduğunu iddia eden başka kimse yoktur.⁸³

Şu anda elimizde bulunan Apolojilerden Birinci Apoloji'yi Justin, İmparator Titus Aelius Adrianus Antoninus Pius Augustus Caesar veya bilinen kısa adıyla Antoninus Pius'a, onun oğlu filozof Verissimus'a, evlatlığı filozof ve ilim aşığı olarak tanımladığı Lucius Verus'a, kutsal Senato'ya ve bütün Roma halkına hitaben; kendisi de dahil olmak üzere haksız yere nefret edilmiş ve sebepsiz yere kötü sözlerin muhatabı olmuş bütün milletlerin adına sunmaktadır.⁸⁴

Justin kendisini İkinci Apoloji'yi yazmaya sevkeden nedenler olarak Roma valilerinden Urbicus'un yönetimi altında meydana gelen olaylar ve imparatorluğun her tarafındaki valiler tarafından adaletsizce yapılan şeyleri göstermektedir. Daha sonra Urbicus'un Hristiyanları haksız yere ölüme mahkum etmesinden, Crescens'in Hristiyanlara karşı cahilce önyargılarından, Hristiyanların intihara ve ölüme bakışları gibi konulardan bahseder.⁸⁵

Justin'in hacim olarak en geniş eseri *Trypho ile Diyalog*, Trypho isminde bir Musevi ile Justin'in aralarında geçen konuşmaları ve tartışmaları içerir. Justin Trypho ile Gymnasium'un* avlusunda dolaşırken tanışmıştır. O Trypho'ya kim olduğunu

⁸² Roberts ve Donaldson, s. 161.

⁸³ Eusebios, **Kilise Tarihi**, Latince'den Çev. Furkan Akderin, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 117.

⁸⁴ I. Apol., 1.

⁸⁵ Bkz. II. Apol.

* Tercümede geçen kelime *xystus*'dur. Xystus, eski Yunan'da spor ve entelektüel sohbetler gibi aktivitelerle sosyalleşmeyi sağlayan bir mekan olan Gymnasium'un bir bölümü olup altında sporcuların antrenman yaptığı üstü açık veya kapalı olabilen revak benzeri bir yapıdır. Bilgi için Bkz.: Lomax,

sorduğunda Trypho kendisinin sünnetli bir Musevi olduğunu, Filistin’de devam etmekte olan savaştan ailesiyle birlikte kaçtığını ve zamanının çoğunu Yunan ülkesinde ve daha çok Korint’te geçirdiğini söylemiştir.⁸⁶

Goodenough eserin düşünce yapısını güçlü görmekle birlikte yorum biçimini görece zayıf görmüş zira tekrar okumalarla bütün temel planın açığa çıktığını ifade etmiştir. O, diyalogun gerçek bir tartışmanın kaydı olduğu yönündeki geleneksel fikre pek katılmamaktadır. Diyalogu, her argümandan kaydedilmiş gibi bahsedilen bir tartışmanın rivayeti olmaktan çok bütün muhtemel argümanların bir derlemesi olarak görmektedir.⁸⁷

Şahsi kanaatimize göre Trypho, Justin’in ortaya koyduğu argümanlarına ciddi bir muhalefet göstermeyip hatta sıklıkla onun söylediklerini onaylamıştır. Diyalog, Gymnasium’un avlusunda Trypho ve beraberinde bir grupla Justin’in tanışması akabinde spontane olarak başlayıp gelişmekte olduğu için Justin’in Kutsal Kitap’tan yaptığı alıntılarda zaman zaman eksik ve yanlış alıntılara rastlanmaktadır. Hatta çoğu zaman alıntılara kendi yorumunu katarak Kutsal Kitap yorumunda kendi tarzını oluşturmuştur.

Trypho’nun kimliği hakkında bazı spekülasyonlar bulunmakta olup, Eusebius bu konuda yanlış bir geleneğin ilk temsilcisi olmuştur. Zira o Trypho’nun zamanın en ünlü Musevilerinden biri olduğunu ifade etmiş ve bu ifade Trypho’yu Rabbi Tarfon’la özdeşleştirmek için yapılan mükerrer teşebbüslere neden olmuştur. Trypho’nun Tarfon’un Yunanca şekli olabileceği ve bu yüzden bunun ilk bakışta cazibeli geldiği ancak dikkatli incelemeler sonucunda yanlışlanabileceği belirtilmiştir. Rabbi Tarfon Hristiyan karşıtı rabbiler arasında en amansız ve şiddetlisi olup eserlerinden açığa çıkmış olan eğilimi, iki gün boyunca Justin’le oturup onu kibarca eleştirmesi ancak dostça bir muhalif görüntüsü sergilemesiyle tamamıyla uyumsuz düşmektedir. Rabbi Tarfon Hristiyanlardan o kadar fazla nefret etmiştir ki çocuklarının hayatına mal olsa bile içinde Tanrı’nın adının geçtiği bir kitap eğer Hristiyanların küfür içeren kitaplarından biriye o kitabı yakabileceğini söylediği ifade edilmiştir. Dahası, Justin’in paravan olduğu düşünülen bu kişiyi, ismini büyük bir Hristiyan karşıtı olarak duyduğu

Edward ve Gunyon, Thomas (Ed.), **Encyclopedia of Architecture**, Johnson Fry & Co., New York, 1922, c. 2, s. 534.

⁸⁶ Dial., 1.

⁸⁷ Goodenough, s. 90.

Rabbi Tarfon’u onurlandırmak için Rabbi Tarfon’un ismiyle çağırması bile mümkün olmadığı, zira Trypho’nun asla bir rabbi olarak tasvir edilmediği kaydedilmiştir. Justin, Trypho’yu İbranca veya Yahudilik hakkında kendisinden daha geniş bir bilgiye sahipmiş gibi konuşuyor olarak da tasvir etmemiş ancak Trypho başından sonuna kadar fikirlerinde çaresizce Musevi Rabbilere bağımlı olarak yansıtılmış ve onun düşünce yapısı üzerindeki tahakkümüne karşı bağımsızlığını ilan etmesi ve kehanetleri açık bir zihinle mütalaa etmesi hususunda cesaretlendirilmiştir.⁸⁸

Ancak eğer Trypho, Rabbi Tarfon değilse bile onun bakış açısının kesinlikle bir hayal ürünü olduğu belirtilmiştir. Hiçbir tarihi karakterle özdeşleştirilemeyeceğinden dolayı paravan bir kişi olarak karşımıza çıktığı ve Justin’in ellerinde bir malzeme olduğunun açıkça görüldüğü ifade edilmiştir. Ancak Trypho’nun, zamanın Musevilerinin birçoğunun tavrıyla birebir örtüşerek tasvir edildiğini düşünmek için iyi bir neden olduğu iddia edilmiştir. Zahn isminde bir araştırmacı Trypho’nun karakterinin bir yönünü çok dikkatli bir şekilde gözden geçirmiş ve onun felsefi eğitime sahip olan Helenistik bir Musevi olduğu sonucuna varmıştır. Holland “Helenistik” ifadesini kullanmamış ancak Yasa’nın entelektüel cazibe konusundaki eksikliğinden -özellikle felsefi olarak yetersiz bir Tanrı kavramından- dolayı felsefeye olan hevesi yönüyle Trypho’nun sıradan bir Filistinli Musevi’den çok uzak olduğunu kaydetmiştir. İncilleri okumak Musevilere katı bir şekilde yasaklandığı halde Trypho’nun İncilleri okuduğu ve Hristiyanlığa inanma konusunda açılmış gibi görüldüğü iddia edilmiştir. Yine onun Yahudilik’te hiçbir otoriteyi tanımadığı, İbranca bilmediği ve Kutsal Kitab’ın birisi batını birisi zahiri olmak üzere iki anlamı olduğunu ve Kutsal Kitab’ın gerçek manasının batını yönünde saklı olduğunu iddia eden İskenderiye doktrinini kabul ettiği ileri sürülmüştür.⁸⁹

Bazı Hristiyan bilginleriyle birlikte Trypho’yu Rabbi Tarfon’la özdeşleştirenlerden birisi de Musevi tarihçisi Heinrich Graetz’dır. Bu iddianın diyalogu tarihi bir olayın kaydı yapabileceği söylenmiş ancak kesin tarihi olguların bu ihtimalin imkansızlığını gösterdiği belirtilmiştir. Zira Rabbi Tarfon’un Mabel’in 70 yılında yok edilmesinden önce orada hizmette bulunduğu ve böyle bir hizmet için de en az 30 yaşında olması gerektiği için 135 yılında hala aktif olmasının imkansız olduğu iddia

⁸⁸ Goodenough, s. 91-92.

⁸⁹ Goodenough, s. 92.

edilmiştir. Trypho Septuagint'te* ve Yeni Ahit'te birbirine paralel olan ve dönemin Rabbinik akademileriyle çelişkili yorumlara atıfta bulunmuştur. Trypho'nun kurgusal bir karakter ve bütün diyalogun da sadece Justin'ın görüşlerinin anlatılması için yazınsal bir format olduğu ifade edilmiştir.⁹⁰

3. Metodolojisi

Hristiyanlığa yapılan saldırılara karşı verilen cevaplarda Justin kendinden sonraki apolojistlere de miras bıraktığı üç metot geliştirmiştir. Bunlar, felsefi olarak doğrulama, ahlaksızlığa mahal vermeme ve bilakis erdem aşılama şeklinde olan metotlardır. Hristiyanlığın felsefi savunması ya da doğrulanması erken dönem apolojistlerinin arasında en iyi şekilde Logos'un şu anki kavramsal çerçevesini oluşturan Justin tarafından yapılmıştır. Justin apolojisinde Hristiyanlığın genel kanıtını peygamberliğin tamamlanması üzerine kurmuştur. Diğer apolojistler gibi Justin de putperestlerin Hristiyanlara yönelik karalamalarının asılsız olduğunu, putperest dinlerin tanrıların müstehcen hikayeleriyle dolu olduğunu ve putlara tapmanın anlamsızlığını göstermeye çalışmıştır.⁹¹

Justin'in eserlerinde Kutsal Metinleri kullanımındaki yaklaşımlara dair üç temel kategoriden bahsedilmiştir. Bunlardan birincisi, Septuagint'ten alıntılar yapmak ve delil niteliğindeki erken dönem Hristiyan metinlerinin kullanımı; ikincisi, yorumlama metodları, Kristolojik yorumlama ve Musa'nın yasasının kullanımı; üçüncüsü de Greko-Romen ve Musevi yorumlama metodlarına güvenmedir.⁹²

Justin, *Trypho ile Diyalog*'unda Septuagint'ten sürekli alıntı yaparak argümanlarına delil olarak Kutsal Kitab'ı gösterme çabasında olmuştur. Bu alıntıları

* M.Ö. III. yüzyılda Mısır'ın İskenderiye şehrinde hükümdar II. Ptolemy'nin desteğiyle Yahudi Kutsal Kitab'ı Tanah'ın Yahudiler tarafından yapılan Yunanca çevirisinin adıdır. Geleneğe göre çeviride 70 Yahudi aliminin emeği olduğu için çeviriye Yunanca "yetmiş" manasındaki Septuagint adı verilmiştir. Yine geleneğin ürettiği bir efsaneye göre 70 alimin birbirinden habersiz yaptığı çeviriler arasında en ufak bir fark bile bulunmamaktadır. Bu hayal mahsülü efsanenin, çevirinin güvenilirliğinin altını çizmeyi amaçladığı kaydedilmiştir. Bkz.: Karesh, Sara E. ve Hurvitz, Mitchell M., **Encyclopedia of Judaism**, Facts on File, ABD, 2006, s. 463.

⁹⁰ Bokser, Ben Zion, "Justin Martyr", **Encyclopedia Judaica**, Thomson Gale, ABD, 2007, c. 11, s. 580.

⁹¹ Ayer, Joseph Cullen Jr., **A Source Book for Ancient Church History: From the Apostolic Age to the Close of the Conciliar Period**, Charles Scribner's Sons, New York, 1913, s. 69.

⁹² Wendel, Susan J., **Scriptural Interpretation and Community Self-Definition in Luke-Acts and the Writings of Justin Martyr**, Brill, Hollanda, 2011, s. 15.

yaparken kendine has bir yorum metodu geliştirmiş ve bu metodun temeline Kristolojik yorum metodunu koymuştur. Yaptığı yorumlarda sürekli olarak Mesih'in ikinci gelişine, Mesih'in yaşantısına, O'na kimlerin inanacağına, O'nun kimleri kurtaracağına, yapacağı savaşlara, kazanacağı zaferlere vurgu yapmıştır. Trypho'nun şahsında bütün Yahudilere karşı geliştirdiği apolojisinde Musa'nın Tanrı'yla yaptığı ahdin geçerliliğini yitirdiğini ve Mesih'le tekrar yenilendiğini ifade etmiştir.

Kilise'nin ilk büyük apolojisti olmanın yanında Eski Ahit'in ilk kapsamlı yorumunu yapan Hristiyan olma özelliğini taşıyan Justin'in ilk dönem Hristiyan yorum geleneğini kullanımının üç kategori altında toplandığı belirtilmiştir. Birincisi Justin bazen Yeni Ahit'in eski yorumunu değişiklik olmadan kullanmıştır. İkincisi diğer zamanlarda Yeni Ahit yorum geleneğini kendi Eski Ahit araştırmalarında temel olarak kullanmıştır. Bu örneklerde Justin'in kendi katkıları mecaza yönelmeye eğilimlidir. Üçüncü olarak da Justin sıklıkla kendi Eski Ahit yorumuna başvurmuş veya Romalı Clement gibilerinin yazılarında vücut bulmuş erken dönem kanonik olmayan yorum geleneklerine güvenmiştir.⁹³

Justin'in Eski Ahit yorumunda belirgin bir Musevi etkisi gözlemlenmiştir. Justin'in Rabbinik kaynaklarda muhafaza edilen Musevi geleneğini bildiğinin modern dönem bilginleri tarafından da fark edildiği belirtilmiştir. 1873'te A.H. Goldfahn *Justinus Martyr und die Agada* (Justin ve Hagada) adlı eserinde Justin ve Rabbinik kaynaklar arasındaki paralellikleri araştırmıştır. A. Lukyn Williams kendi yaptığı *Trypho ile Diyalog* çevrisinin dipnotlarında daha fazla bulgu eklemiştir. Willis A. Shotwell, ağırlıklı olarak Goldfahn'ın öncülük yapan eserinden ve Williams'ın çevirisinden yararlanarak Justin ve Rabbinik kaynakların arasındaki paralelliklerin bir listesini oluşturmuştur. O ayrıca Justin'in Rabbinik yorum metodlarını benimsediğini savunmuştur. Jack P. Lewis de Justin'in üzerindeki Musevi etkisini kabul etmiş ve onun Musevi hahamlarla temas etmiş olmasından şüphelenmiştir. Bahsi geçen paralelliklere William Horbury tarafından, 1989 yılında gerçekleştirilen Durham-Tübingen Araştırma Sempozyumu'nda ilk defa okunan makalesinde de dikkat çekilmiştir. Justin'in *Trypho ile Diyalog*'unu ve *Mekhilta de-Rabbi Yishmael*'i karşılaştırdığı çalışmasında Marc Hirshman, Justin'in Rabbinik yorum geleneğiyle bağlantısını kabul etmiştir. Justin'in

⁹³ Aune, David E., "Justin Martyr's Use of the Old Testament", **Journal of the Evangelical Theological Society**, ABD, 1966, s. 179.

erken dönem Rabbinik kaynaklarda muhafaza edilen Musevi geleneklerini bildiğinin bu kadar geniş çapta kabul edilmesinden dolayı onun diğer Musevilerle olan diyaloglarından Musevi yorum geleneklerini öğrendiğinden şüphe etmek için hiçbir sebep olmadığı kaydedilmiştir.⁹⁴

⁹⁴ Tomita, Yuji, **Christ as the Covenant: Justin Martyr's Interpretation of the New Covenant in Jeremiah 31:31-32**, Durham Theses, Durham Üniversitesi, 2012, s. 15.

II. BÖLÜM

JUSTİN'İN APOLOJİSİ

A. JUSTİN'İN YAHUDİLERE VE YAHUDİLİĞE YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER

Justin'in Yahudilere ve Yahudiliğe karşı geliştirdiği apolojisi genel olarak *Trypho ile Diyalog* adlı eserinde toplanmıştır. Justin, bir Musevi olan Trypho ile Gymnasium'un avlusunda dolaşırken tanışmıştır. Trypho arkadaşlarıyla dolaşırken Justin'le karşılaşmış ve konuşmak için peşine takılmıştır. Justin, Trypho'nun kendisine olan ilgisinin sebebini sorduğunda Trypho, Argos* şehrinde Sokrates'in takipçilerinden olan Corinthus diye birisinin kendisini, (Justin'in kıyafetine atıf yaparak) bu kıyafetle giyinenleri küçümsememesi veya onlara ilgisiz bir şekilde davranmaması ve hatta onlara bütün nezaketiyle eşlik etmesi gerektiği hususunda bilgilendirdiğini söyler. Trypho'nun Justin'e anlattığına göre Corinthus bu görüşmeleri, sonucunda görüşmenin her iki tarafı için de bazı faydalı bilgiler ortaya çıkarma ihtimalini düşünerek tavsiye etmektedir.⁹⁵

Corinthus'un bu düşüncesinden hareketle onun, XIX. yüzyılda ABD'de ortaya çıkan ve bir fikrin gerçekliğinin onun ortaya çıkardığı sonuçlarla ölçülebileceği yönündeki felsefe akımı Pragmatizm'in^β felsefe tarihindeki ilk temsilcisi olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca metinde Corinthus'un, Justin ile hiç karşılaşmamış olmasına rağmen Trypho'ya Justin'in kıyafetine atıf yaparak o şekilde giyinen insanlara karşı nasıl davranacağını bildirmesinden o dönemlerde felsefecilerin genellikle tek tip elbise

* Yunanistan'da kuzeydoğu Pelopones'te antik dönem şehir devleti. Sparta'nın yükselişine kadar VII. yüzyıldaki Argos kralı Pheidon döneminde Pelopones'in hakim şehir devletiydi. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Wolff, s. 101.

⁹⁵ Dial. 1.

^β 1861-1865 yılları arasındaki İç Savaş'tan sonra ABD, aşılama, telefon, sanayinin makineleşmesi gibi alanlarda birçok bilimsel atılımlar ve teknik yenilikler yaşamıştır. Bu yüzden Amerikan Pragmatizmi romantizm ve idealizmden farklı olarak deney ve sonuç üzerine odaklanmıştır. Köklerini ampirizm ve bilimsel metottan alıp XIX. yüzyılın son dönemlerindeki Amerikan yaşantısının enerjisini ve coşkusunu içinde barındıran Pragmatizm, 1870'li yıllarda Harvard Üniversitesi'nden bir grup akademisyen ve uzmanın Metafizik Kulübü çatısı altında günün meselelerini müzakere etmek amacıyla toplandığı bir mecliste gelişmeye başlamıştır. Bu kulübün üyeleri arasında bilim adamı Charles Sanders Peirce (1839-1914), matematikçi Chauncey Wright (1830-1875), tarihçi John Fiske (1842-1901), psikolog William James (1842-1910) ve Oliver Wendell Holmes (1841-1935), Joseph B. Warner (1848-1923), Nicholas St. John Green (1830-1876) gibi avukatlar bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Patterson, Eric, "Pragmatism", **International Encyclopedia of Social Sciences**, Thomson Gale, ABD, 2008, c. 6, s. 419-420.

giydiklerini ve diğer insanların bir kişinin felsefeci olup olmadığını dış görünüşüne ve kıyafetine bakarak tespit edebildiğini anlamaktayız.

1. Tanrı Algılarıyla İlgili Eleştiriler

Justin, Trypho'ya Tanrı'nın varlığından, birliğinden, O'nun evreni yaratıp düzenlemesinden bahsederek Hristiyanlar ve Yahudiler için ayrı iki tanrı olmadığından, Tanrı'nın Trypho'nun atalarını Mısır'dan kudret eliyle çıkaran tek Tanrı olduğunu hatırlatmıştır.⁹⁶

Justin ayrıca İşaya'dan, İsrail halkına haykırarak söylediği şu sözleri kanıt getirmiştir:⁹⁷

*“Sözlerimi duyun ve dinleyin ki yaşayasınız. Ben de sizinle ebediyyen süreceğim ve Davud’a söz verdiğim kalıcı iyilikleri içeren bir anlaşma yapacağım. Bakın, onu halklara şahit yaptım. Tanımadığınız ulusları çağıracaksınız. Sizi tanımayan uluslar koşu koşu size gelecek. Tanrınız Rab’den, İsrail’in Kutsal’ından dolayı size gelecekler. Çünkü Rab sizleri yüceltecek.”*⁹⁸

Justin İşaya'nın bu sözlerini kanıt getirdikten sonra Yahudileri bu aynı yasayı küçük görmekle ve Rabb'in bu yeni kutsal anlaşmasını hafife almakla suçlamıştır. Yahudilerin bu yasayı alıp kabul etmedikleri gibi kötü amellerinden tövbe etmediklerini de iddia etmektedir. Yeremya'nın “Çünkü kulaklarınız kapanmış, gözleriniz kör olmuş ve kalbiniz katılaşmış.” diye feryat ettiğini ve Yahudilerin bu feryadı bile dinlemediklerini nakletmiştir. Yasa Koyucu (Tanrı) halihazırda mevcut olduğu halde Yahudilerin onu görmediğini belirtip kifayetsiz insanlara vaaz eden Müjde'yi körlerin bile gördüğünü ancak Yahudilerin anlamadığını kaydetmiştir.⁹⁹

Justin, Yahudilerden hiç kimsenin Tanrı'nın olayları önceden gördüğünü veya her insanın payını önceden takdir ettiğini söylemeye cesaret edemeyeceğini belirtmiştir. Dolayısıyla bu şeylerin Yahudilerin başına doğrulukla ve adaletle geldiğini, zira onların Adil olanı ve O'ndan önce de O'nun peygamberlerini öldürdüklerini ve şimdi de

⁹⁶ Dial., 11.

⁹⁷ Dial., 12.

⁹⁸ İşaya, 55:3.

⁹⁹ Dial., 12.

sinagoglarında Mesih'e inananlara küfrederek O'na ve O'nu gönderene umut bağlayanları reddettiklerini savunmuştur. Bu bağlamda İşaya'dan, Tanrı'nın Yahudilere hitap ettiğini iddia ettiği şu alıntıyı yapmıştır:¹⁰⁰

*“Doğru kişi ölüp gidiyor, kimsenin umrunda değil. Sadık adamlar da göçüp gidiyor, kimse doğru kişinin göçüp gitmekle kötülükten kurtulduğunun farkında değil. Doğru kişi esenliğe kavuşur, doğru yolda yürümüş olan mezarında rahat uyur. Ama siz, ey falcı kadının çocukları, fahişelik ve zina edenlerin soyu, buraya gelin! Siz kiminle alay ediyorsunuz? Kime dudak büküyor, dil çıkarıyorsunuz?”*¹⁰¹

Justin'in yaptığı alıntının devamında Tanrı, Yahudileri kokular sürünerek putperest Babillilerin tanrısı Molek'e yağ götürüp sunmakla suçlamıştır. Bu bağlamda Justin, Yahudilerin başına gelen kötülüklerin günahkarlıklarından dolayı geldiğini düşünmüştür.

2. Ayinlerle İlgili Eleştiriler

Justin bu ağır eleştirilerden sonra Yahudilere artık bundan sonrası için bir yol haritası çizmektedir. Bu bağlamda onların ikinci bir sünnete ihtiyaçları olduğunu ve bu yolla bedenen fazlasıyla yüceleceklerini iddia etmektedir. Yeni yasanın bir gereği olarak Yahudilerin Şabat'ı sürekli hale getirmeleri gerektiğini belirten Justin, Yahudilerin bir gün tembellik yapıp dindar olacaklarını zannederek Şabat ile ilgili emrin asıl özünü fark edemediklerini kaydetmiştir. Justin, mayasız ekmek yiyerek Tanrı'nın arzusunun yerine getirildiğini iddia eden Yahudilere Tanrı'nın bu tür ayinlerden hiçbir zevk almadığını haber vermektedir. Justin Yahudilere, aralarında yalan yere yemin edenler ve hırsızlar varsa onları kendi hallerine bırakmalarını, zina eden varsa da onları Tanrı'nın güzel ve gerçek Şabatlarını yerine getirmek için tövbe ettirmelerini tavsiye etmektedir. Justin, son olarak da aralarında elleri kirli olanların ellerini yıkayıp arındırmalarını salık vermektedir.¹⁰²

Şabat'ın bir doğruluk ameli olarak değil; insanların günahlarından dolayı tesis edildiğini savunan Justin, Tanrı'nın Şabat'ı ve diğer emirleri, Yahudilerin ve onların

¹⁰⁰ Dial., 16.

¹⁰¹ İşaya, 57:1-4.

¹⁰² Dial., 12.

atalarının haksızlıklarından dolayı emredip uygulamaya koyduğunu öne sürmüştür. Bu konuda Hezekiel'den şu alıntıyı yapmıştır.¹⁰³

*“Ben Tanrı'nız Rabb'im, benim kurallarımı izleyin, benim ilkelerim uyarınca yaşayın. Aramızda bir belirti olsun diye Şabat günlerimi kutsal sayın. O zaman benim Tanrı'nız Rab olduğumu anlayacaksınız. Ne var ki çocuklar bana karşı geldiler, kurallarımı izlemediler. Uygulayan kişiye yaşam veren ilkelerim uyarınca dikkatle yaşamadılar. Şabat günlerimi hiçe saydılar. Bu yüzden çölde öfkemi üzerlerine yağdıracağımı, kızgınlığımı dökeceğimi söyledim. Ama elimi geri çektim. İsraililer'i Mısır'dan çıkardığımı gören ulusların gözündeki adıma leke gelmesin diye bunu yapmadım. Onları ulusların arasına dağıtacağımı, başka ülkelere göndereceğime çölde ant içtim. Çünkü ilkelerimi izlemediler, kurallarımı reddettiler. Şabat günlerimi hiçe saydılar, gözlerini atalarının putlarına diktiler. Ben de onlara iyi olmayan kurallar, yaşam vermeyen ilkeler verdim. Her ilk doğan yavruyu ateşte kurban ederek sundukları sunularla kendilerini kirletmelerine izin verdim.”*¹⁰⁴

Justin aynı şekilde diğer kurbanların ve sunuların da onlara ihtiyaç duyulduğu için değil, Yahudilerin işledikleri günahlardan dolayı emredildiğini ifade edip iddiasını desteklemek için Kutsal Kitap'ın Amos bölümünden alıntı yapmıştır.¹⁰⁵

“Vay haline Rabb'in gününü özlemle bekleyenlerin! Niçin özlüyorsunuz Rabb'in gününü? O gün aydınlık değil karanlık olacak. Nasıl ki biri aslanın önünden kaçar da karşısına ayı çıkar, evine döner, elini duvara dayar da elini yılan sokar. Rabb'in günü aydınlık değil, karanlık olmayacak mı? Hem de zifiri karanlık, bir parıltı bile yok. Rab şöyle diyor: ‘İğreniyor, tiksiniyorum bayramlarınızdan, hoşlanmıyorum dinsel toplantılarınızdan, yakmalık ve tahıl sunularınızı bana sunsanız bile kabul etmeyeceğim. Besili hayvanlarınızdan sunacağınız esenlik sunularına dönüp bakmayacağım. Uzak tutun benden ezgilerinizin gürültüsünü, çenklerinizin sesini dinlemeyeceğim. Bunun yerine adalet su gibi, doğruluk ırmak gibi sürekli aksın. Ey İsrail halkı! Çölde kırk yıl bana kurbanlar, sunular mı sundunuz? Gerçekte kralınızın Sakkut'u, putunuz Kayvan'ı,

¹⁰³ Dial., 21.

¹⁰⁴ Hezekiel, 20:19-26.

¹⁰⁵ Dial., 22.

kendiniz için yaptığınız ilahın yıldızını taşıdınız. Bu yüzden sizi Şam'ın ötesine sürgüne göndereceğim.' Rab böyle diyor, O'nun adı Her Şeye Egemen Tanrı'dır."¹⁰⁶

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Justin, Tanrı'nın sünneti, Şabat'ı ve diğer yerleşmiş uygulamaları, günahkar insanlardan dolayı emrettiğini ve eğer İbrahim'den önce sünnete veya Musa'dan önce Şabat'a uymaya veya yortulara ve kurbanlara ihtiyaç duyulmadiysa şimdi de ihtiyaç duyulmayacağını iddia etmiştir.¹⁰⁷

Tanrı'nın Oğlu olarak nitelendirdiği İsa Mesih'in, İbrahim'in soyundan gelen bir bakireden günahsız bir şekilde doğduğunu ve İbrahim'in de sünnetsizken Tanrı'ya olan inancı sebebiyle tasdik edildiğini ve kutsandığını ifade etmiştir. Dahası, bizzat Kutsal Metinler'in ve gerçeklerin de Hristiyanları İbrahim'in sünneti doğruluktan dolayı değil de sadece bir işaret olarak aldığını kabul etmeleri konusunda zorladığını iddia etmiştir. Böylece insanlarla alakalı olarak 8. günde sünnet olmayan ruhun ailesinden ayrılacağını adil bir şekilde kaydedildiğini ifade etmiştir. Ayrıca, kadınların bedensel sünnet olmaya muktedir olmamalarının da sünnetin doğruluk için değil bir işaret olarak verildiğini kanıtladığını iddia etmiştir. Zira Tanrı'nın kadınlara da aynı şekilde doğru ve erdemli olan her şeye uyma kabiliyeti verdiğini, ancak erkeklerin bedensel formunun kadınlarınkinden farklı olduğunu apaçık bir şekilde görüldüğünü belirtmiştir. Yine de hem erkeğin hem de kadının sırf bu nedenden dolayı doğru veya haksız olmadığını ancak dindarlık ve dürüstlük nedeniyle doğru sayıldığını ifade etmiştir.¹⁰⁸

3. Mesih'i Algılayışlarıyla İlgili Eleştirileri

Justin, İsa Mesih'in bazen ateş şeklinde bazen de meleklerle benzer şekilde görüldüğünü ve Tanrı'nın iradesiyle insan ırkı için insan şeklini aldığını iddia ettiği satırlarda şeytanların ayartmasıyla Yahudilerin İsa Mesih'e birçok acı çektirdiğinden bahsetmiş ve Yahudileri duygusuz olmakla suçlamıştır. Musa'nın yazılarında, Musa'ya çalıktan ateşin içinde konuşanın Tanrı'nın meleği olduğu açıkça ifade edildiği halde Musa'ya konuşanın Tanrı olduğu konusunda ısrarcı olduklarını belirtmiş ve peygamberlik Ruh'u'nun Yahudileri, tanrılarını bilmedikleri ve anlamadıkları konusunda azarladığını ifade etmiştir. İsa'nın da Yahudilerle beraberken sarf ettiğini iddia ettiği

¹⁰⁶ Amos, 5:18-27.

¹⁰⁷ Dial., 23.

¹⁰⁸ Dial., 23.

“Oğul’u Baba’dan başka kimse tanımaz, Baba’yı da Oğul’dan ve Oğul’un O’nu tanıtmak istediği kişilerden başkası tanımaz.” sözleriyle Yahudilerin ne Baba’yı ne Oğul’u tanımakla suçlandığını ileri sürmüştür.¹⁰⁹

Justin, *Trypho ile Diyalog*’unda Trypho’ya Yahudilerin kendilerini biraz olsun düşünüyorlarsa, hevesle kurtuluşu bekliyorlarsa ve Tanrı’ya inanıyorlarsa Tanrı’nın Mesih’i hakkında bilgi edinmeleri ve yeni bir başlangıç yaparak mutlu bir yaşam sürmeleri gerektiğini belirtmiştir. Bunu söylediğinde Trypho’nun yanındakilerin güldüğünü ancak Trypho’nun gülümseyerek kendisinin Justin’in ilahi şeyleri çalışırken aldığı şevke hayranlık duyduğunu ifade ettikten sonra yanlış sözlerle aldatılmak ve şöhret sahibi olmayan insanların fikirlerini takip etmektense Platon felsefesinde veya süreklilik, kendini kontrol etme ve itidal ekip biçen diğer bazı insanların felsefesinde devam etmesi gerektiğini tavsiye ettiğini ifade etmiştir. Zira bu felsefe biçiminde devam eder ve kusursuz bir şekilde yaşarsa daha iyi bir kader için ümitlenebileceğini ancak Tanrı’yı terk eder ve insanlara güvenirse onu selametın beklemeyeceğini belirtmiştir. Bu yüzden Trypho bir arkadaş olarak gördüğünü ifade ettiği Justin’e eğer kendisini dinlemek istiyorsa ilk önce sünnet olup Şabat, festivaller ve Tanrı’nın yeni ayları hususunda hangi hükümlerin kanunlaştırıldığını incelemesini kısacası yasada ne yazıldıysa hepsini yapmasını tavsiye etmiş ve o zaman belki Tanrı’dan merhamet bulabileceğini iddia etmiştir. Trypho Mesih’in, eğer O gerçekten doğmuşsa ve herhangi bir yerde var olmuşsa bilinmediğini, O’nun kendi kendini bile bilmediğini, Elias gelip de onu kutsayarak herkese görülür yapana kadar hiçbir gücünün de olmadığını ileri sürmüştür. Hristiyanları da asılsız bir bilgiyi kabul ederek kendileri için bir Mesih icat ettiklerini ve O’nun uğruna düşüncesizce mahvolduklarını ifade etmiştir.¹¹⁰

Bunun üzerine Justin, Trypho’yu mazur gördüğünü ve bağışladığını zira onun ne dediğini bilmediğini, Kutsal Metinleri anlamayan öğreticiler tarafından ikna edildiğini ve bir falcı gibi aklına geleni konuştuğunu belirtmiştir. Hristiyanların, hiçbir temeli olmayan boş masallara veya sözlere inanmadığını ancak Tanrı’nın Ruhı’yla dolu, gücüyle çok büyük ve lütufla süslenmiş sözlere inandığını ifade etmiştir.¹¹¹

¹⁰⁹ I. Apol., 63.

¹¹⁰ Dial., 8.

¹¹¹ Dial., 9.

Justin, bunları söylediğinde Trypho'nun beraberindekilerin yakışıksız bir tavırla güldüklerini ve bağırıklarını kaydetmiştir. Ondan sonra Justin, ayağa kalkıp orayı terk etmek istediğini belirtmiştir. Ancak Trypho'nun, elbisesini tutarak söz verdiği şeyi ifa etmeden onun gitmesine izin vermediğini ifade etmiştir. Justin, o halde Trypho'nun beraberindekilerin bu şekilde gürültülü ve ahlaksızca davranmamaları gerektiğini belirtmiştir. Daha sonra Justin ve Trypho konuşmayı bitirmek için daha uzak bir yere gitmişlerdir.¹¹²

Justin, bazılarının Mesih'in tanınmamış, dikkat çekmeyen ve ölümlü bir görünüşle anlatıldığı ilk gelişine dair referanslara sahip olduğunu ancak diğer bazılarının da O'nun görkemle ve bulutların üstünde görüneceği ikinci gelişine dair referansları olduğunu ifade ederek Yahudilerin her yerini delerek işkence yaptıkları Mesih'i göreceklerini ve tanıyacaklarını iddia etmiştir.¹¹³

Justin, Yahudilerin kendi kendilerine boş yere, sadece Mesih aracılığıyla elde edilebilecek olan kurtuluşun sözünü verdiklerini ve beden yoluyla İbrahim'in soyu olmakla Tanrı tarafından Mesih aracılığıyla ihsan edileceği bildirilen iyi şeylerin mirasçısı olacaklarına dair kendilerini aldattıklarını iddia etmiştir. İbrahim'in soyundan gelenlerin bile bekleyecek hiçbir şeyi olmadığını, ancak sadece zihinsel olarak İbrahim'in inancına benzeyenlerin ve bütün gizemleri tanıyanların beklenti içine girebileceğini kaydetmiştir. Yahudilerin kalplerinin katılığından dolayı verilen emirleri hatırlatan Justin, Hezekiel'den, putperestliklerinden dolayı Rabb'in felaketler gönderdiği bir ülkeden bahsedilen bölümden aşağıdaki alıntıyı yaparak; Yahudilerin ruhlarından bu kurtuluş ümidini söküp atmaları gerektiğini ve günahların affının hangi yolla mümkün olacağını ifade etmiştir.¹¹⁴

“Varlığım hakkı için diyor Egemen Rab; ‘Eğer Nuh, Yakub ve Daniel orada olsa bile ne oğullarını ne kızlarını kurtarabilirler.’”*¹¹⁵

¹¹² Dial., 9.

¹¹³ Dial., 14.

¹¹⁴ Dial., 44.

* Çevirmenin notuna göre Kutsal Kitap'ta bu isim Eyüb olarak geçmektedir. Maranus, Yakub isminin zikredilmesini Yakub'un soyunun küstah iddialarının aksinin ispat edilmesi için uygun olduğunu düşünmüştür.

¹¹⁵ Hezekiel, 14:20.

Bu alıntıdan sonra Justin, Mesih'ten haberdar olmak ve İşaya'nın günahların bağışlanması konusunda bahsettiği çeşmede yıkanmak için yukarıda değinilen yoldan başka bir yol olmadığını ifade etmiştir.¹¹⁶

4. Yasaya Uygun Yaşamamalarıyla İlgili Eleştirileri

Justin, Trypho'ya Hristiyanların yasaya uygun yaşamamalarından, Trypho'nun ataları gibi bedenlen sünnet olmamalarından ve Yahudiler gibi Şabat'a riayet etmemelerinden başka suçlanacakları bir konu olup olmadığını sormuştur. Ayrıca Hristiyanların yaşamlarının ve geleneklerinin de Yahudiler arasında karalanıp karalanmadığını merak etmektedir. Yahudilerin, Hristiyanların insan eti yediğine ve ziyafetten sonra ışıkları kapatıp rastgele cinsel birliktelikler yaşadıklarına inanıp inanmadığını da sormuştur.¹¹⁷

Trypho, hakkında çok konuşulan bu şeylerin inanmaya layık olmadığını zira onların insan doğasına çok iğrenç gelen şeyler olduğunu belirtmiştir. Dahası, Hristiyanların sözde İncillerinde geçen kanunların çok harika ve muhteşem olduğunun da farkında olduğunu ancak hiç kimsenin o kanunları yerine getiremeyeceğinden şüphe duyduğunu zira onları dikkatle okuduğunu kaydetmiştir. Hristiyanların, kendilerinin dindar olduklarını ileri sürüp diğer insanlardan daha iyi olduklarını iddia etmekle birlikte onlardan özel olarak hiçbir şekilde ayrılmadıklarını, hiçbir festivale veya Şabat'a uymamaları ve sünnet törenlerine sahip olmamaları yönüyle yaşam tarzlarının uluslardan farklı olmadığını ileri sürmüştür. Tanrı'nın emirlerine itaat etmedikleri halde O'ndan iyilik görme beklentisiyle ümitlerini çarmıha gerilmiş bir adama dayandırdıklarını iddia etmiştir.¹¹⁸

Trypho, Hristiyanların 8. günde sünnet olmayan insanlardan ruhlarının ayrıldığını okuyup okumadıklarını sorgulamış ve bu sünnetin yabancılar ve köleler için aynı derecede emredildiğini belirtmiştir. Ancak Hristiyanların antlaşmayı düşüncesizce küçümseyerek birbirini izleyen görevleri reddettiklerini ve Tanrı'dan korkanların yaptıkları şeylerin hiçbirini yapmamalarına rağmen kendi kendilerini Tanrı'yı bildiklerine dair ikna etmeye çalıştıklarını ileri sürmüştür. Bu yüzden Trypho Justin'in

¹¹⁶ Dial., 44.

¹¹⁷ Dial., 10.

¹¹⁸ Dial., 10.

şahsında bütün Hristiyanlara eğer bu konularda kendilerini savunabileceklerse –yasaya uymamalarına rağmen- memnuniyetle dinleyeceklerini ve başka benzer araştırmalar da yapacaklarını ifade etmiştir.¹¹⁹

5. Kutsal Kitap Tahrifleriyle İlgili Eleştirileri

Justin, Yahudileri Esdras ve Yeremya kitaplarından bazı pasajları çıkarıp atmakla suçlamaktadır. Fısıh Bayramı ile ilgili olup kitaptan Yahudiler tarafından çıkarıldığını düşündüğü kısım şu şekildedir.¹²⁰

*“Ve Ezra insanlara bu Fısıh’ın kurtarıcımız ve sığınağımız olduğunu söyledi. ‘Eğer O’na bir seviyede alçakgönüllü olmamız ve O’na umut bağlamamız gerektiğini anlarsanız ve kalbiniz bunu kabul ederse bu yer ebediyyen terk edilmeyecektir.’ Diyor Tanrı. Ancak O’na inanmaz ve O’nun bildirisini dinlemezseniz uluslara maskara olacaksınız.”*¹²¹

Yeremya’dan da şu ifadeleri çıkarıp attıklarını savunmuştur:

*“Kesime götürülen uysal bir kuzu gibiydim. Bana düzen kurduklarını anlamamıştım. Şöyle diyorlardı: ‘Ağacı da meyvesini de yok edelim. Bir daha adı anılmasın diye onu yaşayanlar diyarından kesip atalım.’”*¹²²

Yahudilerin bu pasajı Kutsal Kitap’tan çıkarmalarının üzerinden çok fazla geçmediği için Yeremya’nın söylemlerinden oluşan bu pasajın Yahudilerin sinagoglarındaki bazı kopyalarda hala yazılı olduğunu ifade eden Justin, bu cümlelerden Yahudilerin Mesih’i çarmıha gerip öldürmeyi düşünmeleri kanıtlandığı için O’nun zararsız bir kuzu gibi bildirildiğini iddia etmiştir.¹²³

6. Justin’e Göre Yasa’nın Feshedilmesi ve Yeni Ahit’in Verilmesi

Justin, Hristiyanların da İbrahim’in, İshak’ın ve Yakub’un Tanrısından başka bir tanrıya inanmadığını ancak O’na Musa veya yasa aracılığıyla inanırlarsa Yahudilerin

¹¹⁹ Dial., 10.

¹²⁰ Dial., 72.

¹²¹ Bu pasajın nereden alındığı bilinmemektedir.

¹²² Yeremya, 11:19.

¹²³ Dial., 72.

yaptığının aynısını yapmış olacaklarını iddia etmiştir. Zira Justin, son bir Yasa ve bütün insanların uymakla yükümlü olduğu son ve en önemli bir anlaşma olacağını okuduğunu söylemiştir. Horeb’de yürürlüğe koyulan Yasa’nın eskidiğini ve sadece Yahudilere ait olduğunu iddia eden Justin, bu yeni Yasa’nın herkes için evrensel bir yasa olacağını ileri sürmüştür. Böylelikle yeni gelen Yasa’nın kendisinden önceki eski Yasa’yı feshettiğini ve aynı şekilde daha sonra gelen anlaşmanın da bir öncekini sonlandırıldığını iddia etmiştir. Kendisinden sonra hiçbir yasanın, emrin veya fermanın gelmeyeceği Mesih’in ebedi, nihai ve güvenilir bir anlaşma olarak Hristiyanlara verildiğini savunmuştur. Dayanak olarak İşaya ve Yerehya’dan şu satırları alıntılanmaktadır.¹²⁴

*“Beni dinle ey halkım, bana kulak ver ey ulusum! Yasa benden çıkacak, halklara ışık olarak adaletimi yerleştireceğim. Zaferim yaklaştı, kurtuluşum ortaya çıktı. Halklar umutla gücümü bekliyorlar.”*¹²⁵

*“ ‘İsrail halkıyla ve Yahuda halkıyla yeni bir antlaşma yapacağım günler geliyor.’ diyor Rab. ‘Atalarını Mısır’dan çıkarmak için ellerinden tuttuğum gün onlarla yaptığım antlaşmaya benzemeyecek.’ ”*¹²⁶

Justin bu yüzden eğer Tanrı tesis edilmesi gereken bir antlaşma ilan etmişse ve bu antlaşma uluslara ışık olacaksa insanların çarmıha gerilen İsa Mesih’in ismi aracılığıyla putları ve diğer günahkarlıkları terk ederek Tanrı’ya yaklaşacağına ve ölene kadar itiraflarına sadık kalıp dindarlıklarını sürdüreceklerine Hristiyanların ikna olduğunu ifade etmiştir. Dahası, işleri ve ilişkili mucizeleriyle Mesih’in yeni yasa, yeni antlaşma ve bütün insanların arasında Tanrı’nın iyi şeylerini bekleyenler için bir beklenti olduğunu anlamının herkes için mümkün olduğunu belirtmiştir. Zira gerçek manevi İsrail’in ve Yahuda’nın, Yakub’un, İshak’ın ve inancından dolayı sünnetsizliği Tanrı tarafından onaylanıp kutsanan ve birçok ulusun babası olarak isimlendirilen İbrahim’in torunlarının çarmıha gerilmiş Mesih aracılığıyla Tanrı’ya götürülen Hristiyanlar olduğunu savunmuştur.¹²⁷

Yahudilerin İbrahim’in çocukları olmakla boşu boşuna böbürlendiklerini ifade eden Justin, kendilerini doğrulayıp İbrahim’in çocukları olduklarını iddia edenlerin az

¹²⁴ Dial., 11.

¹²⁵ İşaya, 51:4-5.

¹²⁶ Yerehya, 31:31-32.

¹²⁷ Dial., 11.

bir derecede bile olsa Hristiyanlarla beraber mirası almak için arzulu olacaklarını belirtmiş ve bu konuda İşıya'ya atıf yapmıştır.¹²⁸

“... Ya Rab neden bizi yolundan saptırıyor, inatçı kılıyor, senden korkmamızı engelliyorsun? Kulların uğruna, mirasın olan oymakların uğruna geri dön. Kutsal halkın kısa süre tapınağına sahip oldu. Ama düşmanlarımız onu çiğnedi. Öteden beri yönetmediğin, sana ait olmayan bir halk gibi olduk. ... Yine de Babamız sensin Ya Rab. Biz kiliz, sen çömlekçisin. Hepimiz senin ellerinin eseriyiz. Ya Rab, fazla öfkelenme, suçlarımızı sonsuza dek anma. Lütfen bak bize, hepimiz senin halkınız. Kutsal kentlerin çölleşti, Siyon çöl oldu, Yerusâlim viraneye döndü. Atalarımızın sana övgü sunduğu kutsal ve görkemli tapınağımız yandı, değer verdiğimiz her yer yıkıntıya döndü. Bunlara karşın Ya Rab, hala kendini tutacak mısın? Suskun kalıp bize alabildiğine eziyet çektirecek misin?”¹²⁹

Bu alıntı üzerine Trypho Justin'in Yahudilerden hiç kimsenin Tanrı'nın kutsal dağına mirasçı olamayacağını demek isteyip istemediğini sormuştur.¹³⁰ Justin öyle demek istemediğini ancak Mesih'e zulmedip tevbe etmeyenlerin kutsal dağdan hiçbir şey alamayacaklarını ifade etmiştir. Ancak Yahudi olmayanlardan Mesih'e inananların ve daha önce işlemiş oldukları günahlardan tevbe edenlerin başrahipler, peygamberler ve Şabat'a uymasalar da, sünnet olmasalar da ve yortuları gözetmeseler de Yakub'un soyundan gelen adil insanlarla birlikte mirasa sahip olacaklarını ifade edip iddiasını desteklemek için İşıya'dan şu alıntıyı yapmıştır.¹³¹

“Ben Rab, seni doğrulukla çağırdım. Elinden tutacak, seni koruyacağım. Seni halka antlaşma, uluslara ışık yapacağım. Öyle ki kör gözleri açasın, zindandaki tutsakları, cezaevi karanlığında yaşayanları özgür kılasın.”¹³²

Bu alıntıdan sonra Justin aynı konuda yine İşıya'dan başka alıntılar da yapınca Trypho Justin'e neden peygamberî yazılardan istediğini seçip alıntıladığını ve Şabat'ın

¹²⁸ Dial., 25.

¹²⁹ İşıya, 63:17-19 ve 64:8-12. Orijinal metinde Justin'in yapmış olduğu alıntı çok uzun olduğu için kısaltarak çıkarttığımız yerlere üç nokta koyduk.

¹³⁰ Dial., 25.

¹³¹ Dial., 26.

¹³² İşıya, 42:6-7.

kutlanmasını açık bir şekilde emreden diğer yazılara atıf yapmadığını sorup İşaya'dan şu alıntıyı yapmıştır:¹³³

“ *Kutsal günümde dilediğinizi yapmaz, Şabat gününü çiğnemezseniz, Şabat gününe 'zevkli', Rabb'in kutsal gününe 'onurlu'derseniz, kendi yolunuzdan gitmez, keyfinize bakmayıp boş konulara dalmaz, O günü yüceltirsенiz Rab'den zevk alırsınız. O zaman sizi yeryüzünün yüksek yerlerine çıkarır, atanız Yakub'un mirasıyla doyururum.' Bunu söyleyen Rab'dir.* ”¹³⁴

Bunun üzerine Justin, bu tür kehanetler kendisine ters geldiği için değil, Tanrı'nın Musa aracılığıyla emrettiği şeylerin aynılarını bütün peygamberler aracılığıyla da emretmesine rağmen eğer Yahudiler tevbe ederlerse, çocuklarını şeytanlara kurban etmezlerse, hırsızlarla ve intikam peşinde koşanlarla işbirliği yapmazlarsa, yetimler hakkında muhakeme yapamayanlar olmazlarsa, dul kadınlardan dolayı adalete karşı ihmalkar olmazlarsa ve ellerini kana bulamazlarsa O'nu razı edebileceklerini sürekli olarak duyurmasının Yahudilerin kalplerinin katılığından ve O'na karşı olan nankörlüklerinden dolayı olduğunu onlar bildikleri için bu kehanetlerden bahsetmeden geçip gittiğini ifade etmiştir. Yahudilerin sert kalpli, anlayışsız, kör ve noksan, içlerinde inanç olmayan evlatlar olduklarını ve Tanrı'nın da dediği gibi O'nu sadece dilleriyle yüceltip gönüllerinden tamamen uzak tuttuklarını ve Tanrı'nın değil kendi doktrinlerini öğrettiklerini iddia etmiştir.¹³⁵

Ben Zion Bokser, Justin'in Yahudilere ve Yahudiliğe yönelttiği ağır ifadelerin Hristiyan düşüncesinin ana akımına girdiğini ve Hristiyan anti-semitizmi olarak bilinen akımın gelişmesine bir hayli katkıda bulunan çok kötü bir etki bıraktığını iddia etmiştir.¹³⁶

Bokser ayrıca, Justin ve Yahudiler ile ilgili bir makalesinde Justin'in gerçek Yahudiliğin aslında Hristiyanlık; Yahudiler tarafından kendi inançlarının kahramanları olarak idealize edilen İbrahim, İshak, Yakub, Musa ve diğer peygamberlerin hepsinin de aslında Hristiyanların kahramanları olduğunu savunduğunu ifade etmiştir. Justin, İsa'nın Yahudilerin uzun zamandır beklediği ve Tevrat'ta da önceden haber verilen

¹³³ Dial., 27.

¹³⁴ İşaya, 58:13-14.

¹³⁵ Dial., 27.

¹³⁶ Bokser, s. 580.

Mesih olduğunu iddia etmiş ve onun görevinin etrafında oluşturulan inancın Tevrat Yahudiliğinin tesis ettiği şeyleri hükümsüz kıldığını ileri sürmüştür. Justin, halihazırda mevcut olan Yahudiliğin bir antika, bir fosil, Hristiyan Kilisesi içinde orijinal bir biçimde yaşayan gerçek Yahudiliğin bir bozulması olarak görmektedir.¹³⁷

Justin, Yahudileri Tanrı'nın bilgisinden ayrılmaya yatkın ve hazır olmakla niteleyip belirli tür yiyecekler konusunda perhiz yapmanın Yahudilere, yiyip içerken Tanrı'yı gözlerinin önünden ayırmalarını diye emredildiğini ifade etmiştir. Bu söylediklerinin Musa tarafından da daha önce onaylandığını iddia etmiş ve Musa'dan şu satırları aktarmıştır:¹³⁸

*“Halk yiyip içti, sonra kalkıp çalgınca eğlendi.”*¹³⁹

Tesniye'den de şu alıntıyı yapmıştır:

“Yeşurun semirdi ve sahibini tepti. Doyunca yağ bağlayıp ağırlaştı. Kendisini yaratan Tanrı'ya sırt çevirdi. Kurtarıcısını, Kaya'yı* küçümsedi.”*¹⁴⁰

Justin Yahudilere, adil bir insan olan Nuh'a Tanrı'nın, ölü olan kanlı etten başka her hayvanı yiyebileceği konusunda izin verdiğinin anlatıldığını ifade etmiştir. Burada yeşil otlar hakkında bir parantez açan Justin, Tanrı'nın hayvanları et gıdası olarak verdiği gibi yeşil otları da insanlara gıda olarak verdiğini belirtmiştir. Ancak Nuh'tan sonra bir ayırım başladığını kaydeden Justin, belirli otların yenmediğini eklemiştir. Hristiyanların yeşil otlar arasında ayırım yapıp hepsini yemediğini, bunun nedeninin de o otların yaygın veya sağlıklı olmaları değil onların acı, ölümcül ve dikenli olmaları olduğunu ifade ederek; Hristiyanların denizde ve karada ne kadar tatlı, besleyici ve güzel ot varsa bulup yediğini belirtmiştir. Tanrı'nın Musa'nın ağzından Yahudilere pis, uygunsuz ve saldırgan hayvanlardan uzak durmalarını emrettiğini kaydetmiştir. Dahası, onlar çölde kudret helvası yerlerken ve Tanrı tarafından yapılmış onca harika şeyi gördükleri halde, altın buzağıyı yapıp ona taptıklarını ifade etmiş ve bunun sonucu

¹³⁷ Bokser, Ben Zion, “Justin Martyr and the Jews”, *The Jewish Quarterly Review*, University of Pennsylvania Press, ABD, 1973, c. 64, sy. 2, s. 98-99.

¹³⁸ Dial., 20.

¹³⁹ Çıkış, 32:6.

* İsrail'in şiirsel ismi olan bu ifade Kutsal Kitap'ta 4 ayrı yerde geçer. Dürüst olmak manasına gelen bir kökten geldiği düşünülmüştür. Bilgi için Bkz.: Seligsohn, Max, “Jeshurun”, *The Jewish Encyclopedia*, Ktav Publishing House, ABD, 2008, c. 7, s. 158.

* Tesniye 32:4'te Tanrı'dan “Kaya” diye bahsedilmiştir.

¹⁴⁰ Tesniye, 32:15.

olarak Tanrı'nın Yahudileri "içlerinde hiç iman olmayan aptal çocuklar"¹⁴¹ olarak nitelediğini aktarmıştır.¹⁴²

Justin, Yahudilerin Musa'ya konuşanın isimsiz Tanrı olduğunu öğrettiklerini ve bu yüzden peygamberlik Ruhu'nun onları peygamber İşaya aracılığıyla suçladığını ifade etmiştir. Bahsi geçen ifade "Öküz sahibini, eşek efendisinin yemliğini bilir. Ama İsrail halkı bu kadarını bile bilmiyor. Halkım anlamıyor."¹⁴³ şeklindedir. Yine aynı şekilde İsa Mesih'in Yahudileri Baba'yı ve Oğul'u bilmedikleri için "Oğul'u Baba'dan başka kimse tanımaz, Baba'yı da Oğul'dan ve Oğul'un O'nu tanıtmak istediği kişilerden başkası tanımaz." ifadeleriyle suçladığından bahsetmektedir.¹⁴⁴

Yahudilerin her şeyi dünyevi bir algıyla anladıklarını belirten Justin onları, ruhları hilekarlık ve türlü kötülükle doluyken yaptıkları şeylerle dindar olabileceklerini düşünmekle suçlamaktadır. Dolayısıyla, yedi gün mayasız ekmek yedikten sonra Tanrı'nın onlara eski ve kötü işlerin taklidi olarak değil, yeni işlerin ifası için yeni maya karıştırmalarını emrettiğini ifade etmiştir. Justin, yeni Yasa Koyucu olduğunu iddia ettiği Mesih'in Yahudilerden ne istediği hakkında İşaya'ya atıf yapmaktadır.¹⁴⁵

"Kulak verin, bana gelin. Dinleyin ki yaşayasınız. Ben de sizinle sonsuz bir antlaşma, Davud'a söz verdiğim kalıcı iyilikleri içeren bir antlaşma yapayım. Bakın, onu halklara tanık, önder ve komutan yaptım. Tanımadığınız ulusları çağıracaksınız, sizi tanımayan uluslar koşu koşu size gelecek. Tanrınız Rab'den, İsrail'in Kutsal'ından ötürü gelecekler. Çünkü Rab sizleri yüceltecek. Bulma fırsatı varken Rabb'i arayın, yakındayken O'na yakarın. Kötü kişi yolunu, fesatçı düşüncelerini bıraksın; Rabb'e dönsün, merhamet bulur. Tanrımıza dönsün, bol bol bağışlanır. 'Çünkü benim düşüncelerim sizin düşünceleriniz değil, sizin yollarınız benim yollarım değil.' diyor Rab. Çünkü gökler nasıl yeryüzünden yüksekse, yollarım da sizin yollarınızdan, düşüncelerim düşüncelerinizden yüksektir. Gökten inen yağmur ve kar toprağı sulamadan, yeri yeşertmeden, ekinciye tohum, yiyene ekmek vermeden nasıl göğe dönmezse ağızımdan çıkan söz de öyle olacaktır. Bana boş dönmeyecek, istemimi yerine getirecek. Yapması için onu gönderdiğim kişi başaracaktır. Sevinçle çıkacak, esenlikle

¹⁴¹ Tesniye, 32:6, 20.

¹⁴² Dial., 20.

¹⁴³ İşaya, 1:3.

¹⁴⁴ I. Apol. 63.

¹⁴⁵ Dial., 14.

geri götürüleceksiniz. Dağlar tepeler önünüzde sevinçle çığırarak, kırdaki bütün ağaçlar alkış tutacak. Dikenli çalı yerine çam, ısırgan yerine mersin ağacı bitecek. Bunlar bana ün getirecek, yok olmayan sonsuz bir belirti olacak.”¹⁴⁶

Justin’in, Mesih olarak addettiği İsa’dan yüzlerce sene önceki bu ifadeleri İsa’ya atfederek anakronizma ortaya koyması İsa’yı aynı zamanda, Tanrı evreni yaratırken onunla beraber var olup yaratma işine yardımcı olduğunu düşündüğü Logos’la özdeşleştirmesinden dolayıdır. Justin’in Logos görüşü daha sonraki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

B. JUSTİN’İN PUTPERESTLERE YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER

Justin’in putperestlere yönelik apolojisi, inanışlarını ve yaşayışlarını bizzat müşahade ettiği Yunanlılar ve onların mitolojileri üzerinden şekillenmiştir. Kendisi de Yunan asıllı olmasına rağmen Yunanlıların, noksan sıfatlardan münezzeh olan Tanrı’nın yerine eksik ve kusurlu olan putlara tapmalarını, onlara canlı veya cansız adaklar ve kurbanlar sunmalarını ve onların isimlerini yüceltici sözler söylemelerini mantıksız bulmakta ve sert bir dille eleştirmektedir.

Justin’in Yunanlıların şahsında putperestlere yönelttiği eleştirilerde dikkat çeken en önemli nokta şeytanlara ve kötü ruhlara yaptığı atıflardır. Ona göre putperestleri bütün kötü ve gayriahlaki davranışlara sevk eden, onları ayartan ve yoldan çıkaran şeytanlar ve kötü ruhlardan başkası değildir.

Justin, I. Apoloji’nin giriş kısmında Roma İmparatoru’nun ve Roma Senatosu’nun şahsında bütün Roma toplumuna Hristiyanlara karşı adalet ve tarafsız bir yargılama talebi ile seslenmektedir. Gerçeği onurlandırma ve sevmek konusunda aklın kılavuzluğunun gerçekten dindar ve felsefi olan insanlar üzerinde etkili olduğunu belirten Justin, dindar, filozof, adaletin koruyucuları ve öğrenme aşıkları olarak nitelendirilen insanlardan hitabına kulak vermelerini istemektedir. Bu hitapla onlara dalkavukluk yapma veya onları memnun etme amacı gütmeye çalışarak ancak yalnızca Hristiyanlara karşı önyargılardan uzak, batıl inançlı insanları memnun etme amacı taşımayan, mantıksız dürtülerle veya uzun zamandır yaygın olan kötü söylentilerle

¹⁴⁶ İşaya, 55:3-13.

kışkırtılmamış ve inceden inceye yapılmış bir araştırma talebinde bulunmaktadır. Hristiyanların kötülük yapmakla suçlanmadıkça veya onların kötü insanlar olduğu kanıtlanmadıkça Romalıların onlara bir kötülük yapamayacağını ve onların Hristiyanları öldürebileceklerini ancak onları incitemeyeceklerini belirtmiştir.¹⁴⁷

Kimsenin, bunun makul olmayan ve vicdansız bir ifade olduğunu düşünmemesi için Justin, Hristiyanlara yöneltilen suçlamaların araştırılmasını ve bu suçlamaların doğruluğu kanıtlandığı takdirde onların hak ettikleri şekilde cezalandırılmasını (veya kendilerinin bizzat onları cezalandıracağını)* belirtmiştir. Ancak kimse Hristiyanları hiçbir şey için suçlayamazsa safi aklın onları kötü bir söylenti uğruna suçsuz insanlara zulmetmekten men edeceğini belirtmiştir. Her akli başında insan, olayların kendi yaşamları ve öğretilerinin olağan bir hikayesini vermesinin ve idarecilerin itaatle ilgili kararlarını şiddet ve zulüm üzere değil dindarlık ve felsefe üzere vermelerinin tek adil ve insaflı düzenleme olduğunu beyan eder. Zira böylece hem yöneten hem de yönetilen fayda görür. Bu konuda Justin, Platon'un *Devlet*'indeki hem yönetenler hem de yönetilenler felsefeyle uğraşmazsa devletlerin kutsanmasının imkansız olduğuna dair ifadesine atıf yapmıştır.¹⁴⁸

Justin, putperest Romalıları hitabına Hristiyanların yapmaları gereken şeyleri anlatmakla devam etmektedir. Justin'e göre Hristiyanların görevi, Hristiyanların işlerinden habersiz olmaya alışık olanların zihinsel körlüğünden dolayı Hristiyanların cezaya uğramamaları için herkese Hristiyanların yaşamlarını ve öğretilerini araştırma fırsatı sağlamaktır. Romalıların üzerine düşenin de Hristiyanları duyduklarında aklın gerektirdiği şekilde iyi yargıçlar olarak bulunmak olduğunu kaydetmiştir. Zira eğer gerçeği öğrendiklerinde adil olanı yapmazlarsa Tanrı katında mazeretlerinin olmayacağını hatırlatmaktadır.¹⁴⁹

Putlara tapınmayı aptallık olarak niteleyen Justin, Hristiyanların mabetlerde oluşturdukları ve tanrılar adını verdikleri şeyleri kurbanlarla ve çelenklerle onurlandırmak gibi bir yanılsa düşmeyeceğini iddia etmiştir. Zira Justin'e göre

¹⁴⁷ I. Apol., 2.

* Styan Thirlby bu parantez içindeki kısmı sonradan eklenmiş olarak kabul etmektedir. Bu kısmın orijinal olduğunu düşünenler arasında bu kısmın ne manaya geldiği konusunda kayda değer bir fikir ayrılığı bulunmaktadır.

¹⁴⁸ I. Apol., 3.

¹⁴⁹ I. Apol., 3.

Hristiyanlar onların ruhsuz ve ölü olduklarını, Tanrı'nın değil ahlaksız ruhların şekline ve ismine sahip olduklarını bilmektedir. Putperestler sadece şekli değiştirerek ihtiyaçları olan formu elde etmekte ve “Tanrı” adını verdikleri şeyleri yapmaktadırlar. Justin, putperestlerin bu davranışını mantıksız bulmakla kalmayıp tarifsiz bir şanı ve şekli olan Tanrı'nın isminin kusurlu ve sürekli bir hizmet gerektiren şeylerle ilişkilendirilmesini Tanrı'ya büyük bir hakaret olarak görmektedir. Justin, bu putların ortaya çıkarılmasında rol oynayan mucitlerin de ahlaksızlığın her türlüsüne bulaşıp aşırıya gittiklerini hatta beraber çalıştıkları kendi kızlarını bile yozlaştırdıklarını belirtmektedir. Putperestlerin bu bozulmuş kişilerden tapınmak için kendilerine tanrılar şekillendirmelerini ve yapmalarını beklediği ve bu kişilerin tanrıların muhafızları olduğunu düşünmenin veya söylemenin bile Yasa'ya aykırı olduğunun farkında olmadan bu kişilerin içerisinde kutsandıkları mabetlerin muhafızları olarak görevlendirilmelerinin ne kadar büyük bir akılsızlık olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁰

Justin, putperestliğe bu eleştirileri getirdikten sonra Hristiyanların, Tanrı'nın insanlardan gelecek maddi ikramlara ihtiyacı olmadığı gibi O'nun bizzat bütün her şeyi insanoğluna ihsan eden olduğunu, gelenek yoluyla bildiklerini belirtmiştir.¹⁵¹

Justin'e göre Hristiyanlara Tanrı'nın sadece, kendi içinde bulunan itidal, adalet, insan sevgisi gibi mükemmellikleri örnek alan insanları kabul ettiği öğretilmiş ve Hristiyanlar da buna ikna olup inanmışlardır. O kendi iyiliğinden dolayı insanoğlu uğruna bütün varlıkları şekilsiz maddeden yaratmış ve eğer insan amelleriyle O'nun bu muhteşem tasarımına layık olduğunu gösterirse –ki göstermiştir- ahlaksızlıktan ve ızdıraptan kurtulmuş bir şekilde Tanrı'yla beraber hükmetme hakkına sahip olacaklarını ifade etmiştir. Zira Justin, Tanrı'nın insanları başlangıçta yoktan var ettiğini ve Hristiyanların Tanrı'yı memnun eden şeyleri seçenlerin seçimlerinden dolayı bozulmamaya ve Tanrı'yla dostluğa layık oldukları üzerine düşündüklerini belirtmiştir. Justin, insanın kendi iradesi dışında varlık sahnesine çıktığını ve insanın Tanrı'yı memnun eden şeyleri takip etmesi için o şeyleri Tanrı'nın kendisine bahsettiği akli yeteneklerle seçtiğini belirterek Tanrı'nın insanı hem ikna ettiğini hem de inanca giden yolda ona rehberlik ettiğini ifade etmiştir. Bu şeyleri öğrenmekten alıkonulmadıkları

¹⁵⁰ I. Apol., 9.

¹⁵¹ I. Apol., 10.

gibi hatta öğrenmeye sevkedildiklerini düşündüğü için Justin bu durumu bütün insanların yararına olarak görmektedir.¹⁵²

Justin'in putperestlerle bakışından genel olarak bahsettikten sonra onlara yönelttiği eleştirileri ve onlar hakkındaki görüşlerini başlıklar altında işlemek faydalı olacaktır.

1. Hristiyan Öğretisiyle Putperest Karşılaştırmalar

Justin, Sibyl* ve Hystaspes'in* Tanrı'nın bozulabilir şeyleri tasfiye etmesi gerektiğini belirttiğini kaydetmiştir. O, Stoacıların bizzat Tanrı'nın kendisinin bile ateşte eriyebileceğini ve dünyanın bu devrimle yeniden şekilleneceğini öğrettiklerini belirtmiştir. Ancak Justin her şeyin Yaratıcısı olan Tanrı'nın değişebilen şeylerden üstün olduğunu ifade etmiştir.¹⁵³ Justin'in burada kaçırdığı nokta Stoacı panteizmin ilk ilkesine göre Tanrı'nın en nihayetinde her şeyi kendisine alacak olan ateşle özdeşleştirilmiştir. Justin'in Stoacılar hakkında öne sürdüğü bu ve bunun gibi birkaç noktadan hareketle onun Stoacılar hakkında çok fazla araştırma yapmadığı anlaşılmaktadır.

Justin, eğer bazı noktalarda Hristiyanlar Romalıların onurlandırdığı şairler ve felsefecilerle aynı şeyi öğretiyorlarsa ve diğer bazı noktalarda da öğretilerinde daha mükemmel ve ilahi olup, iddia ettikleri şeylere dair kendi başlarına kanıt bulabiliyorlarsa onların neden diğerlerinden çok daha fazla haksız yere nefret

¹⁵² I. Apol., 10.

* Justin'in özel bir isimmiş gibi atıf yaptığı Sibyl aslında eski Yunan ve Roma'da kadın kahinler için kullanılan bir ifadedir. Her ne kadar bu garip kahinler hakkında nesilden nesile aktarılanlar efsanevi özellik taşısa da Roma'da bir zamanlar Sibyl Kehanetleri'nin bir derlemesinin muhafaza edildiğinin neredeyse kesin olduğu aktarılmıştır. Dahası Plutarchus, Pausanias ve Livy gibi Yunanlı ve Latin yazarların yazılarında eski Sibyller tarafından yazılmış gibi görünen çeşitli kehanetlerin olduğu kaydedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Terry, Milton S. (Yunanca'dan Çev.), **The Sibylline Oracles**, AMS Press, ABD, 1899, s. 3.

* Justin'in burada bahsettiği kişinin, Zerdüşt'e ve onun öğretilerine tabi olduktan sonra Zerdüşt'lüğün yayılmasında önemli bir güç ve yardımcı olarak öne çıkan kral Viştaspa olması muhtemeldir. Yunanca'da "Hystaspes" olarak geçen Viştaspa'nın isminin anlamının "atları eğiten kişi" manasına geldiği düşünülmüştür. Fryana aşiretinin reisi olarak da nitelenen kral Viştaspa'nın, Ahamenid kralı Büyük Daryus'un babası olan Viştaspa (M.Ö. 621-581) ile aynı kişi olduğu kanaati yaygındır. Bilgi için Bkz.: Boyce, Mary, **A History of Zoroastrianism**, Hollanda, 1975, c. 1, s. 187; Sarıkçıoğlu, Ekrem, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2008, s. 119; Eliade, Mircea, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, Çev. Ali Berktaş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, c. 1, s. 377.

¹⁵³ I. Apol., 20.

edildiklerini sorgulamaktadır. O, Hristiyanlar dünyadaki her şeyin Tanrı tarafından yaratılıp düzenlendiğini iddia etseler Platon'un doktrinini dile getirmiş olacaklarını, her şeyin alev alev yanacağını iddia etseler Stoacıların doktrinini desteklediklerini, ölümden sonra bile duyu bahşedilmiş olduğu halde kötülerin ruhlarının cezalandırılacağını ve cezadan korunan iyi varlıkların kutsanmış bir yaşam süreceklerini ileri sürseler şairler ve filozoflarla aynı şeyi söylemiş olacaklarını, insanların kendi ellerinin ürünleri olan şeylere tapmamaları gerektiğini söyleseler, mizahçı şair Menander (d. M.Ö. 342? – ö. 290?) ve diğer benzer yazarlar ile tam olarak aynı şeyleri söylediklerini zira onların işçinin işten daha yüce olduğunu ifade ettiklerini kaydetmiştir.¹⁵⁴

2. Putperest Tapınmanın Çeşitleri

Justin bu konuda sözlerine başlamadan önce kanıt göstereceğini zira Yunanlıların söyledikleri şeylerle aynı şeyleri söyledikleri halde sırf Mesih isminden dolayı kendilerinden nefret edildiğini ve yanlış yapmadıkları halde günahkarlar olarak öldürüldüklerini iddia etmiştir. Diğer yerlerde diğer insanların ağaçlara, nehirlere, farelere, kedilere, timsahlara ve diğer akılsız hayvanlara taptıklarından bahsetmektedir. Aynı hayvanlar herkes tarafından saygı görmese de bir yerde bir hayvana başka bir yerde başka hayvana tapılmakta ve aynı nesnelere tapmamalarından dolayı hepsi de birbirinin düşüncesine göre profandır. Justin bu örneği verdikten sonra Romalıların Hristiyanları, onların tanrılarına saygı göstermeyip ölü şarabı, yağ kokusu, heykelleri için taşlar ve kurbanlar sunmadıklarından dolayı suçladıklarını ve Hristiyanlara karşı bu suçlamalardan başka bir şeyleri olmadığını savunmaktadır. Romalıların da, o saygı duyulan hayvanların bazı saygı duyulan tanrılarla beraber olduğunu çok iyi bildiğini ifade etmiştir.¹⁵⁵

Justin'in burada anlatmak istediği şey, kutsallığın ve profanlığın göreceli olduğu ve Romalıların da Hristiyanları kendi dinlerine inanmadıkları için profan oldukları gerekçesiyle öznel nedenlerle suçladıklarıdır.

¹⁵⁴ I. Apol., 20.

¹⁵⁵ I. Apol., 24.

3. Putperest Mitolojinin Kökeni

Justin, şairlerin meydana getirdiği efsaneleri kuşaktan kuşağa aktaranların o efsaneleri öğrenen gençlere hiçbir kanıt getirmediklerini ifade ederek bu efsanelerin insan ırkını aldatmak ve dalaletle sürüklemek için kötü ruhların etkisiyle dile getirildiğini kaydetmiştir. Bu efsaneleri aktaranların, Mesih'in geleceğinin peygamberler aracılığıyla bildirildiğini ve insanlar arasındaki günahkarların ateşle cezalandırılacağını duyunca Jüpiter'in oğulları olarak adlandırılan birçok kişi öne sürdüklerini belirtmiştir. Bu kişileri öne sürerlerken de insanlarda, Mesih hakkında anlatılan şeylerin şairler tarafından anlatılanlar gibi acayip hikayeler olduğu fikrini oluşturabilecekleri zannında olduklarını ifade etmiştir. Bu şeylerin de hem Yunanlılar arasında hem de şeytanların, içlerinde peygamberlerin Mesih'e özellikle inanılacağını önceden bildirdiği diğer bütün uluslar arasında da söylenmekte olduğunu kaydetmiştir. Ancak peygamberlerin söylediklerini dinlemek söz konusu olduğunda o şeytanların söylenenleri tam olarak anlamayıp Mesih hakkında söylenenleri taklit ettiklerini belirtmiştir. Daha sonra Justin, bütün yazarlardan kadim olduğunu kaydettiği Musa Peygamber'den şu alıntıyı yapmıştır:¹⁵⁶

“Sahibi gelene kadar krallık asası Yahuda'nın elinden çıkmayacak. Uluslar O'nun sözünü dinleyecek. Eşeğini bir asmaya, sıpasını seçme bir dala bağlayacak. Kaftanını üzümün kızıl kanında yıkayacak.”¹⁵⁷

Justin, dolayısıyla şeytanların bu peygamberî sözleri duyduğunda Bacchus'un Jüpiter'in oğlu olduğunu iddia ettiklerini, O'nu üzüm asmasını keşfeden kişi olarak ilan ettiklerini, şarabı O'nun gizemleri arasında saydıklarını ve parçalara ayrılmış olarak göklere yükseltildiğini öğrettiklerini kaydetmiştir. Musa'nın kehanetinde gelecek olanın Tanrı'nın Oğlu olup olmadığı, sıpaya binerek dünyada kalacağı veya göklere yükseltileceği açıkça belirtilmediği ve “sıpa” kelimesinin de hem eşeğin hem de atın sıpası manasına gelebileceği için şeytanlar önceden bildirilenin gelmesinin bir işareti olarak eşeğin sıpasını mı yoksa atın sıpasını mı getireceğini veya Tanrı'nın Oğlu olup olmadığını bilmeden insandan doğan bir insan olan Bellerophon'un atı üzerinde göklere yükseltildiğini bildirdiklerini belirtmiştir. Yine o, şeytanların başka bir peygamber olan İşaya'dan, gelecek olanın bir bakireden doğmuş olacağını öğrendiklerinde ise

¹⁵⁶ I. Apol., 54.

¹⁵⁷ Yaratılış, 49:10.

Perseus'tan bahsedildiğini iddia ettiklerini kaydetmiştir. Şeytanlar, kehanetler hakkında daha önce bahsi geçen “Koşuya çıkacak atlet gibi” ifadesini öğrendiklerinde de Herkül'ün güçlü olduğunu ve bütün dünyayı dolaştığını ileri sürmüşlerdir. Kehanet edilen kişinin bütün hastalıkları iyileştireceğini ve ölüleri dirilteceğini öğrendiklerinde ise Asclepios'u ürettiklerini ifade etmiştir.¹⁵⁸

Bu ifadelerden de açık bir şekilde anlaşılacağı üzere Justin, putperest mitoloji olarak nitelendirdiği Yunan mitolojisindeki bazı figürlerin hikayelerini ve özelliklerini Tevrat'ın Yaratılış bölümüne dayandırmaktadır. Dionysos olarak da bilinen Greko-Romen şarap tanrısı Bacchus'u,¹⁵⁹ kazandığı başarılarından dolayı kendisine tanrıların yardım ettiğini düşünüp onların yanına göklere yükselmek için atı Pegasus'u göğe doğru sürerken Zeus'un gönderdiği bir atsineğinin atı Pegasus'u sokması ve şahlanıp O'nu sırtından Dünya'ya atması sonucu sakatlandığı anlatılan Bellerophon'u,¹⁶⁰ yağmur damlası şekline girmiş Zeus'tan mucizevi bir şekilde hamile kalan Danae'nin oğlu Perseus'u,¹⁶¹ eski Yunan kahramanlarının en meşhuru ve Alcmene ile Zeus'un oğlu güçlü savaşçı Herkül'ü¹⁶² ve eski Yunan'daki tıp tanrısı Asclepios'u¹⁶³ yukarıda bahsi geçen Tevrat'ın Yaratılış bölümünde ve diğer birçok pasajında kehanet edilen Mesih'in muhtelif özellikleriyle özdeşleştirmiştir.

4. Meleklerin Haddi Aşması ile İlgili Düşünceleri

Justin, Tanrı'nın dünyayı yaratıp dünyadaki şeyleri insanın hizmetine verdiğinde ve meyvelerin büyümesi ve mevsimlerin değişmesi için semavi unsurları düzenlediğinde ve bunu ilahi yasa olarak kararlaştırdığında insanın ve göklerin altındaki her şeyin hizmetini onların üzerine atadığı meleklerle teslim ettiğini bildirmiştir. Ancak meleklerin bu görevi ihlal ettiklerini ve kadınların aşkıyla büyülenip onlardan şeytanlar adı verilen çocuklar yaptıklarını iddia etmiştir.¹⁶⁴

¹⁵⁸ I. Apol., 54.

¹⁵⁹ Dixon-Kennedy, s. 63.

¹⁶⁰ Dixon-Kennedy, s. 65.

¹⁶¹ Dixon-Kennedy, s. 102.

¹⁶² Dixon-Kennedy, s. 153.

¹⁶³ Dixon-Kennedy, s. 50.

¹⁶⁴ II. Apol., 5.

Bunun yanında onların insan ırkını kısmen büyüsel yazmalarla, kısmen sebep oldukları korku ve cezalarla, kısmen de onlara öğrettikleri kurban, tütsü ve şarap sunumlarıyla boyunduruk altına aldıklarını ileri sürmüştür. Bu haddi aşan meleklerin insanlar arasında cinayetin, savaşın, zinanın, taşkın işlerin ve bütün kötülüklerin tohumlarını ektiklerini ifade etmiştir. Şairlerin ve mitoloji uzmanlarının bu şeyleri erkeklere, kadınlara, şehirlere ve milletlere yapanların melekler ve onların çocukları olan şeytanlar tarafından yapıldığını bilmeden bu şeyleri Tanrı'ya ve O'nun çocukları olarak düşünülenlere ve Tanrı'nın kardeşleri olarak bilinen Neptün ve Plüton'a ve onların çocuklarına isnat etmişlerdir.¹⁶⁵

Justin'in yenilikçi bir doğaya sahip olduğu savunulan bu iddialarının, Tekvin 6:1-4'ün yorumlarına bakıldığında daha açık bir hale geldiği belirtilmiştir. Tufan'dan önceki günlerde meydana gelen garip olayları anlatan pasaj şu şekildedir:¹⁶⁶

*“Yeryüzünde insanlar çoğalmaya başladı, kızlar doğdu. İlahi varlıklar insan kızlarının güzelliklerini görünce beğendikleriyle evlendiler. Rab ‘Ruhum insanda sonsuza dek kalmayacak, çünkü o ölümlüdür.’ dedi. ‘İnsanın ömrü 120 yıl olacak.’ İlahi varlıkların insan kızlarıyla evlenip çocuk sahibi oldukları günlerde ve daha sonra yeryüzünde Nefiller vardı. Bunlar eski çağ kahramanları, ünlü kişilerdi.”*¹⁶⁷

Bu ifadelerin en eski yorumu için kanıt M.Ö. III. veya II. yüzyıla tarihlenen apokrifik 1. *Enoş Kitabı*’ndan *Bekçiler Kitabı* adlı bir belgede bulunmaktadır. Bu belge Tanrı'nın oğullarının cinsel günahları hakkındaki Tekvin yorumlarının ötesine geçerek onların insan kızlarıyla doğal olmayan birleşmelerinin felakete yol açan sonuçlarını tasvir etmektedir. Ayrıca o sadece Tanrı'nın oğullarının melez neslinin zorbalığını kötileyip ilgili olan herkesin cezalandırılacağını ilan etmez, aynı zamanda düşmüş meleklerin insanoğlunu metal işlemeciliği, kozmetik, büyü ve göksel kehanetler yoluyla doğru yoldan saptırdığını belirtir ve dolayısıyla meleklerin soyunu dünya üzerindeki kötülüğün nihai sebebi olarak resmettiği kaydedilmiştir.¹⁶⁸

¹⁶⁵ II. Apol., 5.

¹⁶⁶ Reed, Annette Yoshiko, “The Trickery of the Fallen Angels and the Demonic Mimesis of the Divine: Aetiology, Demonology and Polemics in the Writings of Justin Martyr”, **Journal of Early Christians**, The Johns Hopkins University Press, 2004, s. 142.

¹⁶⁷ Tekvin, 6:1-4.

¹⁶⁸ Reed, s. 142.

Apokrifik *1. Enoş Kitabı*'nda meleklerin insanoğlunun saptırma yollarından biri olarak bahsedilen metalürjinin yani metal işlemeciliğinin gizemli bir doğası olduğu ve onunla uğraşmanın herkesin harcı olmadığı ifade edilmiştir. Gökten düşen taşların veya toprağın bağrından çıkarılan madenlerin her biçimde büyülü güçlerle yüklü olduğu da aktarılmıştır. Metalürji ritüellerinin belirli bir büyüsel işleve sahip olduğu kaydedilmiştir.¹⁶⁹ Mezopotamya'da metalürji uğraşı için bir dizi törensel işlem ihdas edilmişti. Uğurlu bir ay ve gün seçilir, fırının etrafı kutsanır ve oraya arınmamışlar giremezdi. Aynı zamanda işçiler arınır, maden filizleri için saçlar saçılır ve ardından kurbanlar kesilirdi. Ateş için de özel bir odun gerekirdi.¹⁷⁰ Hatta metalle özellikle demirle uğraşanların bir şekilde gizemli kişiler ve neredeyse büyücüler olarak görülmesine rastlanır.¹⁷¹

Nitekim Malinowski'nin de dediği büyü de metalürji gibi zor koşullara tabidir. Bir tılsımın iyice ezberlenmesi, ayinin eksiksiz yerine getirilmesi, büyücüye konmuş tabulara ve kurallara kesin olarak uyma gibi şartlardan herhangi birinin ihmal edilmesi bile büyüyü başarısızlığa uğratar.¹⁷²

1. Enoş Kitabı'nda meleklerin insanoğlunu saptırma yollarından bir diğeri olarak bahsedilen kozmetiğin büyüsel yönü hakkında ise eski Hindistan'da Varahamihira'nın 550 yıllarında yazmış olduğu *Brhatsamhita* adlı eserinde geçen vefkten* bahsetmemiz gerekmektedir. Adı geçen eserde parfüm yapımı için gerekli olan malzemelerin bileşenlerini ve miktarını tarif etmek için 1'den 8'e kadar rakamlardan oluşan 4'lü bir vefk kullanılmıştır.¹⁷³

¹⁶⁹ Eliade, Mircea, **Babil Simyası ve Kozmolojisi**, Çev. Mehmet Emin Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 50.

¹⁷⁰ Eliade, Mircea, **Demirciler ve Simyacılar**, Çev. Mehmet Emin Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 77-78.

¹⁷¹ Eliade, 2002; s. 51-52.

¹⁷² Malinowski, Bronislaw Kasper, **Büyü, Bilim ve Din**, Çev. Saadet Özkal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 85.

* Üzerinde belirli kurallara göre harflerin, sayıların ve kelimelerin yazılmış olduğu, satranç tahtası gibi hanelere ayrılmış ve her çeşit büyüsel işleme ve hastalıklara karşı kullanılabilen veya muska olarak takılabilen karedir. Bkz.: Ruska, J., "Vefk", **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1950, c. 13, s. 256. Vefk hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz.: Çiftçi, Halit Ahmet, "Dinlerde Vefkler", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Isparta, 2011.

¹⁷³ Swetz, Frank J., **Legacy of the Luoshu**, A K Peters Limited, Kanada, 2008, s. 83.

Meleklerin insanlara büyüü öğretmeleri konusunda Kur'an-ı Kerim'de de Bakara Suresi'nin 102. ayet-i kerimesinde Babil'de insanlara büyüü öğreten Harut ve Marut adlı iki melekten bahsedilmiştir. İlgili ayet şu şekildedir:

“(Yahudiler) Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurdukları yalanların ardına düştüler. Oysa Süleyman küfre girmedir. Fakat şeytanlar insanlara sihrir ve Babil'de Harut ve Marut adlı iki meleğe ilham edilen (sihr)i öğretmek suretiyle küfre girdiler. Halbuki o iki melek ‘Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihr) caiz görüp de) sakın küfre girme.’ demedikçe kimseye (sihr) öğretmiyorlardı. Böylece insanlar onlardan kişir ile karısını birbirinden ayıracakları (sihr)i öğreniyorlardı. Halbuki onlar Allah'ın izni olmadıkça o sihirle hiç kimseye zarar veremezlerdi. Andolsun onu satın alanın ahirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı.”¹⁷⁴

Ayrıca, yine Bakara Suresi'nin 248. ayet-i kerimesinde İsrailoğulları'nın Ahit Sandığı'nı taşıyan görevlilerden “melek” diye bahsedilmiştir. Türkiye'nin önde gelen dinler tarihçilerinden Ekrem Sarıkçioğlu, Harut ve Marut ile Ahit Sandığı'nı taşıyan görevliler için kullanılan “melek” kelimesinin mecazi manada kullanıldığını zira Ahit Sandığı'nı taşıyan ve koruyanların Levi kabilesine mensup rahipler olduğunu ifade etmiştir. Aynı şekilde Harut ve Marut'un da “melek” ünvanına sahip insanlar ve Babil sinagogunda görevli rahipler ve ilgili ayetlerin de müteşabih ayetlerden olduğunu belirtmiştir. Zaten Babillilerdeki büyü ve sihir geleneğinin onlara Sümerlilerden geçtiğini, kendilerinden önce de var olduğunu, ancak büyü yapılmasının Babil'de yasak olduğunu ve yapanların şiddetle cezalandırıldığını kaydetmiştir. Buradan hareketle de Harut ve Marut isimli bu iki Yahudi rahibin öğrencilerine büyüün haram ve yasak olduğunu öğretirken İslam'daki Felak ve Nas sureleri gibi büyüden korunma mahiyetinde bazı duaları öğretmiş olabilecekleri ihtimali üzerinde durmaktadır. Sürgün zamanının Yahudi büyücülerinin bu bilgileri çarpıtarak putperest Babil büyüleriyile karıştırıp halka sahih bilgilermiş gibi anlattıklarına kesin gözüyle bakmıştır.¹⁷⁵

Justin'in meleklerin haddi aşması konusunda bahsini ettiğı olayların ve kişilerin de Sarıkçioğlu'nun yukarıda sözünü ettiğı olaylar ve sürgün zamanı Yahudi büyücülerir olması muhtemeldir. Şairlerin ve mitologların, meleklerin ve onların çocukları olduğunu

¹⁷⁴ Bakara, 102.

¹⁷⁵ Sarıkçioğlu, Ekrem, “Babil'de Harut ve Marut'un Melekliğı Meselesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, SDÜ Baskı Merkezi, Isparta, 2014, 33. sayı, s. 145.

düşündüğü şeytanların kötü işlerini Tanrı'ya, onun çocuklarına, kardeşleri olarak bilinen Neptün ve Plüton'a ve onların çocuklarına isnat ederek hata yaptıklarını kaydetmiştir. Dolayısıyla Justin, Yunan ve Roma mitolojisinin kökenine şeytanları koymaktadır. O aynı zamanda dünya üzerindeki bütün kötülüklerin kaynağı olarak da şeytanları görmektedir.

Justin'in, düşmüş melekleri ve onların şeytani neslini putperest panteonla ilişkilendirmesi kendisinden sonra gelen Hristiyan yazarları da etkilemiştir. Nitekim, Tatian, Athenagoras, Irenaeus, İskenderiyeli Clement, Tertullian, Cyprian, Commodian ve Minucius Felix gibi Hristiyan düşünürler Justin'i, putperest kültürü şeytanî olarak ilan etmek için meleklerin nesliyle ilgili mitosu kullanma konusunda takip etmişlerdir.¹⁷⁶

Babil ve Asur kültürlerinin cin inançları açısından çok zengin olduğundan ve insanlar ve tanrılar arasında tasviri çok zor gizemli varlıkların dolaştığından bahsedilmiştir. Bu inançların günümüze etkilerinin de çok açık olduğu belirtilmiştir. Cinlerin bazen Anu'nun oğulları olarak kabul edildiği, bazen de Ea'yla ve çoğunlukla da Nergal'le ilişkilendirildikleri ifade edilmiştir. Çoğu zaman da Tanrı Elçileri durumunda oldukları belirtilmiştir. Çoğunlukla kötü varlıklardan sayıldıkları ve iyi ruhlarla oranla sayılarının daha az olduğu kaydedilmiştir. Onların sayılarının daha az olmasının nedeninin de ilahların sayısının çok fazla olması olarak açıklanmıştır. İlahlar iyiliği temsil ederken cinlerin de kötülüğü temsil ederek karşıt ağırlığa tekabül ettikleri aktarılmıştır.¹⁷⁷ Justin'in, dünya üzerindeki bütün kötülüğün kaynağı olarak şeytanları yani cinleri görmesinin Babil ve Asur kültürlerinin etkisi olması muhtemeldir. Zira Babil sürgünü döneminde Yahudi rabbileri ve halkı Babil kültürünün ve mitolojisinin bazı unsurlarını benimsemiş olmalıdır. Rabbilik geleneği de iyi bilen Justin'in de rabbiler yoluyla bu unsurlardan etkilenmiş olması mümkündür.

Justin bütün dünyada ve Roma şehrinde kötü ruhların ve şeytanların esir aldığı sayısız insanın, büyü ve ilaç kullanan diğer şeytan çıkarıcılar tarafından

¹⁷⁶ Reed, s. 144.

¹⁷⁷ Zbinden, Ernst, **İslam'da ve Eski Ortadoğu'da Cin ve Ruh İnançları**, Çev. Ekrem Sarıkçıoğlu, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1994, s. 119

iyileştirilemedikleri halde İsa Mesih adıyla Hristiyanlar tarafından şeytan çıkarma işlemine tabi tutulduğunu iddia etmiştir.¹⁷⁸

Justin'in bahsettiği bu şeytan çıkarma işlemini *Trypho ile Diyalog*'da Tanrı'nın Ruhu tarafından bahşedilen bazı doğuştan yetenekleri olan erkeklerin ve kadınların¹⁷⁹ gerçekleştirdiği işaret edilmiştir.¹⁸⁰

Günümüz Katolik Kilisesi'nde, Kilise bir kişinin veya nesnenin Şeytan'ın gücüne karşı korunmasını ve onun egemenliğinden çekilmesini resmen ve yetkili olarak talep ederse buna şeytan çıkarma adı verilir. Kilise'ye göre İsa da şeytan çıkarma eylemini icra etmiş¹⁸¹ ve Kilise de şeytan çıkarma gücünü ve yetkisini ondan almıştır. Şeytan çıkarma basit bir şekilde Vaftiz esnasında icra edilir. Büyük şeytan çıkarma adı verilen resmi şeytan çıkarma sadece bir rahip tarafından ve piskoposun izniyle gerçekleştirilebilir. Rahip Kilise tarafından koyulan kurallara harfiyen uyarak ihtiyatla davranmalıdır. Şeytan çıkarma şeytanları kovmak için veya şeytani bir tahakküm altındaki kişiyi İsa'nın Kilise'ye vermiş olduğu manevi otorite yoluyla özgürleştirmek için yapılır. Kilise'ye göre özellikle psikolojik olanları olmak üzere hastalıklar farklı bir mevzu olup onları tedavi etmek tıp biliminin ilgi alanıdır. Bu yüzden, şeytan çıkarma işlemi icra edilmeden önce kişinin bir hastalıkla değil Şeytan'ın varlığıyla mücadele ettiğinin belirlenmesinin gerektiği vurgulanmıştır.¹⁸²

Şeytan çıkarma konusunda, Anneliese Michel (d. 1952 – ö. 1976) isimli kadının trajik hikayesi modern zamanlarda gerçekleşen örnek bir olaydır. Almanya'nın Bavyera eyaletinde Katolik bir ailede dünyaya gelen Michel, 16 yaşındayken şiddetli bir havale geçirmiş ve geçici lob epilepsisi teşhisi konulmuştur. Daha sonra da depresyona girmiş ve psikiyatrik bir hastanede tedavi altına alınmıştır. Günün çeşitli zamanlarında şeytani yüzler gördüğünü iddia eden Michel, şizofreni de dahil olmak üzere çeşitli psikozların tedavisinde kullanılan ilaçlarla tedavi edilmeye çalışılmıştır. 1973 yılında, ibadet ederken halüsinasyonlar görmeye ve kendisinin lanetlendiğini ve cehennemde çürüyeceğini söyleyen sesler duymaktan şikayet etmeye başlamıştır. Würzburg

¹⁷⁸ II. Apol., 6.

¹⁷⁹ Dial., 88.

¹⁸⁰ Waite, Charles B., **History of the Christian Religion to the Year Two Hundred**, C. V. Waite & Company, Chicago, 1881, s. 119.

¹⁸¹ Markos, 1:25-26; 3:15; 6:7, 13; 16:17.

¹⁸² Chapman, Geoffrey, **Catechism of the Catholic Church**, Cassell, Londra, 1994, s. 373-374.

Üniversitesi'ndeki sınıf arkadaşlarının içine kapanık ve dindar olarak tanımladığı Michel gerçekten dindar bir Katolik olduğu için bu başına gelenleri şeytani bir hakimiyetin alametleri olarak görmüştür.¹⁸³

1 Michel'in hastalığa yakalanmadan önceki ve şeytan çıkarma ayini sırasında çekilmiş fotoğrafları.¹⁸⁴

Michel'in tanıştığı bir papaz olan Ernst Alt, onun epileptik olmadığını bildirip şeytani bir tahakküm altına girmiş olduğuna inandığını belirtmiş ve yerel piskoposa, Michel'e bir şeytan çıkarma ayini yapılması hususunda baskı yapmıştır. 1975 yılının Eylül ayında piskopos Josef Stangl (1907-1979), 1614 yılında yayımlanan *Rituale Romanum*'a* göre Michel'e şeytan çıkarma ritüelinin uygulanması için papaz Arnold Renz'e izin vermiştir. Yaklaşık 10 aylık bir süre içerisinde gerçekleştirilen 67 şeytan çıkarma seansından sonra 1 Temmuz 1976'da Anneliese Michel evinde hayatını kaybetmiştir. Otopsi raporuna göre ölüm nedeni, yaklaşık bir sene süren şeytan çıkarma ritüelleri sırasında yarı açlık halinde olduğu için kötü beslenme ve susuzluk olarak belirtilmiştir. Yapılan araştırma sonrasında Michel'in ölümünün, bir hafta öncesinden engellenebileceği savunulmuş ve Michel'in ailesiyle papazlar Ernst Alt ve Arnold Renz

¹⁸³ https://en.wikipedia.org/wiki/Anneliese_Michel, Erişim Tarihi 23 Ocak 2017.

¹⁸⁴ <https://alchetron.com/Anneliese-Michel-740915-W>, Erişim Tarihi 23 Ocak 2017

* 1545-1563 yılları arasında gerçekleştirilen ekümenik Trent Konsili'nde, Papalık'ın danışmanlığında hazırlanması istenen ibadet kitaplarından biridir. 1614 yılında yayımlandıktan sonra bütün Roma Katolik piskoposluklarına benimsenmesi tavsiye edilmiştir. İçeriğinde Vaftiz, Konfirmasyon, Günah Çıkarma, Son Yağlama, Cenaze Ayini, Evlilik gibi sakramentlerin yanı sıra Şeytan Çıkarma başlığı altında son bir bölüm vardır. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Pierce, J. M., "Roman Ritual", *New Catholic Encyclopedia*, Thomson Gale, ABD, 2003, c. 12, s. 258.

ihmal nedeniyle ölüme sebebiyet vermekle suçlanmışlardır. Michel'in anne ve babası Kilise'nin finanse ettiği Erich Schmidt-Leichner adında bir avukat tarafından savunulmuştur. Avukat savunmada şeytan çıkarmanın yasal olduğunu ve Alman anayasasının vatandaşlarını dini inançlarının serbestçe uygulanması hususunda koruduğunu ifade etmiştir. Savunma makamı Michel'in içine şeytan girdiği yönündeki iddialarını savunmak amacıyla şeytan çıkarma esnasında kaydedilmiş ve zaman zaman şeytanların tartışmaları olduğu iddia edilen seslerin ön plana çıktığı bantları oynatmıştır. Her iki papaz da şeytanların kendilerini Lucifer, Kayin, Yahuda İşkaryot, Hitler ve Neron gibi isimlerle tanımladıklarını iddia etmiştir. Daha da ötesi papazlar Michel'in bu ritüelden dolayı ölmeden önce şeytani tahakkümden kurtarıldığını ileri sürmüşlerdir.¹⁸⁵

Ayine izin veren piskopos ise izni verdiğinde Michel'in endişelendirici sağlık durumundan habersiz olduğunu ifade ederek şahitlik yapmamıştır. Anne ve babanın yeterince acı çektiği düşünülerek onların cezadan muaf tutulmalarına karar verilmiş ancak papazlar Ernst Alt ve Arnold Renz ihmalden dolayı kasıtsız adam öldürmeden suçlu bulunarak daha sonra ertelenip 3 yıl şartlı tahliyeye çevrilen 6 ay hapis cezasına çarptırılmışlardır. Böyle eski bir şeytan çıkarma ritüelini onaylayan Kilise kamuoyunun ve medyanın da dikkatini çekmiş ve dava zihinsel bir hastalığın yanlış teşhisi, ihmal, dayak ve dini histeri olarak damgalanmıştır. Kilise de, yetkili bir piskoposu aracılığıyla izin verdiği bu olay konusunda daha sonra Michel'in şeytanların tahakkümü altında değil zihinsel bir hastalıktan muzdarip olduğu yönünde bir açıklama yaparak fikir değiştirmiştir.¹⁸⁶

İncillerde de İsa'nın, vücuduna şeytan girdiği düşünülen insanlara şeytan çıkarma işlemi uyguladığı anlatılmıştır. İsa'nın bir mucizesi olarak görülen bu işlemi aslında başka insanların da İsa adına yaptığı İncillerde belirtilmiştir.¹⁸⁷ Okült bilimlerle ilgili bir makalede İncil metinlerindeki şeytan çıkarma işleminin aslında bir bakıma İsa'nın sünneti olduğu, dünyanın her yerinde yapılması için emir verdiği ve antik dönemdeki bazı tedavilerde tanrıların veya önemli kişiliklerin isimlerinin kullanılması

¹⁸⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Anneliese_Michel, Erişim Tarihi 1 Ocak 2017.

¹⁸⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Anneliese_Michel, Erişim Tarihi 1 Ocak 2017.

¹⁸⁷ Matta, 7:22; Markos, 9:38-41; Luka, 9:49-50.

gibi İncil’de de İsa’nın sadece isminin duyulmasının bile şeytanların hasta bedenden çıkmasına yeterli olduğu ifade edilmiştir.¹⁸⁸

5. Justin’e Göre Putperest Kozmoloji

Justin’e göre şeytanlar Musa’nın söylediklerini taklit etmek suretiyle Proserpine’nin Jüpiter’in kızı olduğunu ve onun insanları pınarbaşlarında Kore (Cora) adı altında bir heykel dikmeleri yönünde ayarttığını iddia etmiştir. Tevrat’ın Yaratılış bölümünde “Tanrı’nın Ruhü suların üzerinde hareket ediyordu.” ifadesindeki Tanrı’nın Ruhü’nün Jüpiter’in kızı Proserpine olduğunu iddia ettiklerini kaydetmiştir. O şeytanların yine aynı şekilde kurnazca Minerva’nın Jüpiter’in cinsel birliktelik dışında doğan kızı olduğunu uydurduklarını kaydederek onların Tanrı’nın evreni Kelam aracılığıyla tasarlayıp yarattığını bilerek Minerva’nın ilk kavram olduğunu iddia ettiklerini belirtmiştir. Justin, ilk kavramın şeklinin bir kadın şekliyle ileri sürülmesinin oldukça saçma olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁹

Putperest inanışlardaki uygulamalarla bazı Hristiyan ayinleri arasındaki benzerlikleri şeytanların gerçeği saptırma ve ilahi olanı taklit etme konusundaki çabasıyla açıklamanın standart bir açıklama olduğu belirtilmiştir. Justin’in sürekli olarak yaptığı bu açıklamayı diğer Kilise babalarından Tertullian’ın da sık sık yaptığı kaydedilmiştir.¹⁹⁰

6. Justin’in Putperest Crescens’e Yönelttiği Eleştiriler

Justin gösteriş ve palavra meraklısı olarak nitelendirdiği Crescens’i Hristiyanlara karşı cahilce önyargılı davranmakla suçlamaktadır. Zira onun, Hristiyanların ateist ve gayridînî olduklarını söyleyerek ve bunu aldatılmış bir kalabalığın gözüne girmek ve onları memnun etmek için yaptığını iddia etmiş ve anlamadığı konularda kamuya açık bir şekilde şahitlik etmekten dolayı Crescens’in “filozof” ismine layık olmayan biri olduğunu ileri sürmüştür. Eğer Mesih’in öğretilerini

¹⁸⁸ Uygun, Azize, “İncillerde Hz. İsa’nın Cin Çıkarma Mucizesine Eleştirel Bir Yaklaşım”, **Tarih Okulu Dergisi**, 2015, sy. 24, s. 765.

¹⁸⁹ I. Apol., 64.

¹⁹⁰ Greenslade, S. L. (Ed. ve Çev.), **Early Latin Theology**, Westminster John Knox Press, ABD, 1956, s. 60.

okumadan Hristiyanlara saldırıyorsa onun tamamen ahlaksız ve anlamadığı konularda tartışmaktan ve yalancı şahit getirmekten kaçınan cahil bir insandan çok daha kötü biri olduğunu ifade etmiştir. Eğer Mesih'in öğretilerini okumuş ve onlardaki görkemi anlamamışsa veya anladığı halde Hristiyan olduğu konusunda şüphe uyanmaması için böyle davranıyorsa bağnaz ve mantıksız bir fikir ve korkuyla zapt edilmiş çok daha aşağılık ve tamamen ahlaksız birisi olduğunu iddia etmiştir. Zira Justin, bu konularda Crescens'e belirli sorular sorup sorguya çektiğini ve onun aslında hiçbir şey bilmediğini ileri sürmüştür. Ona sorduğu sorular ve aldığı cevaplar doğrultusunda onun Hristiyanlara dair hiçbir şeye vâkıf olmadığını, eğer vâkıf olsa bile onu duyma ihtimali olanlardan korkusu nedeniyle Socrates gibi onları açıkça dile getiremediğini kaydetmiştir. Justin, Crescens'in kendisinin felsefeci değil boş gurur sahibi inatçı biri olduğunu ortaya koyduğunu öne sürmüştür. Aldırışsızlığı kendi sonu yapan bir Kiniğin aldırışsızlıktan başka iyi bir şey bilmemesinin ise imkan dahilinde olmadığını ifade etmiştir.¹⁹¹

7. Haçın Sembolleri

Justin hiçbir misalde, hatta Jüpitер'in oğulları olarak isimlendirilen figürlerde bile o şeytanların çarmıha gerilme olayını taklit etmediklerini zira çarmıhın onlar tarafından anlaşılmadığını ifade ederek o şeytanların çarmıh hakkında söylenenleri sembolik olarak aldıklarını iddia etmiştir. Bunun da önceden bildirildiği gibi Mesih'in gücünün ve hakimiyetinin en büyük sembolü olduğunu iddia etmiştir.¹⁹²

Justin, çarmıh şeklinin insan hayatındaki önemini ispatlamak için çarmıha benzeyen nesnelere dikkat çekmeye çalışmaktadır. Gemideki yelken olmadan denizlerin güvenle geçilemeyeceğini, saban olmadan toprağın sürülemeyeceğini, çarmıh şeklindeki aletler olmadan kazıcıların ve tamircilerin işlerini yapamayacağını ifade ederek çarmıha benzeyen yelken, saban ve tamir aletlerinin günlük hayattaki yerlerinden hareketle çarmıhı ve dolayısıyla haçı insan hayatının merkezine koymaya çalışmıştır. İnsanın şeklinin akılsız hayvanlardan sadece dik durmak, elleri uzatmak ve yüzde alından öne doğru uzanan ve kendisiyle solunumun sağlandığı “burun” ile ayrıldığını ve bu şeklin

¹⁹¹ II. Apol., 3.

¹⁹² I. Apol., 55.

de haç şeklinden başka bir şey olmadığını ileri sürmektedir. Bu iddiasını da Eski Ahit'te geçen "Yaşam soluğumuz Rabb'in meshettiği kraldır."¹⁹³ ifadesiyle desteklemektedir.¹⁹⁴

Justin haç şeklinin gücünün, Romalıların kendi sembolleri olan ve bütün devlet mülklerini yaparlarken kullandıkları sancaklarında da gösterildiğini savunmaktadır. Farkında olmadan bile olsa Romalıların bu sancakları güçlerinin ve hükümlerlerinin bir nişanı olarak kullandıklarını ileri sürmüştür. İmparatorları öldüklerinde onların resimlerini yine bu şekille kutsadıklarını ve kitabelerle onları tanrılar olarak isimlendirdiklerini ifade etmiştir. Justin bu yüzden Romalıları elinden geldiğince akılla ve belirgin bir şekille (haç şekliyle) uyardıklarını ancak Romalıların inançsızlıklarında ısrar etseler bile Hristiyanların masum olduklarını ifade etmiştir.¹⁹⁵

8. Justin'in Samirî Simon ve Marcion'a Eleştirileri

Justin, Mesih'in ortaya çıkışından önce kötü ruhların Jüpiter'in oğulları olarak isimlendirilenlerin Jüpiter'den doğduklarını iddia etmekle tatmin olmadıklarını ifade etmiş ve Mesih ortaya çıktıktan ve insanların arasında doğduktan sonra o kötü ruhların O'nun peygamberler tarafından nasıl öngörüldüğünü, O'na inanılacağını ve bütün uluslar tarafından bekleneceğini öğrendiklerinde, büyüyle büyük işler yapıp birçok insanı kandıran ve o insanların kandırılmış halde kendi peşinden gitmelerini sağlayan Samirî Simon ve Menander adında başka kişiler öne sürdüklerini iddia etmiştir. Simon'un İmparator Claudius'un hükümlerliği döneminde Romalıların arasında imparatorluğun şehri Roma'da yaşadığını ve Kutsal Senato'yu ve Roma halkını, Romalıların tanrılar olarak onurlandırdıkları kişiler gibi kendisinin de tanrı olarak addedildiğine ve adına heykel dikilerek onurlandırıldığına dair fazlasıyla hayrete düşürmüştür. Justin, bu Simon adlı kişinin öğretileriyle başını derde sokmuş olanların gerçeği öğrenebilmeleri ve yanlıştan kaçabilmeleri için kendi bildirisine Kutsal Roma Senatosu'nun ve Roma halkının hakem olmasını dilediğini ifade etmiş ve Simon'un heykelini yıkmalarını da rica etmiştir.¹⁹⁶

¹⁹³ Ağıtlar, 4:20.

¹⁹⁴ I. Apol., 55.

¹⁹⁵ I. Apol., 55.

¹⁹⁶ I. Apol., 56.

Justin Simon'dan başka Pontuslu Marcion isminde bir kişiden bahsetmektedir. İddiasına göre insanlara Tanrı'nın yerde ve gökteki her şeyin yaratıcısı ve peygamberler tarafından öngörülen Mesih'in Tanrı'nın Oğlu olduğunu inkar etmeyi öğreten ve her şeyin yaratıcısı olan Tanrı'dan başka bir Tanrı ve aynı şekilde başka bir Oğul hakkında vaaz veren bu kişiyi şeytanlar öne sürmüştür. Birçok insanın inandığı bu kişinin de sanki gerçeği sadece kendisi biliyormuş gibi Hristiyanlara güldüğünü ifade etmiştir. Bu kişiye inananların da ne söyledikleri hakkında hiçbir delil sahibi olmadıklarını ve bir kurt tarafından alınıp götürülen kuzular gibi mantıksızca ateist öğretilerin ve şeytanların avı olduklarını iddia etmiştir. Zira şeytanların insanları ayartarak kendilerini yaratan Tanrı'dan ve oğlu Mesih'ten uzaklaştırmaktan başka bir şeye çabalamadıklarını kaydetmiştir.¹⁹⁷

Justin'in bahsini ettiği Pontuslu Marcion, hem bir piskopos hem de bir armatördür. Sinop'ta yaşamış olup babası da bir piskopostur. Kendi piskoposları, kıdemlileri, öğrencileri, ibadetleri, kutsal kitapları ve sevgiye dayalı radikal Tanrı kavramıyla Katolik Kilisesi'ne paralel müstakil bir kilise haline gelerek Hristiyan toplumunda büyük bir ayrışmaya sebep olan Marsiyonizm mezhebini kurmuştur. Marcion'a göre İsa, saf iyilikten ve merhametten oluşan ve hiçbir şekilde gazabı veya yargısı olmayan tamamen garip bir Tanrı'yı haber vermek için gelmiştir. Roma'da 150 ve 160 yılları arasında aktif olduğu düşünülmekle beraber teorilerini Roma'ya gelmeden çok önce geliştirdiği bilinmektedir. Tanrı'nın tek sembolünün onun iyiliği olduğunu savunmaktadır.¹⁹⁸

Marcion'un Eski Ahit'e yaklaşımının lafzî yorum şeklinde olduğu ve mecazı reddetmesi ve metni çok sıkı bir eleştiriden geçirmesinin en nihayetinde onu Eski Ahit'i tamamen reddetmeye kadar götürdüğü ifade edilmiştir. Onun, Luka haricindeki İncil yazarlarının yazdığı İncilleri de reddettiği aktarılmıştır. Pavlus'un Mektupları'nı da eleştirdiği ve onların sayısını 10'a düşürdüğü de belirtilmiştir.¹⁹⁹

¹⁹⁷ I. Apol., 58.

¹⁹⁸ Mead, George Robert Stow, **Fragments of a Faith Forgotten**, Theosophical Publishing Society, İngiltere, 1900, s. 140 ve Wilken, Robert L., "Marcion", **Encyclopedia of Religion**, The Thomson Corporation, ABD, 2005, c. 8, s. 5700-5701.

¹⁹⁹ Haddad, Robert Michael, **The Appropriateness of the Apologetical Arguments of Justin Martyr**, Yüksek Lisans Tezi, Avustralya Katolik Üniversitesi Teoloji Fakültesi, Avustralya, 2008, s. 38.

Marcion'a göre ikinci derecede olan ve dürüst ve adil olan Yaratıcı Tanrı'dan veya Demiurg'dan daha büyük olan iyi ve lütufkar bir Tanrı daha vardır. İyi Tanrı İncil'in Tanrısı'ydı ve saf sevgiden oluşuyordu. İkinci Tanrı ise Yasa'nın Tanrısı'ydı ve öfkelenmeye meyilliydi. Her Tanrı'nın kendi faaliyet alanı vardı. Dünyayı ve içinde yaşayanları yaratan ikinci Tanrı'dır. O sonra Yahudi halkını kendi halkı olarak seçmiş ve kendisini Yahudilerin Tanrısı yapmıştır.²⁰⁰

9. Hristiyanların Sahte Tanrıları Terk Etmesi

Justin, erkeklerle olan aşklarında bahsetmesi bile utanç verici şeyler yapan Bacchus ve Apollo'dan, Romalıların gizemlerini kutladığı Adonis'in aşkıyla deliye dönen Proserpine ve Venüs'ten, Asclepios'tan ve tanrı olarak adlandırılan diğerlerinden bahsedip Hristiyanların bir zamanlar bunlara taparken, ölümle tehdit edildikleri halde İsa Mesih aracılığıyla bu tanrıları aşağılamayı öğrendiklerini ve kendilerini doğmamış ve insani duygulardan münezzeh olan Tanrı'ya adadıklarını belirtmiştir. O Tanrı'nın ne Antiope'nin veya Ganymede'nin şehvetiyle galeyana getirildiğini, ne Thetis'in aracılığıyla yardımı alınan yüz-elli dev tarafından kurtarıldığını, ne de Thetis'in oğlu Achilles'in sevgilisinden dolayı Yunanlılardan birçoğunu öldürecek olmasından dolayı bu durumdan rahatsız olduğunu savunmuştur. Justin Hristiyanların bu şeylere inananlara acıdığını ve bu şeyleri uyduranların şeytanlar olduğunu bildiklerini kaydetmiştir.²⁰¹

Katolik Kilisesi'ne göre putperestlik sadece düzmece pagan tapınmasıyla ilgili olmayıp, inançta sürekli bir bozulmaya ve yozlaşmaya neden olan bir olgudur. Kilise'ye göre putperestlik Tanrı olmayanı tanrılaştırmaktan müteşekkildir. Kişi Tanrı'nın yerine bir yarattığı onurlandırdığında ve önünde saygıyla eğildiğinde putperestlik yapmış olur. Bu onurlandırılanlar tanrılar, şeytanlar, güç, mutluluk, ırk, atalar, devlet ve para olabilir. Nitekim İsa'nın da "Tanrı'ya ve hırsla hizmet edemezsin."²⁰² dediği savunulmuştur. Vahiy kitabında adı geçen canavara tapmadığı ve hatta böyle bir tapınmanın taklidini bile yapmadıkları için birçok kişinin inançlarından dolayı öldürüldüğü belirtilmiştir.

²⁰⁰ Haddad, s. 38.

²⁰¹ I. Apol., 25.

²⁰² Matta, 6:24.

Putperestlik Tanrı'nın emsalsiz Rabliğini reddeder. Dolayısıyla o, Tanrı'ya katılımla bağdaşmamaktadır.²⁰³

C. JUSTİN'İN BÜYÜYE VE BÜYÜCÜLERE BAKIŞI

Justin büyü'nün ve büyücülüğün kökeni hakkında şunları kaydetmiştir:

“Mesih’in göğe yükselişinden hemen sonra şeytanlar kendilerinin tanrı olduğunu iddia eden bazı insanları öne sürdüler. Hatta bu insanlar sizden bir baskı görmedikleri gibi onların onurlandırılmaya layık oldukları bile düşünüldü. Kral Claudius’un hakimiyeti altındaki Gitta adlı bir köyün yerlisi olan Simon diye bir Samiri vardı. Bu adam sizin krallık şehriniz olan Roma’da kendi içinde faaliyet gösteren şeytanların sanatının üstünlüğüyle muazzam büyüsel işler yaptı. O tanrı olarak addedildi ve bir tanrı olarak sizin tarafınızdan Tiber nehrinin üzerine iki köprünün arasına dikilen bir heykelle onurlandırıldı. Bu heykelin üzerinde Roma dilinde “kutsal tanrı Simon’a” yazan bir kitabe bulunuyordu. Samirilerin neredeyse tamamı ve diğer birkaç millet bile ona tapıyor ve onu ilk tanrı olarak kabul ediyorlardı. Simon ile flört eden ve daha önceden de bir hayat kadını olan Helena’nın Simon tarafından oluşturulan ilk fikir olduğu söylenmekteydi. Ayrıca Capparetaea kasabasından olup Simon’un müridi olan ve şeytanlar tarafından ilham edilen Meander isminde bir Samiri’nin Antakya’dayken büyüsel sanatıyla birçok insanı kandırdığı da bilinmekteydi. Bu adam, asla ölmeyecekleri konusunda kendisine intisap eden insanların aklını çelmiştir ve şimdi bile onun bu fikrini devam ettirenler vardır.”²⁰⁴

Justin, bu konudaki sözlerine şöyle devam eder:

“Bunlardan başka Pontus’tan Marcion isminde hala hayatta olan birisi müritlerine Yaratıcı’dan daha büyük bir başka tanrıya inanmalarını öğretiyordu. Marcion şeytanların da yardımıyla milletlerin birçoğunu küfre, Tanrı’nın evrenin yaratıcısı olduğunu inkar etmeye ve Tanrı’dan daha büyük başka bir varlığın Tanrı’nın yaptıklarından daha büyük işler yaptığını iddia etmeye sevk etmiştir. Bütün bu insanların fikirlerini paylaşanlar da tıpkı felsefecilerin öğretilerini savunmayıp onlara verilen felsefeciler ismiyle ortak noktaları olan insanlar gibi bizim kendilerine

²⁰³ Chapman, s. 460.

²⁰⁴ I. Apol., 26.

“Hristiyan” dediğimiz insanlardır. Onların kandili söndürmek, rastgele cinsel ilişki, insan eti yemek gibi bu utanç verici işleri yapıp yapmadıklarını bilmiyoruz. Ancak onların en azından fikirlerinden dolayı sizin (Romalılar) tarafınızdan ne baskı gördüğünü ne de öldürüldüğünü biliyoruz. Ancak var olan bütün sapıklıklara karşı hali hazırda derlenmiş durumda olan ve okumak isterseniz size verebileceğim bir çalışmam bulunmaktadır.”²⁰⁵

Justin’in yukarıda bahsini ettiği Simon, İncil’de adı geçen Simon²⁰⁶ ile aynı kişidir. Katolik Kilisesi de Simon’la ilişkili olan “simony” terimini dinsel şeylerin alınıp satılmasını tanımlamak için kullanmaktadır. İncil’de, bu terimin ortaya çıkış sebebi olan ifadeler şu şekildedir:

“Yeruşalim’deki elçiler, Samiriye halkının, Tanrı’nın sözünü benimsediğini duyunca Petrus’la Yuhanna’yı onlara gönderdiler. Petrus’la Yuhanna oraya varınca Samiriyeli imanlıların Kutsal Ruh’u almaları için dua ettiler. Çünkü Ruh daha hiçbirinin üzerine inmemişti. Rab İsa’nın adıyla vaftiz olmuşlardı, o kadar. Petrus’la Yuhanna onların üzerine ellerini koyunca, onlar da Kutsal Ruh’u aldılar. Elçilerin bu el koyma hareketiyle Kutsal Ruh’un verildiğini gören Simon onlara para teklif ederek ‘Bana da bu yetkiyi verin, kimin üzerine ellerimi koysam Kutsal Ruh’u alsın.’ dedi. Petrus ‘Paran da yok olsun, sen de.’ dedi. ‘Çünkü Tanrı’nın armağanını parayla elde edebileceğini sandın. Senin bu işte bir payın, bir hakkın yok. Yüreğin Tanrı’nın gözündeki doğru değildir. Bu kötülüğünden tövbe et ve Rabb’e yalvar, yüreğindeki bu düşünce belki bağışlanır. Senin kin dolu, kötülüğüne tutsak biri olduğunu görüyorum.’ Simon ‘Benim için Rabb’e yalvarın da söylediklerinizden hiçbirisi başıma gelmesin.’ diye karşılık verdi.”²⁰⁷

Mesih Büyücü Değil Miydi?

Kimse “İnsandan doğan bir insan olan Mesih dediğimiz kişiyi büyüsel sanat olarak adlandırdığımız muhteşem işlerini icra edip bununla Tanrı’nın Oğlu gibi görünmekten ne alıkoyabilir?” diye bir soru sormasın diye salt iddialara güvenmeden

²⁰⁵ I. Apol., 26.

²⁰⁶ Elçilerin İşleri, 8:9-24.

²⁰⁷ Elçilerin İşleri, 8:14-24.

ancak bu şeyler meydana gelmeden önce O'nun gelişini önceden bildirenler tarafından ister istemez ikna edilmiş olarak kanıtlar sunacağını belirten Justin, olmuş ve olmakta olan olayları tıpkı o önceden bildirenlerin öngördüğü gibi kendi gözleriyle gördüklerini ileri sürmüş ve bunun muhataplar için en güçlü ve en doğru kanıt olarak görüneceğini düşünmektedir.²⁰⁸

Justin, İsa'nın ölüleri diriltmek, doğuştan sakat, sağır ve topal olanları ağzından çıkan söz ile iyileştirmek gibi olağanüstü işlerini görenlerin O'nun büyüsel sanat icra ettiğini, O'nu büyücü olarak adlandırdıklarını ve halkı aldatan birisi olarak nitelendirdiklerini aktarmıştır.²⁰⁹ Justin'in buradaki "aldatan" ifadesini, Tanrı'nın halkını dalaletle sürükleyen bir sahte peygamberin anlatıldığı Tesniye 13:5'in arka planına binaen kullandığı ifade edilmiştir. İncillerdeki bazı formülasyonların, insanları dalaletle götüren suçlu İsa tasviriyle benzerlikler gösterdiği belirtilmiştir. Yuhanna 7:12'de ve Luka 23:2, 5 ve 14'te İsa'nın insanları dalaletle sürüklediği ve Matta 27:63-64'te başrahiplerin ve Ferisilerin İsa'yı aldatıcı olarak tasvir ettikleri ve hayatını da bir aldatmaca olarak özetledikleri aktarılmıştır.²¹⁰

İsa'nın İncillerde açık bir şekilde büyücü olarak adlandırılmadığı belirtilmiştir. Ancak İsa'yı reddedenler tarafından Matta 9:34; 10:25; 12:24,27 ve Markos 3:22'de, O'nun iyileştirme faaliyetleri ve şeytan çıkarma ayinlerinin şeytanlar ve kötü ruhlar aracılığıyla gerçekleştirildiğinin iddia edildiği kaydedilmiştir.²¹¹

Katolik Kilisesi, İsa'nın mucizelerinin insanların büyüye olan merakını ve arzusunu tatmin etme amacı taşımadığını, aşıkaran mucizelerine rağmen O'nu bazı insanların reddettiğini ve hatta O'nun şeytanların gücüyle hareket etmekle suçlandığını savunmuştur.²¹²

Kilise, Tesniye'de geçen "*Aranızda oğlunu ya da kızını ateşte kurban eden, falcı, büyücü, muskacı, medyum, ruh çağırarak ya da ölülerin ruhlarına danışan kimse olmasın.*"²¹³ cümlesine dayanarak bütün kehanet türlerinin reddedilmesi, şeytanlara başvurulmaması veya ölü ruhlarının çağırılmaması gerektiğini belirtmiştir. Kilise

²⁰⁸ I. Apol., 30.

²⁰⁹ Dial., 69.

²¹⁰ Fotopoulos, John (Ed.), **The New Testament and Early Christian Literature in Greco-Roman Context**, Brill, Hollanda, 2006, s. 19.

²¹¹ Fotopoulos (Ed.), s. 20.

²¹² Chapman, s. 124.

²¹³ Tesniye, 18:10.

teolojisinde burçlara, astrolojiye, el falına, kehanet ve talih yorumuna, falcılığa ve medyumlara başvurmak, gizli güçlerin dostluğunu kazanma arzusu içerdiği gibi zamana, tarihe ve son tahlilde diğer insanlara hakim olma arzusunu da barındırmakta ve bütün bunlar Tanrı'ya borçlu olunan şeref, saygı ve korkuyla karışık sevgiyle ters düşmektedir.²¹⁴

Katolik teolojiye göre, bir kimsenin –sağlığını iyileştirmek adına bile olsa- başka birinin hizmetine vermek ve diğer insanlar üzerinde doğaüstü güçlere sahip olmak amacıyla birtakım gizli güçleri kontrol altına alıp kendi yararına kullanmaya çalıştığı büyü ve sihrin her türlü dinin faziletine ciddi biçimde ters düşmektedir. Bu uygulamalar birisine zarar verme amacı taşıdığı veya şeytanların müdahalesine başvurduğunda çok daha fazla günah sayılmaktadır. Kilise'ye göre nazarlık taşımak da günahdır.²¹⁵

D. HIRİSTİYANLARIN ATEİZMLE SUÇLANMASI

Justin, Romalıların aralarındaki suçlanmış kişileri suçları sabit olup hüküm giymeden cezalandırmadıklarını, ancak söz konusu Hristiyanlar olunca isimlerini bile Hristiyanların aleyhinde delil olarak kullandıklarını belirtmektedir. İsim bilindiğine göre Romalıların Hristiyanları suçlayanları cezalandırması gerektiğini ifade etmiştir. Hristiyanlar Hristiyan olmaktan dolayı suçlandığı için mükemmel (Chrestos, Chrestian) olandan nefret edilmesinin adil olmadığını iddia etmiştir. Suçlananlardan birisi Hristiyan ismini inkar edip Hristiyan olmadığını söylerse Romalıların o kişinin suçlu olduğuna dair bir delil yokmuş gibi onu akladıklarını, ancak bir kimse Hristiyan olduğunu kabul ederse onu bu kabulünden dolayı cezalandırdıklarını belirtmiştir. Justin itiraf ve inkar eden bu iki tür insanın ne tür insanlar olduğunun ortaya çıkması için onların fiillerinin araştırılması gerektiğini kaydetmiştir. Zira Efendi Mesih tarafından O'nu inkar etmemesi öğretilen bazı insanlar tartışma konusu yapıldıklarında diğer insanları cesaretlendirmektedir. Justin her durumda aşağılık bir yaşam sürenlerin onları, Hristiyanları dindar olmamakla ve kötülükle suçlamakla görevlendirenlere fırsat verdiklerini ve bunun da doğru olmadığını belirtmiştir. O, fikirleri ve öğretileri gayet

²¹⁴ Chapman, s. 460.

²¹⁵ Chapman, s. 460-461.

çeşitli olan eskilerin tamamının tek bir isimle “felsefeci” olarak anıldıklarını, bu felsefecilerin ateizmi öğrettiklerini ve Romalıların arasında yıldızı parlayan şairlerin, Jüpiter’in kendi çocuklarından olan pisliliğiyle insanları eğlendirdiğini ifade ederek böyle tanımlamaları benimseyenlerin Romalılar tarafından engellenmediği gibi bilakis Tanrıları kulağa hoş gelecek bir şekilde aşağılayanlara Romalılar tarafından ödül ve saygınlık verildiğini kaydetmiştir.²¹⁶

Justin bütün bunları anlattıktan sonra bunların neden dolayı meydana geldiğini sorgulamaktadır. Kötülük yapmamak üzere kendi kendilerine söz veren Hristiyanlar bu ateist fikirleri benimsemediği halde Romalıların Hristiyanlara yapılan suçlamaları incelemediklerini, ancak akıl almaz arzulara ve kötü ruhların fitnesine teslim olarak herhangi bir değerlendirme veya yargılama yapmadan Hristiyanları cezalandırdıklarını ifade etmiştir. Gerçeğin konuşulması gerektiğini belirten Justin, bu eski kötü ruhların kendi görüntüleriyle kadınları lekeleyip çocukları kötü yola saptırdığını ve erkeklere çok korkunç görüntüler gösterdiklerini anlatmaktadır. Yapılan hareketleri yargılama konusunda akıllarını kullanmayanlar dehşetle çarpılmış, korkuyla ayartılmış ve bunların şeytanlar olduklarını bilmeden her şeytanın kendisi için seçtiği isimleri onların her birine vererek onları Tanrılar olarak addetmişlerdir. Justin, Sokrates’in de safi akıl ve sorgulamayla bu şeylere ışık tutmaya çalıştığında şeytanların bizzat kendilerinin haksızlıktan haz alan insanlar aracılığıyla yeni tanrılar öğrettiği suçlamasıyla O’nu ateist ve kafir bir insan olarak addedip gizlice ölümünü planladıklarını ve bu şeytanların Hristiyanlar konusunda da aynı faaliyeti gösterdiklerini kaydetmiştir. Zira Justin’e göre esas şeklini alıp insan olan ve İsa Mesih diye isimlendirilen akıl (Logos), bu tür şeyleri Sokrates aracılığıyla kınamak için sadece Yunanlılar arasında değil aynı zamanda Yunan olmayanlar arasında da hüküm sürmektedir. Justin, Hristiyanların İsa Mesih’e itaat ederek, böyle şeyleri yapanların tanrılar olduğunu inkar etmekle kalmayıp aynı zamanda onların, fiilleri erdem sahibi olmaya tutkulu insanlarınkiyle karşılaştırma götürmeyecek aşağılık ve kafir şeytanlar olduğunu açıkladıklarını belirtmiştir.²¹⁷

Justin sonuç olarak Hristiyanların ateist olarak adlandırıldıklarını belirtmiş ve doğruluğun, itidalin ve diğer erdemlerin Babası, bütün kirlilikten münezzeh olan en doğru Tanrı konusunda değil, yukarıda bahsedilen türde tanrılar konusunda

²¹⁶ I. Apol., 4.

²¹⁷ I. Apol., 5.

Hristiyanların ateist olduklarını itiraf ettiklerini ifade etmiştir.²¹⁸ O, bundan önce birinin bir kısım insanların kötülük yapanlar olarak tutuklanıp hüküm giymiş olduklarını söyleyebileceklerini belirtmiştir. Zira Romalıların çok fazla kişiyi çoğu kez, suçlanan kişilerin hayatlarını tahkikattan geçirdikten sonra mahkum ettiklerini, ancak bunu daha önce bahsedilen kişilerden* dolayı yapmadıklarını ifade etmiştir. Dahası öğretileri çok çeşitli olduğu halde Yunanlılar arasında böyle teorileri öğretip kendini mutlu edenlerin felsefeci ismiyle anıldığı kadar, Yunanlı olmayanlar arasında da suçlamaların toplandığı bu ismin, bilge görünenlerin ortak malı olduğunu kaydetmiştir. Justin Hristiyanların istediğinin, hüküm giyen kişinin Hristiyan olarak değil kötülük yapan birisi olarak cezalandırılması için suçlanan herkesin amellerinin yargılanması olduğunu belirtmiştir. Bir kimsenin suçsuzluğu sabitse o kişi aklanmalı zira onun sırf Hristiyan olduğu gerçeği bile Justin'e göre yanlış yapmayacağı anlamına gelmektedir. Justin Hristiyanların, kendilerini suçlayan kişilerin cezalandırılmalarını da istemediklerini, zira onların mevcut kötülükleri ve doğrunun ne olduğu konusundaki cehaletlerinden dolayı yeteri kadar cezalandırılmış olduklarını ifade etmiştir.²¹⁹

Justin şimdiye kadar söylediklerini Romalıların iyiliği için söylediğini ifade etmiş zira Hristiyanların incelemeye tabi tutulduklarında Hristiyan olup olmadıkları konusunda yalan söyleyip söylememenin kendi ellerinde olduğunu belirtmiştir. Ancak Hristiyanların yalan söyledikleri zaman da yaşayamayacağını eklemiştir. Zira Justin'e göre Hristiyanlar ebedi ve kötülükten uzak bir yaşam arzusuyla yönlendirilerek her şeyin Yaratıcısı ve Babası olan Tanrı'nın katında yer edinmeye çalışmakta ve fiilleriyle O'nun yolunu takip ettiklerini Tanrı'ya ispat edenler olduklarına inanmış halde inançlarını itiraf etmeye can atmaktadırlar. Justin bu anlattıklarını Hristiyanların Mesih'ten öğrenip başkalarına öğrettiklerini ifade etmiştir. Platon da aynı tarzda Rhadamanthus ve Minos'un* kendilerinden önce gelen kötülükleri cezalandırmış olacağını söylemiştir. Justin aynı şeyin Mesih eliyle yapılacağını belirtip kötülerin aynı bedende ruhlarıyla tekrar birleşip ebedi azaba maruz kalacaklarını ve bu azabın Platon'un dediği

²¹⁸ I. Apol., 6.

* Justin'in burada kimleri kastettiği konusunda iki görüş vardır. Birincisine göre samimi Hristiyanlardan bahsetmekte iken diğer görüşe göre daha önce bahsedilen şeytanlardan veya onların kışkırtmasından bahsetmektedir.

²¹⁹ I. Apol., 7.

* İki kardeş olan Rhadamanthus ve Minos Zeus ve Europa'nın oğulları olarak bilinir ve Girit'te hüküm sürmüşlerdir. Rhadamanthus'un çok adil bir yönetici olduğu ve ölümünden sonra kardeşi Minos ve Aeacus ile birlikte yer altı dünyasının 3 yargıcından biri yapıldığı anlatılır. Bkz: Dixon-Kennedy, s. 269.

gibi sadece 1000 yıllık bir döneme tekabül etmeyeceğini ifade etmiştir. Justin, birisi bunun imkansız veya inanılmaz olduğunu söylese Romalılar onları (Hristiyanları) herhangi bir zarar vermekle suçlamadıkça hatalarının sadece Hristiyanları ilgilendirdiğini eklemiştir.²²⁰

Justin, Hristiyanlardan aşağılık, açgözlü ve fesatçıların ve aynı şekilde erdem sahibi olanların da Tanrı'nın nazarından kaçamayacağını ve her insanın amellerinin değerine göre ebedi cezaya veya kurtuluşa erişeceği görüşünü benimsedikleri için Romalılara barışı desteklemede diğer bütün insanlardan daha fazla yardım ettiğini ve müttefiklik yaptığını belirtmiştir. Eğer bütün insanlar bunu bilseydi ebedi ateş azabına gideceğinin farkında olarak kötülüğün bir zerresini bile tercih etmez ancak şüphesiz Tanrı'nın güzel ihsanlarına ulaşabileceği ve cezadan kurtulabileceği için kendisini engelleyip erdemlerle süslerdi.²²¹

Zira, Romalıların da sadece insan olduğu ve onların kontrolünden kaçabileceklerinin gayet mümkün olduğu izlenimi altında onların dayattığı yasalar ve cezalardan dolayı kontrolden kaçmaya çalışanlar, ister gerçekten yapılmış isterse sadece niyet edilmiş olsun hiçbir şeyin Tanrı'nın bilgisinin dışında olamayacağını öğrenip ikna olsalardı gözlerinin korkutulduğu ve Romalıların bile kabul edeceği cezalardan dolayı doğru dürüst bir şekilde yaşarlardı. Ancak Justin Romalıların bütün insanların dürüst olmasından ve cezalandırarak insan kalmamasından korkuyor gibi gözüktüklerini ve bunun iyi hükümdarların değil cellatların endişesi olması gerektiğini ifade etmiştir. O, Hristiyanların bu şeylerin anlamsızca yaşayanlardan kurbanlar ve ayinler isteyen kötü ruhlar tarafından teşvik edildiğine ikna olduklarını kaydetmiştir.²²²

Ona göre Hristiyanlar dindarlık ve felsefe ile nam salmayı amaç edinen Romalıların anlamsız hiçbir şey yapmayacaklarını farzetmektedirler. Ancak Justin Romalıların akılsızlar gibi geleneği gerçeğe tercih etmeleri durumunda da güçleri neye yetiyorsa onu yapmalarını söylemektedir.²²³

Ancak Justin, çok fazla güce sahip olup gerçekten çoğunluktaki fikirlere itibar eden yöneticilerin gücünün çölde güç sahibi olan soyguncunun gücü gibi olduğunu ve

²²⁰ I. Apol., 8.

²²¹ I. Apol., 12.

²²² I. Apol., 12

²²³ I. Apol., 12.

bu yöneticilerin başarıya ulaşamayacağını, kendisini yaratan Tanrı'dan sonra en haşmetli ve adil olan Logos tarafından ilan edildiğini ifade etmiştir. Zira herkes başarıdan fakirliğe, ızdıraba veya babalarının karanlığına doğru küçüldüğü için Logos insanlara neyi seçmelerini yasaklarsa akıllı insanların o şeylerden kaçınacağını iddia etmiştir. Justin, bütün bu şeylerin meydana geleceğini Öğreticileri ve Tanrı'nın hem Oğlu hem de Havarisi olan ve Hristiyanların da isimlerini aldığı İsa Mesih'in önceden bildirdiğini belirtmiştir. O'nun Hristiyanlara öğrettiği şeylerden Hristiyanların nasıl emin olduğuna gelince; O'nun meydana geleceğini önceden bildirdiği şeyleri aslında meydana gelmekte olan şeyler olarak açıklamıştır. Bir şeyi henüz meydana gelmeden önce haber vermenin de Tanrı'nın işi olduğunu belirtmiştir. Nitekim önceden bildirilmesinin de onun halihazırda meydana gelmekte olduğunu göstermek için olduğunu kaydetmiştir.²²⁴

Justin kendisinin adil ve doğru olanı istediğini addederek artık burada durup daha fazla şey söylememenin mümkün olabileceğini belirtmiş; ancak cehaletle hükmedilen bir zihni birdenbire değiştirmenin o kadar da kolay olmadığını farkında olduğunu ifade etmiştir. Gerçeği sunmakla cehaleti gidermenin imkansız olmadığını bilerek, gerçeği sevenleri ikna etmek adına eserinin diğer bölümlerinde birkaç şey daha ekleme niyetinde olduğunu belirtmiştir.²²⁵

Justin, aklı başında bir insanın neden Hristiyanların ateist olmayıp evrenin Yaraticısı'na taptıklarını ve kendilerine öğretildiği gibi O'nun kan akıtılmasına, toprağa şarap dökülmesine ve tütsülere ihtiyacı olmadığını ilan ettiklerini anlamamasını sorgulamıştır. O, Hristiyanların kendilerine verilen şeyler için gerçekleştirdikleri dua ve şükran törenleriyle Tanrı'yı övdüklerini belirtmiştir. Hristiyanlara, Tanrı'ya layık olan tek itibarın insanlığın maişeti için yaratılan ateşte yanıp gitmek için değil, kendileri ve ihtiyacı olanlar için kullanmak olduğu öğretilmiştir. Onlara bunu öğreten muallimlerinin İsa Mesih olduğunu ifade eden Justin, O'nun bu amaç için doğduğunu ve İmparator Tiberius* zamanında Roma valisi Pontius Pilatus'un (26-36) hükmü altında çarmıha gerildiğini belirterek; Hristiyanların O'nun gerçek Tanrı'nın Oğlu olduğunu öğrenmiş

²²⁴ I. Apol., 12.

²²⁵ I. Apol., 12.

* Tiberius Claudius Nero olarak bilinen ve tahta çıktıktan sonra Tiberius Caesar Augustus adını alan 2. Roma imparatoru. M.Ö. 42 yılında doğmuş, M.S. 14 yılında imparator olmuş ve 37 yılında ölene kadar hüküm sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Wolff (Ed.), s. 1907.

bir şekilde akla uygun olarak O'na taptıklarını ve ikinci konumda bulundurdıklarını, Peygamberî Ruh'a ise üçüncü pozisyonda yer verdiklerini kaydetmiştir. O, Romalıların Hristiyanların çarmıha gerilmiş bir insana herşeyin Yaraticısı, değişmez ve ebedi Tanrı'dan sonra ikinci mevkiyi vererek çılgınlık yaptıklarını düşündüklerini, ancak onların burada kendisinin de açıklamaya çalıştığı gizemi fark edemediklerini iddia etmiştir.²²⁶

Justin, şeytanlar Romalıları aldatıp, kendisinin söylediklerini okumaktan ve anlamaktan alıkoymasınlar diye onları önceden uyardığını belirtmektedir. Zira şeytanların Romalıları köleleri ve hizmetçileri olarak zapt etme peşinde olduklarını ifade etmiştir. Onların bazen rüyalarda görünerek, bazen de büyüsel hilelerle, kendi kurtuluşları için güçlü, karşı bir çaba sarfetmeyenleri boyunduruk altına aldıklarını kaydetmiştir. Hristiyanların ise Kelam'la ikna olmalarından bu yana şeytanlardan uzak durduklarını ve Oğlu aracılığıyla yegane doğmamış Tanrı'yı takip ettiklerini ifade etmiştir.²²⁷

Daha önceden zina ile zevk-ü sefa süren Hristiyanların artık iffeti kucakladıklarını, yine onların büyüsel sanatları kullanırken kendilerini iyi ve doğmamış Tanrı'ya adadıklarını, zenginlik ve mülk sahibi olmaya her şeyin ötesinde değer verirken sahip olduklarını, ortak bir hisseye koyup yoksullarla irtibata geçtiklerini, birbirlerinden nefret edip birbirlerini öldürürken ve farklı davranışlarından dolayı farklı kavimlerden insanlarla yaşayamayacak durumdayken Mesih'in gelişinden bu yana onlarla dostça yaşayıp Hristiyanların düşmanları için dua eder hale geldiklerini belirtmiştir. Ayrıca, Hristiyanlardan haksız yere nefret edenleri, Tanrı tarafından ödüllendirilmeye dair aynı mutlu umudu paylaşanlardan olmaları amacıyla, Mesih'in güzel öğretileriyle uyumlu bir şekilde yaşamak için ikna etmeye çabalar hale geldiklerini ilave etmiştir.²²⁸

Justin temelsiz bir şekilde akıl yürütüyor gibi gözüküyor olabileceğini belirterek bunu, Mesih'in bizzat kendisinden birkaç öğreti alıntılama için daha önce sözü verilen açıklamayı* yapmadan önce şimdilik kabul etmektedir. Romalıları da güçlü

²²⁶ I. Apol., 13.

²²⁷ I. Apol., 14.

²²⁸ I. Apol., 14.

* Bkz: I. Apol., 12.

hükümler olarak bu öğretilerin Hristiyanlara doğru bir şekilde öğretilip öğretilmediğini ve onların bu öğretileri başkalarına öğretip öğretmediğini araştırmasını salık vermektedir. Sofist olmadığı için kısa ve öz ifadelerin Mesih'ten geldiğini, zira onun sözünün Tanrı'nın kudreti olduğunu belirtmiştir.²²⁹

²²⁹ I. Apol. 14.

III. BÖLÜM

JUSTİN'İN APOLOJETİĞİ

A. TANRI GÖRÜŞÜ

Justin'in Tanrı konusunda vurguladığı en önemli nokta O'nun aşkınlığıdır. Justin özellikle Stoacıların, Tanrı'nın fiziksel dünyanın toplamından oluştuğu düşünülen içkinlik kavramını reddetmiştir.²³⁰ O, Tanrı'nın değişen, başkalaşan ve aynı şeylere bozunup duran varlıklarla özdeşleştirilmemesi gerektiğinin ısrarla altını çizmiştir.²³¹ Bilakis, Tanrı'nın en önemli ayırt edici özellikleri O'nun değiştirilemez ve ebedi olmasıdır.²³²

Stoacılar, Herakleitos'un ebedi akış doktrininin büyük bir kısmını benimsemişler ve Tanrı'yla özdeş olan dünyanın bir bütün halinde durgun olarak düşünülemeyeceğine ancak hem boşlukta hareketi hem de tabiatta sürekli bir dönüşümü işaret eden büyük bir dönüş ve değişim halinde olduğuna inanmışlardır. Yunan felsefesinin genelinde “hineo” ve “trepo” kelimeleri boşluktaki hareket ve tabiattaki değişimin ikili yönüne sahip olmuştur. Stoacılar bu kelimeleri Tanrı'nın nihai tabiatını tanımlamak için her iki yönde de kullanmışlardır.²³³

Ancak Justin'e göre Tanrı ne aşağı iner, ne de yukarı çıkar. Tevrat'ta geçen; “Tanrı İbrahim'den ayrıldı”,²³⁴ “Rab Musa'yla konuştuğunda”,²³⁵ “Rab insanların yaptığı şehirle kuleyi görmek için aşağıya indi”,²³⁶ ve “Rab Nuh'un ardından kapıyı kapadı”²³⁷ ifadelerinden Tanrı'nın bizzat kendisinin bir yerden aşağıya indiğinin veya bir yerden yukarıya çıktığının anlaşılmaması gerektiğini savunmuştur. Zira ona göre kelimelerle ifade edilemeyecek olan Rab, herhangi bir yere gelmez, yürümez, uyumaz, ayaklanıp bir yere gitmez, her neredeyse o yerinde kalır, hızlıca bakar, hızlıca duyar, gözleri ve kulakları yoktur ancak tarifsiz bir kudreti vardır. O her şeyi görür ve bilir, hiç

²³⁰ Goodenough, s. 124.

²³¹ II. Apol., 7.

²³² I. Apol., 13.

²³³ Goodenough, s. 124-125.

²³⁴ Tekvin, 18:33.

²³⁵ Çıkış, 6:29.

²³⁶ Tekvin, 11:5.

²³⁷ Tekvin, 7:16.

kimse O'nun nazarından kaçamaz. O bütün dünyada bir noktaya hareket ettirilemez veya sınırlandırılmaz. Zira O, bütün dünya yaratılmadan önce var olmuştur.²³⁸

Justin, doğurulmamış olan Tanrı'ya verilmiş bir isim olmadığını savunmaktadır. Zira hangi isimle çağrılırsa çağrılsın, O'na isim veren kişinin O'ndan doğmuş olması gerektiğini belirtmiştir. Baba, Tanrı, Yaratıcı, Rab gibi kelimelerin isimler değil, O'nun iyi işlerinden kaynaklanan unvanlar olduğunu iddia etmiştir. Tanrı'nın Oğlu olduğunu iddia ettiği Kelam'ın Tanrı'yla beraber olduğunu, Tanrı dünyayı yaratmadan önce doğduğunu ve Tanrı her şeyi yaratıp düzenlerken O'na yardım ettiğini ileri sürmüştür. Kelam'ın, yağlanarak kutsanması ve Tanrı'nın bütün şeyleri O'nun aracılığıyla düzenlemesi hasebiyle Mesih diye isimlendirildiğini ve bu ismin de bilinmeyen bir önemi olduğunu iddia etmiştir. "Tanrı" unvanının bir isim olmadığını ancak açıklaması zor olan bir şeyle ilgili olan ve insanın doğasına aşıl原因 bir fikir olduğunu ifade etmiştir. Dahası Justin, insan ve Kurtarıcı olarak "İsa" isminin de öneme sahip olduğunu zira O'nun inanan insanlar uğruna ve şeytanların yok edilmesi için Tanrı'nın iradesine göre tasarlanıp insan olarak yaratıldığını savunmuştur.²³⁹

Justin bir taraftan, Tanrı'nın yürümek, uyumak, bir yere gelmek gibi insani fiilleri olmadığını savunarak O'nu bir bakıma noksan sıfatlardan tenzih ederken; Yunan mitolojisinin ve diğer putperest kültürlerin antropomorfik tanrı tasavvurlarını reddetmiş, ancak diğer taraftan Tanrı'nın Oğlu olduğunu iddia ettiği Kelam'ın, Tanrı her şeyi yaratıp düzenlerken O'na yardım ettiğini iddia etmekle kendisiyle çelişmiş ve Tanrı'nın sıfatları konusunda karmaşık bir düşünce yapısı sergilemiştir. Zira yaratmada başka bir varlıktan yardım alması Tanrı'yı yetersiz, aciz ve yardıma muhtaç bir konuma düşürmektedir. Bu da Tanrı olmanın doğasına aykırıdır. Dahası, Kelam'ın Tanrı'ya yaratmada yardım ettiği iddiası akıllara eski Yunan'da başta Platon olmak üzere Sophocles, Aristophanes, Herodot, Homeros gibi düşünürler tarafından kullanılmış olan Demiurg kavramını getirmektedir.

Yunanca "halk" manasındaki "demos" ve "çalışmak" manasına gelen "ergon" kelimelerinden oluşan Demiurgos veya Demiurg, temel olarak "halk için çalışan" bir

²³⁸ Dial., 127.

²³⁹ II. Apol., 6.

sanatçı veya meslek erbabı anlamındadır.²⁴⁰ Maddesel dünyayı daha önceden var olan kaostan şekillendiren tanrı olarak tanımlanır.²⁴¹ Bu terim Homeros'ta sadece iki defa geçer. Her ikisi de *Odyseia*'da geçen bu ifade, ilk geçtiği yerde kahin, hekim, marangoz veya şair gibi bir alanda uzman kişiyi işaret eder. Diğer yerde ise kamusal bir görevi icra eden bir haberciye atıfta bulunur. Yunanlı oyun yazarı Sophocles (M. Ö. 497 – 406) Yunan mitolojisinde yeraltının efendisi Hades'i zanaatkar olarak isimlendirirken kelimeyi orijinal manasında kullanmıştır. Yine Yunanlı şair Aristophanes (M. Ö. 446? – 386?) de “sanatçılar” manasındaki “demiourgoi” kelimesini diğer işçi kategorileriyle ilişkilendirir ve elinden her iş gelen icatlar tanrısı Hermes'e atıf yapmak için “bir sanatçının, uzman bir işçinin tarzında manasına gelen “demiourgikos” ifadesini kullanmıştır.²⁴²

Platon bu terimi hem sanatçı hem de dünyanın asıl düzenleyicisine işaret etmek için kullanmıştır. İlahi sanatçı veya dünyanın yaratıcısı manasında *Timaios*'ta, *Devlet Adamı*'nda, *Philebus*'ta, *Devlet*'te, *Sofist*'te ve *Yasalar*'da geçmektedir. Ancak bununla birlikte Demiurg'un en mükemmel tanımını *Timaios* vermektedir. *Timaios*'ta “demiourgos” isminin ve “demiourgeo” fiilinin geçtiği yerlerin neredeyse tamamında bu kelimeler kainatın ilahi şekillendiricisi manasına işaret etmektedir. Platon, *Timaios*'ta Demiurg'un rolünü hem dünya hem de insan için önemli görmüştür. Zira Demiurg, insan ve dünyanın mikrokozmos ve makrokozmos olarak tekabüliyetinden sorumludur.²⁴³

Platon, Demiurg'dan dünyanın sebebi veya temel ilkesi (aitia) olarak bahseder. O *aitia* terimini hissedilir dünya ile ilişkisinde idealar dünyasına da uygular. Hatta Demiurg'un düzenleme faaliyetinden önce var olan “*khora*” da *aitia* diye isimlendirilir. Bununla birlikte “*khora*” ikinci derecedeki ontolojik statüsünden dolayı Demiurg ve idealar dünyasıyla olan ilişkisinde bazen yanlışlıkla ilk madde olarak ifade edilir.²⁴⁴

²⁴⁰ Bianchi, Ugo, “Demiurg”, **Encyclopedia of Religion**, The Thomson Corporation, A.B.D., 2005, c. 4, s. 2272.

²⁴¹ Audi, s. 217.

²⁴² Bianchi, s. 2272.

²⁴³ Bianchi, s. 2273.

²⁴⁴ Bianchi, s. 2273.

Platoncu filozoflardan Justin'in çağdaşı olan Numenius, Demiurg konusunda Platon'dan farklı bir çizgidedir. Onun İkinci Tanrı olarak isimlendirdiği Demiurg, ideal dünya düşüncesiyle hissedilir dünya arasında kalan kararsız bir figürdür.²⁴⁵

Platon'un Demiurg fikrinin oldukça farklı bir açılımı İskenderiyeli Philo'da (d. M. Ö. 25? – ö. M. S. 50?)* bulunmaktadır. Philo, *Timaios*'taki anlatımı Tanrı'nın insanı yaratırken yalnız çalışmadığı ancak semavi araçlar tarafından yardım gördüğü şeklinde yorumlamıştır. Bu araçların tanımlanmasının sebebinin de Tanrı'yı insanın kötülüğünden ayrı tutmak için olduğu ifade edilmiştir.²⁴⁶

Justin'in, Tanrı dünyayı yaratırken Kelam'ın yani İsa'nın O'na yardım ettiğini ifade ederek İsa'nın da bir bakıma Demiurg olduğunu işaret edip etmediğini bilmiyoruz. O, Yuhanna İncili'nin ilk cümlelerinde anlatılan Tanrı ve Kelam ilişkisini tekrar etmektedir. Ancak, Yuhanna'nın bu cümleleri kurarken Yunan felsefesindeki Demiurg fikrinden etkilenmiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte Justin'in İsa Mesih'inin, Numenius'un ideal dünya yani semavi alemle maddi dünya arasında kalan bir figür olarak tanımladığı Demiurg'una ne tam tanrı ne de tam insan olabilmesi ve Tanrı'dan sonra gelen bir tapınma objesi olarak İkinci Tanrı konumunda olması yönünden benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz. Yine bu İsa Mesih'in dünyanın yaratılmasında Tanrı'ya yardım etmesi yönüyle de Philo'nun, insanın yaratılmasına yardım eden Demiurg'unu çağrıştırdığı aşıkardır.

İncil yazarı Yuhanna'nın, İncil'ine neden Kelam'dan bahsederek başlamış olabileceğine bir parantez açmak gerekmektedir. Yuhanna'nın bu bölümünde geçen Kelam kelimesi Yunanca bir kelime olan logos'tur. O, Kelam'ın Tanrı olduğunu ve insan bedenine bürünüp lütuf ve hakikatle dolu olarak insanların arasında ikamet ettiğini belirtmiştir.²⁴⁷

Katolik Kilisesi Justin'in fikirlerine paralel olarak Yuhanna İncili'nin ilk cümlelerini benimsemiş ve Tanrı'nın her şeyi ebedi Kelam'la yani sevgili Oğlu'yla

²⁴⁵ Bianchi, s. 2274.

* İskenderiyeli Helenistik-Yahudi cemaatine mensup mistik filozof. Tevrat'a yazdığı şerhlerde, mistik felsefesiyle ve alegorik yorum eğilimiyle dikkat çekmiştir. Eserlerinde logos teorilerine sıkça rastlanmaktadır. Onun mistisizmi, hem Yahudi hem de Hristiyan mistisizminin ortaya çıkışına yardımcı olmuştur. Bkz.: Schimmel, Annemarie, **Dinler Tarihi**, Ed. Recep Kibar, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul, 2007, s. 207.

²⁴⁶ Bianchi, s. 2274.

²⁴⁷ MacCulloch, Diarmaid, **A History of Christianity**, Penguin Books, İngiltere, 2010, s. 19.

birlikte yarattığını savunmuştur.²⁴⁸ Bununla birlikte Kilise, Pavlus'un Koloselilere Mektubu'nda dile getirdiği gibi yerdeki ve gökteki her şeyin O'nda, O'nun aracılığıyla ve O'nun için yaratıldığına, O'nun her şeyden önce var olduğuna ve her şeyin O'nda varlığını sürdürdüğüne²⁴⁹ inanmaktadır.²⁵⁰

Justin, *Trypho ile Diyalog*'unda Trypho'ya kendi kanun koyucuları veya peygamberleri aracılığıyla bile olsa felsefeden fayda görüp görmediklerine yönelik bir soru yöneltmiştir. Karşılığında aldığı ve onayladığı cevap; felsefecilerin bütün konuşmaları Tanrı'ya getirdikleri, onlara yöneltilen soruların Tanrı'nın birliği ve takdiri hakkında olduğu ve felsefenin görevinin tam olarak Tanrı'yı incelemek olduğudur. Ancak Justin, çoğu kişinin kaç tane tanrı olduğunu veya o tanrıların bizim her birimizle ayrı ayrı ilgilenip ilgilenmediği konusunu sanki bu bilginin mutluluğumuza hiçbir faydası yokmuş gibi hiç düşünmediğini ilave etmiştir.²⁵¹

Justin, Hristiyanların ibadet ettiği Tanrı'yı doğruluğun, itidalin ve diğer erdemlerin Babası olarak tanımlayıp, onun kirlilikten bir iz bile taşımadığını ifade etmiştir. Hristiyanların, Tanrı'ya, ondan gelen oğluna, tanrısal bir doğaya sahip olan diğer iyi meleklerle ve Peygamberî Ruh'a (Kutsal Ruh) akılla ve doğrulukla ibadet ettiklerini belirtmiştir.²⁵²

Justin *Trypho ile Diyalog*'da Tanrı'yı, aynı tarzla aynı doğa üzerine karar kılan ve her şeyin sebebi olarak tanımlamaktadır. Bilginin farklı konular için ortak bir ifade olup olmadığı konusunda Justin liderlik, hükümrancılık veya tedavi etme gibi bütün beceri sahalarında o saha hakkında bilgi sahibi olan birisine becerikli bir adam denildiğini belirtip Tanrı-insan ilişkilerinde durumun böyle olmadığını, insani ve ilahi şeyleri anlamayı ve o şeylerin doğruluğuyla ve ilahilikle ayrıntılı bir aşinalık sağlayan bir bilgi olduğunu kaydetmiştir. Justin Tanrı'yı, aritmetiği, müziği, astronomiyi veya diğer herhangi bir bilim dalını bildiğimiz gibi bilemeyeceğimizi belirtmiştir. Buna ek olarak *Trypho ile Diyalog*'da yaşlı bir adamla diyalogunu aktaran Justin'e yaşlı adam, bilginin insana öğrenmeyle, çalışmayla ve görmeyle geldiğini ifade eden birinin bize gelip Hindistan'da diğer hayvanlara benzemeyen bir hayvan olduğunu söyleyip

²⁴⁸ Chapman, s. 68.

²⁴⁹ Koloseliler, 1:16-17.

²⁵⁰ Chapman, s. 68.

²⁵¹ Dial., 1.

²⁵² I. Apol., 6.

özelliklerini anlattığında, o hayvanı görmeden onu bilemeyeceğimizi belirtmiş; o hayvanı gören birisinden dinlemedikçe de o hayvanı tarif edemeyeceğimizi ifade etmiştir. Justin yaşlı adamın söylediklerini onayladığında ise yaşlı adam, felsefecilerin hakkında hiçbir şey bilmedikleri, hiçbir zaman görüp duymadıkları Tanrı hakkında nasıl doğru bir şekilde değerlendirme yapabileceklerini sormuştur. Bunun üzerine Justin, Tanrı'nın diğer canlı varlıklar gibi sadece gözle görülemeyeceğini, Platon'un dediği gibi O'nun yalnızca akılla algılanabilir olduğunu belirtmiştir.²⁵³

Yaşlı adam, aklımızda böyle büyük bir güç olup olmadığını, duyularımızla daha çabuk algılayıp algılayamayacağımızı ve insan aklının Kutsal Ruh'un yol göstericiliği olmadan Tanrı'yı her istediği zaman görüp göremeyeceğini sorunca Justin, aklın kendisi berrak olduğunda akılla algılanabilen her şeyin sebebi olan, maddi gözümüzün gördüğü bir rengi, şekli veya azameti olmayan o Varlığın bizzat kendisini görebileceğimizi belirtip; O'nun bütün cevherlerin ötesinde tarif edilemez ve açıklanamaz ancak kendi başına yüce ve iyi olduğunu, yakınlıkları ve O'nu görme arzuları sebebiyle iyi yaratılışlı ruhlarla aniden görüldüğünü ifade etmiştir.²⁵⁴

Justin Tanrı ile insan arasındaki yakınlığı, “ruhun ilahi, ölümsüz ve o muhteşem aklın bir parçası olması ve aklın Tanrı'yı gördüğü sırada Tanrı'yı düşünmesi dolayısıyla mutlu olma imkanının olması olarak” düşünmektedir. Bu bağlamda yaşlı adam Justin'e bütün ruhların Tanrı'yı kavrayıp kavramadığını ve insan ruhunun atlarla eşeklerin ruhlarıyla aynı türden olup olmadığını sorduğunda, Justin bütün ruhların aynı olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine yaşlı adam atların ve eşeklerin de Tanrı'yı görüp göremediğini veya herhangi bir zamanda görüp görmemiş olduğunu sormuştur. Justin bu soruya olumsuz cevap verdikten sonra, insanlardan adalet üzerine yaşayan ve dürüstlük ve diğer erdemlerle arınmış olanların haricindekilerin Tanrı'yı göremeyeceğini belirtmiştir. Justin'in bu sözlerine karşılık yaşlı adam, bir insanın Tanrı'yı görmesinin nedeninin O'na yakınlığından veya bir akla sahip olmasından değil; ölçülü ve erdemli olmasından dolayı olduğunu iddia etmiştir. Justin bunu onayladığında yaşlı adam keçilerin veya koyunların birisini incitip incitmediğini sormuştur. Justin bu soruya olumlu cevap verince yaşlı adam Justin'in hesabına göre keçilerin ve koyunların

²⁵³ Dial., 3.

²⁵⁴ Dial., 4.

da Tanrı'yı göreceğini belirtmiştir. Justin de onların vücutlarının böyle bir şeyin olmasının önünde bir engel olduğunu kaydetmiştir.²⁵⁵

Yaşlı adam Justin'e, ruhun Tanrı'yı bedende olduğu sürece mi yoksa bedenden ayrıldıktan sonra mı gördüğünü sormuştur. Justin, ruhun insan şeklinde olduğu sürece Tanrı'yı görebileceğini belirtmiş; ancak özellikle bedenden özgür bırakılıp kendisiyle ayrı düştüğünde akıl vasıtasıyla Tanrı'yı görebilmek için sürekli olarak ve tamamen sevmeye alışmış bir şeye sahip olduğunu ilave etmiştir. Bunun üzerine yaşlı adam Justin'e, ruhun tekrar insan vücuduna döndüğünde Tanrı'nın görünüşünü hatırlayıp hatırlamadığını sorar. Justin, ruhun Tanrı'nın görüntüsünü hatırlamadığını söyleyince yaşlı adam, Tanrı'yı gören kişinin avantajının ne olduğunu veya Tanrı'yı gördüğünü hatırlamadığı sürece Tanrı'yı gören kişinin görmeyen kişiden daha fazla neye sahip olduğunu sorar. Yaşlı adam ayrıca bu manzarayı görmeye layık olmadığına kanaat getirilenlerin ne cezası çektiğini merak etmektedir. Justin de onların belirli vahşi hayvanların vücutlarında hapsedilerek ceza çektiklerini söylemiştir. Yaşlı adam o ceza çekenlerin bazı günahları işledikleri için o şekilde ceza çektiklerini bilip bilmediklerini sorup olumsuz cevap alınca, onların bu cezadan bir fayda görmeyeceklerini zira ceza çektiklerinin bilincinde olmadıkça cezalandırılmış olmayacaklarını belirtmiştir.²⁵⁶

Bu yüzden ruhlar ne Tanrı'yı görebilir ne de başka bedenlere göç edebilir. Cezalandırılmaları için cezalandırıldıklarını bilmeleri gerekir. Böylece en önemsiz günahı işlerken bile korkarlar. Bu ifadelerden sonra yaşlı adam ruhların Tanrı'nın varlığını algılayabildikleri ve dürüstlikle dindarlığın muteber oldukları konusunda Justin'le aynı fikirde olduğunu belirterek sözlerini bitirmiştir.²⁵⁷

Yaşlı adam filozofların hiçbir şey bilmediklerini ve ruhun ne olduğunu bile söyleyemediklerini iddia etmiştir. Justin yaşlı adamın bu fikrine katılmaz. Yaşlı adam ruh ölümsüzse doğmamış olması gerektiğini ifade etmiştir. Justin buna karşılık ruhun Platonculara göre hem doğmamış hem de ölümsüz olduğunu kaydetmiştir. Yaşlı adam dünyanın doğmamış olup olmadığını sorduğunda ise Justin bazılarının öyle olduğunu düşündüğünü ancak kendisinin bu fikre katılmadığını belirtmiştir. Justin'i onaylayan yaşlı adam bir insanın hangi sebepten dolayı böylesine katı, dirençli, mürekkep,

²⁵⁵ Dial., 4.

²⁵⁶ Dial., 4.

²⁵⁷ Dial., 4.

değişebilen, azalan ve her gün yenilenen bir vücudun bir nedenden doğmadığını varsaydığını merak etmektedir. Yaşlı adam, eğer dünya doğmuş ise ruhların da zorunlu olarak doğmuş olması gerekeceğini belirtmiş ve eğer ayrı ayrı bedenleriyle değil tamamen ayrı olarak doğmuş oldukları iddia edilirse belki de ruhların bir zamanda varlık sahnesinde bile olmadığını zira onların insanlardan ve diğer yaşayan yaratıklardan dolayı yaratılmış olduklarını ifade ettiğinde Justin bunun doğru olabileceğini söylemiştir. Yaşlı adam da o halde ruhların ölümsüz olmadığını iddia etmiş ve Justin de bunu dünyanın yaratılmış olduğunu belirterek tasdik etmiştir. Ancak yaşlı adam bütün ruhların öleceğini söylemediğini zira bunun kötüler için bir parça iyi şans olacağını ifade etmiştir. O halde dindar insanların ruhlarının daha iyi bir yerde, adaletsiz ve kötü insanların ruhlarının ise hesap gününü bekleyerek daha kötü bir yerde kalacağını savunmuştur. Böylece Tanrı'ya layık gibi gözüken bir kısım insanın asla ölmeyeceğini ancak diğerlerinin Tanrı, onların var olup ceza çekmelerini istediği sürece ceza çekeceklerini belirtmiştir.²⁵⁸

Yaşlı adamın bu sözleri üzerine Justin, Platon'un *Timaios*'unda dünyanın yaratıldığı kadar bozulmanın da nesnesi olduğundan ancak Tanrı'nın iradesi dolayısıyla ne sona ereceğinden ne de ölümle yüzleşeceğinden bahsedildiğini belirtip onun da ruhla ve genel olarak bütün şeylerle ilgili olarak Platon'la aynı fikirde olup olmadığını sormuştur. Zira Tanrı'nın yanında var olan veya herhangi bir zamanda var olacak olan şeylerin bozulmaya eğilimli bir doğaya sahip olduğunu, ortadan silinebileceğini ve varlık sahnesinden çekilebileceğini ifade etmiştir. Platon'dan alıntı yapmaya devam eden Justin, sadece Tanrı'nın doğmamış ve bozulmaz olduğunu ve bu yüzden O'nun Tanrı olduğunu, ancak ondan sonra gelen her şeyin yaratılmış ve bozulabilir olduğunu savunmuştur. Bu nedenle ruhların hem öldüğünü hem de cezalandırıldığını, eğer doğmamış olsalardı ne günah işleyeceklerini, ne akılsızlıkla dolu olacaklarını, ne korkak ve vahşi olacaklarını, ne de kendi istekleriyle domuza, yılan ve köpeklerle dönüşeceklerini belirtmiştir.²⁵⁹

Justin'in, eserlerinin birçok yerinde Mesih'i Tanrı olarak addetmesinden dolayı Trypho Justin'e Peygamberî Ruh'un her şeyin Yaratıcısı olan Tanrı'dan başka bir tanrıyı kabul ettiğini ispatlamasını ve bunu yaparken de Tanrı'nın milletlere tanrılar

²⁵⁸ Dial., 5.

²⁵⁹ Dial., 5.

olarak tapmaları için verdiği yazılmış olan güneş ve aydan²⁶⁰ bahsetmemeye dikkat etmesini istemiştir. Ayrıca o peygamberlerin de çoğu kez “Senin Tanrın tanrıların tanrısı ve rablerin Rabb’idir.” gibi ifadeler kullandıklarını iddia etmiştir. Bu ifadelerin de onlar gerçekten tanrılarıymış gibi kullanılmadığını ancak Kutsal Kitab’ın, her şeyin Yaratıcısı olan gerçek Tanrı’nın o sözde tanrıların ve rablerin Rabb’i olduğunu öğrettiğini belirtmiştir. İnsanları ikna etmek için de Peygamberî Ruh’un Davud aracılığıyla “Halkların bütün ilahları bir hiçtir, oysa gökleri yaratan Rab’dur.”²⁶¹ dediğini ve Davud’un o tanrılara tapan insanlara lanette bulunduğunu ifade etmiştir.²⁶²

Trypho’nun atıfta bulunduğu bölümde “Gözlerinizi göklere kaldırıp güneşi, ayı, yıldızları görünce sakın aldanmayın, eğilip onlara tapmayın. Tanrınız Rab bunları göğün altındaki halklara pay olarak vermiştir.”²⁶³ ifadesi geçmektedir. Trypho bu ifadelerden yola çıkarak güneşi ve ayı Tanrı’nın milletlere tapmaları için verdiği tanrılar olarak yorumlamıştır.

Kutsal Kitab’ı her gün okumalarına rağmen bu cümlelerin Yahudilere garip gelmesine, kötülüklerinden dolayı Tanrı’nın onları Kutsal Kitab’ın bilgeliğini anlamaktan alıkoyduğu şeklinde bir açıklama getirerek Trypho’nun ifadelerine cevap veren Justin, Yahudi ırkı Sodom ve Gomora gibi tamamen yok olmasın diye Tanrı’nın İsa’nın çektiği uzun süreli acıların lütfu üzere bir kurtuluş tohumu bıraktığı bazı insanlara istisna yaptığını iddia etmiş ve Kutsal Kitab’ın açıklamaya ihtiyaç duymadan sadece dinlenmesi gerektiğini hatırlatarak sözlerine devam etmiştir.²⁶⁴

Justin, Musa’nın İbrahim’e Mamre’deki meşenin altında beraberinde iki meleklerle birlikte görünenin Tanrı’nın Oğlu olduğunu ve daima göksel mekanların üstünde bulunan, bütün insanlara görünmez olan, hiç kimseyle kişisel bağlantı kurmayan ve Hristiyanların, her şeyin Yaratıcısı ve Babası olarak inandıkları Tanrı’yla beraber Sodom’u yargılamak için gönderildiğini iddia etmiştir. İddiasını desteklemek için de Tekvin’den şu kısmı alıntılarını yapmıştır:²⁶⁵

²⁶⁰ Tesniye, 4:19.

²⁶¹ Mezmurlar, 96:5.

²⁶² Dial., 55.

²⁶³ Tesniye, 4:19.

²⁶⁴ Dial., 55.

²⁶⁵ Dial., 56.

*“İbrahim günün sıcak saatlerinde Mamre meşeliğindeki çadırının önünde otururken Rab kendisine göründü. İbrahim karşısında üç adamın durduğunu gördü. Onları görür görmez karşılamaya koştu.”*²⁶⁶

Justin bu alıntıdan sonra Trypho ve beraberindeki Yahudilere bu pasajları anlayıp anlamadıklarını sormuştur. Onlar da kanıt gösterilen bu cümlelerin, her şeyin Yaraticısı olan Tanrı’dan başka bir tanrı veya Rab olduğuna veya Kutsal Ruh’un böyle bir şey olduğuna dair bir şey söylediğine dair bir kanıt getirmediğini anladıklarını belirtmişlerdir. Bunun üzerine Justin her şeyin Yaraticısı’nın yanında Melek diye de isimlendirilen başka bir Tanrı ve Rab daha olduğunu, zira O’nun Yaraticı Tanrı’nın insanlara duyurmak istediği şeyleri duyurduğunu ileri sürmüştür. Justin Kutsal Kitab’ın belirttiği gibi Tanrı’nın Mamre’deki meşenin altında İbrahim’e görüldüğünü Trypho’ya onaylattıktan sonra Tanrı’nın, İbrahim’in gördüğü ve Kutsal Peygamberlik Ruhu’nun insanlar olarak tarif ettiği üç kişiden birinin olup olmadığını sormuştur. Trypho bu soruyu Tanrı’nın bu üç kişiden biri olmadığı yönünde cevaplamış, ancak Tanrı’nın bu üç kişinin görünmesinden önce İbrahim’e görüldüğünü eklemiştir. Kutsal Metinler’in insanlar diye nitelendirdiği bu üç kişinin aslında melek olduğunu belirten Trypho, bunlardan ikisinin Sodom’u yok etmek için; diğerinin de Sare’ye bir çocuk doğuracağına dair sevinçli haberi tebliğ etmek için gönderildiğini ifade etmiş ve görevini tamamlamış bir şekilde ayrıldığını kaydetmiştir.²⁶⁷

Bunun üzerine Justin, bu üç kişiden çadırda olan ve *“Sana ahiret günü döneceğim ve Sare bir erkek çocuk sahibi olacak.”*²⁶⁸ diyen kişinin Sare erkek bir evlat doğurduğunda dönmesinin ve Tanrı olarak ilan edilmesinin nasıl mümkün olduğunu sorgulamış ve Tevrat’ta İbrahim ve Sare arasında bir köle kadın olan Hacer’in çocuğu İsmail ve Sare’nin oğlu İshak hakkında anlatılan hikayeye atıf yaparak, meşe ağacının altında geri döneceğini söyleyenin, Sare’nin İbrahim’den istediği şeyi yapmasını İbrahim’e tavsiye etmenin gerekli olacağını bildiğinden dolayı geri döndüğünü ve O’nun Tanrı olduğunu iddia etmiştir.²⁶⁹

Trypho Justin’in bu iddialarıyla, İbrahim’e ve diğer elçilere ve peygamberlere görünen Tanrı’dan başka bir Tanrı olduğunu ispatlamadığını ancak onun sadece Trypho

²⁶⁶ Tekvin, 18:1-2.

²⁶⁷ Dial., 56.

²⁶⁸ Tekvin, 18:10.

²⁶⁹ Dial., 56.

ve beraberindeki Yahudilerin, çadırda İbrahim'in yanına gelen üç kişinin hepsinin melek olduğuna inanmakla hataya düştüklerini ispatladığını belirtmiştir. Justin ise İbrahim'e, Yakub'a ve Musa'ya tezahür ettiği nakledilen ve Tanrı olarak isimlendirilenin, her şeyin yaratıcısı olan Tanrı'dan farklı olduğunu ileri sürmüştür. Ancak onların iradede yine aynı olduklarını zira İbrahim'e görünen Tanrı'nın her şeyin yaratıcısı olan Tanrı'nın ondan yapmasını dilemediği bir şeyi yapmadığını iddia etmiştir.²⁷⁰

Justin'in Tanrı ile ilgili bu antropomorfik tasavvurları Yunan mitolojisindeki teofanilerin Hıristiyanlığa uygulanmış şekilleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Yunan mitolojisinde panteonun zirvesinde yer alan göklerin hakimi Zeus'un zaman zaman yeryüzüne indiği, insan şeklinde tasavvur edildiği ve hatta insanlarla cinsel ilişki de dahil olmak üzere her türlü ilişkiye girdiği nakledilmiştir.²⁷¹

Tanrıyı veya tanrıları insan şeklinde tasavvur etmek en eski pagan kültürlerden bu yana rastlanan bir fenomendir. Bu fenomen iki şekilde tezahür etmektedir. Birincisi, yaptığı işlerden, gösterdiği askeri, siyasi, iktisadi veya sosyal başarılarından dolayı toplum nezdinde itibar ve saygı görmüş bazı tarihi şahsiyetlerin zamanla tanrılaştırılarak heykellerinin dikilmesi ve onlara insan suretinde tanrılar olarak tapılmaya başlanması şeklinde tezahür etmiştir. İkincisi de yarattığı hiçbir şeye benzemeyen Tanrı'yı zihninde tasavvur edemeyen aciz insanoğlunun Tanrı'yı kendi suretinde tasavvur etmesi şeklindedir. Bu tasavvurlar teofanilerde de karşımıza çıkmaktadır.

Justin'in ve Tevrat'ın antropomorfik tanrı tasavvurlarını günümüz Katolik Kilisesi de aynı şekilde paylaşmaktadır. Katolik Kilisesi'ne göre Tanrı bütün insanları erkek ve kadın olarak kendi suretinde yaratmıştır ve insan yaratılıştaki özel bir yere sahiptir. İnsanoğlu "Tanrı'nın suretinde"dir, kendi doğasında manevi ve maddi dünyaları birleştirir ve erkek ve kadın olarak yaratılmıştır.²⁷²

²⁷⁰ Dial., 56.

²⁷¹ Coleman, J. A., **The Dictionary of Mythology**, Arcturus Publishing Limited, İngiltere, 2007, s. 1132.

²⁷² Chapman, s. 81.

B. TANRI-ALEM İLİŞKİSİ

1. Tanrı'nın İnsanlarla İlgilenmesi

Justin, Hristiyanlar arasında kötü ruhların prensinin, Hristiyan yazılarında geçtiği üzere yılan, Şeytan ve iblis olarak anıldığını bildirmiştir. Şeytan'ın, mihmandarları ve onu takip eden insanlarla beraber ateşe atılıp sonsuza kadar cezalandırılacağını Mesih'in önceden bildirdiğini iddia etmiştir. Tanrı'nın bu cezayı uygulamaya koymayı ertelemesinin nedeni, insan ırkını önemsemesindendir. Zira Tanrı'nın bazı insanların tevbeyle hatta bazılarının da belki henüz doğmadan kurtarılacağını önceden bildiğini ileri sürmüştür.²⁷³

Justin, başlangıçta Tanrı insanoğlunu düşünme, gerçeği seçme ve doğru olanı yapma gücüyle yarattığı için insanoğlunun Tanrı nezdinde hiçbir mazeretinin olmadığını savunmuştur. Zira insanoğlu rasyonel ve derinlemesine düşünen bir varlık olarak yaratılmıştır. Justin'e göre eğer bir kişi Tanrı'nın, insanın kurtuluşunu sağlayacak olan bu şeylerle ilgilendiğine inanmazsa o kişi dolayısıyla Tanrı'nın var olmadığını ima etmiş veya var olsa da O'nun ahlaksızlıktan zevk aldığını ya da bir taşın var olması gibi var olduğunu veyahut da erdemin ve ahlaksızlığın hiçbir şey olmadığını ancak insanların zihinlerinde iyi ya da kötü sayıldığını ileri sürmüş olur ki, bu da en büyük dinsizlik ve kötülüktür.²⁷⁴

2. İnsan Fiilleri

Justin insanın amellerini değerlendirirken Kutsal Kitap'tan şu kısmı alıntılamıştır:²⁷⁵

“Ne mutlu o insana ki kötülerin öğüdüyle yürümez, günahkarların yolunda durmaz, alaycılarının arasında oturmaz. Ancak zevkini Rabb'in yasasından alır. Böylesi akarsu kıyılarına dikilmiş ağaca benzer. Meyvesini mevsiminde verir, yaprağı hiç solmaz, yaptığı her işi başarır. Kötüler ise böyle değildir. Onlar rüzgarın savurduğu saman çöpüne benzerler. Bu yüzden ne kötüler yargılanınca aklanabilir ne de

²⁷³ I. Apol., 28.

²⁷⁴ I. Apol., 28.

²⁷⁵ I. Apol., 40.

günahkarlar doğruların topluluğunda yer bulabilir. Çünkü Rab doğruların yolunu gözetir, kötülerin yolu ise ölüme götürür."²⁷⁶

Alıntılacağı bu bölümden anlaşılacağı üzere Justin'e göre iyi insan günahkarlarla beraber olmaz, her işi zamanında ve başarıyla yapar. Ancak kötüler ise rüzgarın savurduğu saman çöpü gibi bu dünyada işe yarar hiçbir iş yapmadan öbür dünyaya göçüp gider ve yargılanınca temize de çıkamaz.

3. İnsanın İradesi

Justin meydana gelen her şeyin kaderin bir gereği olarak değil insanın hür iradesiyle gerçekleştiğini ifade etmiştir. O, bütün cezaların ve ödüllerin her bir insanın amellerinin faziletine göre verildiğini peygamberlerden öğrendiklerini kaydetmiştir. Zira eğer her şey kadere göre meydana gelseydi hiçbir şeyin insanın iradesinde olmayacağını belirtmiştir. Eğer bir insanın kaderinde iyi olmak ve diğer bir insanınkinden ise kötü olmak varsa ne iyi olan ne de kötü olan ayıplanabilir. Eğer insan özgür bir seçimle kötülükten kaçınıp iyiyi seçme gücüne sahip olmasaydı, ne tür amel olursa olsun amellerinden sorumlu olmazdı. Ancak insanın hem dimdik hem de sendeleyerek yürümesinin nedeni özgür seçimlerdir. Aynı insan zıt şeyler arasında geçiş yapmaktadır. Bu durumda eğer insanın iyi veya kötü olacağı kaderinde yazılmışsa ne her iki zıt şeyi ne de birçok değişimi yapabilir. Ancak Justin bazı insanların iyi olup bazılarının kötü olamayacağını düşündüğü için kaderin kötülüğün sebebi olduğunu ve kendisinin aksine hareket ettiğini iddia etmiştir. Erdemin ve ahlaksızlığın da hiçbir şey olmayıp sadece iyi veya kötü olarak addedilmesinin de en büyük dinsizlik ve kötülük olacağını ifade etmiştir.²⁷⁷

4. İnsanın Sorumluluğu

Justin, Tanrı'nın kötü meleklerin, şeytanları ve insanların varlığını sona erdirecek olan bütün dünyanın bozulmasını ve yok olmasını, kendilerinin doğadaki korunmanın nedeni olduklarını bilen Hristiyanların hatrına ertelediğini iddia etmiştir.

²⁷⁶ Mezmurlar, 1:1-6.

²⁷⁷ I. Apol., 43.

Eğer öyle olmasaydı Romalıların halihazırda yaptıkları şeyleri yapmalarının ve kötü ruhlar tarafından harekete geçirilmelerinin mümkün olmayacağını ifade etmiştir. Ancak hüküm ateşinin, daha önce de Hristiyanlar tarafından Nuh, Romalılar tarafından ise Deucalion* diye isimlendirilen kişiyi ve onun ailesinden başka kimseyi sağ bırakmadığı Tufan hadisesi gibi, inip her şeyi tamamen çözeceğini belirtmiştir. Nuh'tan da çok geniş kitlelerin üreyip çoğaldığını ve bunların bir kısmının kötü diğer kısmının da iyi olduğunu kaydetmiştir.²⁷⁸

Böylece Justin, büyük yangının olacağını ancak Stoacıların öğretisinin ifade ettiği gibi her şeyin birbirine dönüşeceği küçültücü bir biçimde olmayacağını iddia etmiştir. O, insanın yaptığı şeyleri yapmasının ve çektiği acıları çekmesinin kaderden dolayı olduğunu kabul etmeyip; insanın özgür iradesiyle doğru bir şekilde davrandığını veya günah işlediğini ifade etmiştir. Sardanapalus* ve Epiküros (d. M.Ö. 341- ö. M.Ö. 270)* gibi insanlar bolluk ve görkemle kutsanmışken Socrates ve onun gibi samimi insanların zulüm ve baskı görmesinin nedenini de kötü ruhların bir etkisi olarak açıklamıştır. Bu durumun farkına varmayan Stoacıları da her şeyin, kaderin bir gerekliliği olarak meydana geldiğini iddia etmekle suçlamıştır. Ancak Tanrı başlangıçta melekleri ve insanoğlunu yaratırken onlara özgür irade de bahsettiği için onların işlediği günahların cezası olarak ebedi ateşte adil bir şekilde ceza çeceklerini savunmuştur. Yaratılan her şeyin doğasının da ahlaksızlığın ve erdemi mümkün kıldığını ifade etmiştir. Hem ahlaksızlığa hem de erdeme dönüş yapmak için güce sahip olmazlarsa

* Yunan mitolojisinde Prometheus'un oğludur. Yaklaşan Tufan konusunda babası tarafından önceden uyarılmış ve kendisini ve eşi Pyrrha'yı kurtarmıştır. Bazı hikayelerde su seviyesinin üzerinde kalan Parnassus Dağı'nın tepesine çıkmışlardır. Diğer hikayelere göre de Deucalion bir gemi inşa etmiş ve Zeus bütün dünyayı Tufan'da boğarken kendisini ve eşini kurtarmıştır. Omuzlarının üzerinden her biri bir insana dönüşen taşlar atarak dünyayı yeniden iskan etmişlerdir. Bkz.: Coleman, s. 284.

²⁷⁸ II. Apol., 7.

* Sardanapalus'un kim olduğu tartışmalıdır. Herodot, Diodorus ve diğer klasik yazarların Asur'un son yerli kralı olarak tanımladığı Sardanapalus'un, Asur kralı olan ve M.Ö. 859-824 yılları arasında hüküm süren babası III. Şalmanezzer'e karşı isyan başlatan Ashur-da'in-apla ile aynı kişi olabileceği belirtilmiştir. Ancak zamanla Sardanapalus'un Asur'un son kralı Ashurbanipal ile özdeşleştirildiği kaydedilmiştir. "b" harfinin "d" harfine dönüştürülmesi gerçeğinden de ötesi Ashurbanipal'in ölümünden sonra bile imparatorluğunun herhangi bir çöküş emaresi göstermediği ilave edilmiştir. Sonuç olarak Sardanapalus'un Ashur-da'in-apla ile aynı kişi olması daha muhtemel gözükmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Sweeney, Emmet John, **Empire of Thebes or Ages in Chaos Revisited**, Algora Publishing, ABD, 2006, s. 131.

* Lezzetiye mezhebi olarak da bilinen Epikürosçuluğun kurucusu olan filozof. Mutluluğun acının yokluğu olduğunu savunan Epiküros'un bulduğu en yüce erdem mutluluğa götüren araçların tam ve doğru olarak tartılması erdemi olan "phronesis"tir. Bilgelik de bu erdemle gerçekleşir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Hançerlioğlu, Orhan, **Felsefe Ansiklopedisi**, Remzi Kitabevi, b.y.y., t.y. c. 2, s. 60.

hiçbir varlığın övgüye layık olmadığını düşünmektedir. Bu durumun gerçek akla göre yasalar koyup felsefe yapanlar tarafından bazı şeyleri emredip diğerlerinden kaçınarak her yerde gösterildiğini ifade etmiştir. Stoacı filozofların bile ahlak öğretilerinde aynı şeyleri sürekli olarak yücelttiklerini ifade eden Justin, bu yüzden onların ilkeler ve manevi şeyler hakkında söyledikleri şeylerde çok mutlu olmadıklarını ileri sürmüştür. Eğer insan fiillerinin kaderle meydana geldiğini iddia ederlerse; Tanrı'nın aynı şeylere bozulan, değişen ve dağılan şeylerden başka bir şey olmadığını iddia edeceklerini, sadece yok edilebilen şeylere dair bir kavrayışlarının olacağını ve bizzat Tanrı'nın kendisini hem kısmen hem de tamamıyla her kötülüğün içinde ortaya çıkan bir varlık olarak görececeklerini iddia etmiştir.²⁷⁹

5. Hristiyanların İntihar Etmemesinin Sebepleri

Justin, birisinin çıkıp da “O zaman hepiniz gidin ve kendinizi öldürün, hatta şimdi Tanrı'ya gidin ve bizim başımıza bela olmayın.” demesin diye Hristiyanların neden intihar etmediklerini açıklamak istemiştir.²⁸⁰

Hristiyanlara Tanrı'nın dünyayı amaçsızca yaratmadığının ancak insan ırkının yararı için yarattığının öğretildiğini ifade eden Justin, Tanrı'nın kendi özelliklerini taklit eden insanları sevdiğini ve sözde ve amelde işe yaramaz şeyleri benimseyenleri ise sevmediğini vurgulamıştır. Eğer Hristiyanlar kendilerini öldürürlerse neden kimsenin doğmaması gerektiğinin veya neden ilahi öğretilerle emredilmediklerinin veya hatta insan ırkının neden var olmaması gerektiğinin sebebi olacaklarını iddia etmiş ve böyle davranırlarsa Tanrı'nın iradesine zıt bir tavır sergilemiş olacaklarına dikkat çekmiştir.²⁸¹

Katolik teolojiye göre herkes kendisine can veren Tanrı'ya karşı hayatı konusunda sorumludur. Hayatın egemen efendisi Tanrı'dır. İnsanoğlu hayatı minnetle kabul etmeye ve onu Tanrı'nın onuru ve ruhlarının kurtuluşu için muhafaza etmeye mecburdur. İnsanoğlu Tanrı'nın kendisine emanet ettiği hayatın sahibi değil emanetçisidir ve o hayatı yok etmek de ona düşmez.²⁸²

²⁷⁹ II. Apol., 7.

²⁸⁰ II. Apol., 4.

²⁸¹ II. Apol., 4.

²⁸² Chapman, s. 491.

Katolik teolojide intihar insanoğlunun, hayatını muhafaza etmek ve sürdürmek için mevcut olan doğal yatkınlığına ters düşmektedir. O, nefsin vicdanlı sevgisine ciddi biçimde tezat oluşturmaktadır. Yine aynı şekilde komşu sevgisine karşı suç işlemektedir. Zira o yükümlülüklerimizin devam ettiği aile, millet ve diğer toplumlarla dayanışma bağlarını haksız bir şekilde koparmaktadır. İntihar aynı zamanda yaşayan Tanrı sevgisine de terstir.²⁸³

Eğer intihar özellikle gençlere bir örnek teşkil etmesi için gerçekleştirildiyse rezaletin boyutları daha da artmış olur. İntiharda gönüllü işbirliği genel ahlak kurallarına da aykırıdır.²⁸⁴

Ciddi psikolojik rahatsızlıklar, ızdırap veya şiddetli zorluk, acı veya işkence korkusunun intihar eden kişinin sorumluluğunu azaltabileceği iddia edilmiştir. Kendi canlarına kıyan insanların ebedi kurtuluşundan ümidimizi kesmememiz gerektiği ifade edilmiştir. Tanrı'nın sadece kendine has yollarla etkileyici tevbe için fırsat sağlayabileceği ileri sürülmüş ve Kilise'nin intihar eden kişiler için dua ettiği de kaydedilmiştir.²⁸⁵

Justin'in intihar konusundaki fikrinin bu dünyaya kendimizi öldürmek için gelmediğimiz ve kendimizi öldürürsek Tanrı'nın iradesine zıt bir davranış sergilemiş olacağımız yönünde olduğundan bahsetmiştik. Katolik Kilisesi de Justin'in bu görüşlerini büyük ölçüde paylaşmakla beraber intihar eden kişinin yaşadığı zorlukların onun sorumluluğunu azaltabileceğini ve intihar eden kişi için duacı olduğunu belirterek nispeten ılıman bir tavır sergilemektedir.²⁸⁶

C. KUTSAL RUH/PEYGAMBERÎ RUH GÖRÜŞÜ

Geçtiğimiz yüzyılın önemli dinler tarihçilerinden olan Erwin Ramsdell Goodenough, Justin'in Kutsal Ruh doktrini kadar şaşırtıcı ve onun kadar farklı şekillerde anlaşılan başka bir doktrini daha olmadığını dile getirmiştir.²⁸⁷ Gerçekten de Justin'in eserlerinde “Ruh”, “Kutsal Ruh”, “İlahî Ruh”, “Peygamberî Ruh”, “Kutsal

²⁸³ Chapman, s. 491.

²⁸⁴ Chapman, s. 491.

²⁸⁵ Chapman, s. 491.

²⁸⁶ Chapman, s. 492.

²⁸⁷ Goodenough, s. 176.

Peygamberî Ruh”, “Tanrı’nın Peygamberî Ruh’u” veya “ilahi, kutsal ve peygamberî ruh” gibi birçok referans bulunmaktadır.²⁸⁸ Bazıları Ruh’un herhangi bir kişiliği olduğunu inkar edip Justin’in zihninde Logos ve Ruh’un en nihayetinde aynı kavramların isimleri olduğunu vurgularken; diğer bazı Ortodoks yazarlar Hristiyan Teslisi’ni Justin’in yazılarında bulma eğiliminde olmuşlardır.²⁸⁹

Yine de Justin, ruh hakkında az miktarda net düşünceler ortaya koymuştur. Onun özellikle ruhun bedensel olup olmadığı hususundaki görüşü başta olmak üzere ruhla ilgili görüşleri hakkındaki fikirler ciddi olarak bağımsız dursa da, bilginler onun Baba ve Oğul hakkındaki kapsamlı tartışmasının aksine Ruh konusunda gayet ketum olduğu yönünde fikir birliğine varmışlardır. Justin’in herşeyi kuşatan Spermatik Logos teorisinin, sağlıklı bir ruh görüşünden söz etmeyi imkansız kıldığı ifade edilmiştir. Mantık çerçevesinden bakıldığında, Justin’in düşüncesinde Kutsal Ruh’un şahsına yer olmadığı zira Logos’un onun fonksiyonlarını yerine getirdiği iddia edilmiştir.²⁹⁰

Ruh teriminin İbranca ilk anlamında “nefes, hava, rüzgar” gibi manalara gelen “ruah” kelimesinin bir çevirisi olduğu belirtilmiştir. Yuhanna, İsa’nın Yahudilerin ileri gelenlerinden Nikodim ile sohbetinde istediği yerde esen, insanların sesini duyduğu ancak nereden gelip nereye gittiğini bilemediği rüzgar gibi Ruh’u Tanrı’nın nefesine benzettiğini aktarmıştır.²⁹¹

Kutsal Ruh ve Logos’un ilişkisi hakkındaki iddialar büyük ölçüde doğru olmakla beraber bu iddiaların Justin için tamamıyla adil olmadığı belirtilmiştir. Zira Justin’in düşüncesi bazı kavramsal şemalarla ve sistemlerle belirlendiği için onun kristoloji çalışmasının Logos şemasına indirgenemeyeceği savunulmuştur. Ancak onun melekler, ilahî güç veya ruhun taşıyıcısı olarak Mesih gibi kavramlar hakkındaki geniş çaplı yorumlarının göz önünde bulundurulmasının gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Justin’in pnömatoğrafisinin* incelenmesinin, Logos’un iskeletinin ruh teolojisine neredeyse hiç yer bırakmayacağı sonucuna da indirgenemeyeceği ifade edilmiştir. Onun, meleklerin

²⁸⁸ Bucur, Bogdan G., “The Angelic Spirit in Early Christianity: Justin, the Martyr and Philosopher”, **Journal of Religion**, University of Chicago Press, b.y.y., t.y., s. 191.

²⁸⁹ Goodenough, s. 176.

²⁹⁰ Bucur, s. 191.

²⁹¹ Chapman, s. 160.

* Hristiyan teolojisinde Kutsal Ruh ile ilgili çalışmalara verilen isim.

şekilleriyle ilgilenen ruh biliminin (pnömatooloji) erken dönem Hristiyanlığındaki bir açıklamasını yaptığı iddia edilmiştir.²⁹²

Justin, Kutsal Ruh'tan peygamberî ilhamla bağlantılı olarak bahsetmiştir. Vaftizin nasıl yapıldığını ve neyi sembolize ettiğini anlattığı satırlarda vaftiz olan kişinin İsa Mesih ve peygamberler aracılığıyla İsa hakkında her şeyi önceden bildiren Kutsal Ruh adına vaftiz edildiğini anlatmıştır.²⁹³ Bu anlatımdan Kutsal Ruh'un peygamberlere ilhamda bulunan veya vahiy gönderen aracı olduğunu çıkarmaktayız. Başka bir pasajda Justin, peygamberlerin konuşmalarının kendi içlerinden ilham yoluyla gelen konuşmalar olmayıp onları harekete geçirenin İlahi Kelam olduğunu ifade etmiştir. Bazen Kutsal Ruh olacak olan şeyleri gelecekte haber veren birisinin anlattığı tarzda söyler; kimi zaman Tanrı'nın şahsından, kimi zaman Mesih'in şahsından, kimi zaman da Tanrı'ya cevap veren insanların şahsından konuşmaktadır.²⁹⁴ Justin, Mesih'in doğumundan bahsettiği bir pasajda peygamberlere ilham verenin İlahi Kelam'dan başkası olmadığını putperestlerin de kabul edeceğini büyük bir rahatlıkla ifade etmiştir.²⁹⁵

Justin, Musevilerin arasında kendileri aracılığıyla peygamberî Ruh'un meydana gelecek olan şeyleri açıkladığı, Tanrı'nın peygamberleri olduğunu kaydetmiştir. Onların kehanetlerinin konuşulduğu gibi ve onlar anlattığı zaman bizzat peygamberlerin kendi İbrani dilindeki kitaplarda düzenlendiğinde Yahudiler arasında hükmeden kralların mülkü altında itina ile muhafaza edildiğini belirtmiştir. Justin, Mısır kralı Ptolemy'nin bir kütüphane kurup bütün insanların yazmalarını toplamak için çabaladığında bu bahsi geçen peygamberler hakkında da duyumlar aldığını ve o zamanlar Yahudilerin kralı olan Herod'a peygamberlerin kitaplarının kendisine gönderilmesini rica ettiğini aktarmıştır. Anlattığına göre Kral Herod da daha önce adı geçen İbrani dilinde yazıldığı haliyle o kitapları göndermiştir. Ancak kitapların içerikleri Mısırlılar için anlaşılabilir bulduğunda kral Ptolemy kitapları Yunanca'ya çevirmek için insanlar görevlendirilmesini talep etmiştir. İsteği yerine getirildiğinde kitaplar şu ana kadar kaldığı Mısırlıların yanında kalmıştır. O kitaplar aynı zamanda bütün dünyadaki Yahudilerin de mülkünde kalmış ancak onlar o kitapları okumalarına rağmen ne

²⁹² Bucur, s. 192.

²⁹³ I. Apol., 61.

²⁹⁴ I. Apol., 36.

²⁹⁵ I. Apol., 33.

dediğini anlamadıkları için Hristiyanları rakip ve düşman olarak addetmişler ve Romalılar gibi ne zaman güçlenseler Hristiyanları öldürüp cezalandırmışlardır. Zira son zamanlarda şiddetle devam eden Yahudi savaşında Yahudi isyanının lideri Barchochebas (Bar Kokhba) İsa Mesih'i inkar etmezlerse ve kutsal şeylere küfretmezlerse Hristiyanların gaddarca cezalara çarptırılmalarına yönelik emirler vermiştir.²⁹⁶

Justin peygamberlik Ruh'u'nun olacak şeyler hakkında konuşurken onlar sanki halihazırda olmuş gibi bahsetmesinin yanlış anlaşılması için bu durumu açıklama gereği duymaktadır. Peygamberlik Ruh'u'nun kesinlikle meydana geleceğini bildiği şeyleri, sanki daha önce vuku bulmuş gibi önceden bildirdiğini ifade etmiştir.²⁹⁷ Peygamberlik Ruhu Tanrı'nın şahsından konuşması hasebiyle de Justin'in zihninde Tanrı'nın zamandan ve mekandan münezzeh olması fikrinin yerleştiğini anlamaktayız. Zira içinde yaşadığımız dünya için geçerli olan geçmiş, şimdiki zaman veya gelecek gibi zaman tasavvurları Tanrı için geçerli olmayıp O, zamanın ve mekanın ötesinde bir varlıktır.

Katolik teoloji, Pavlus'un Mektupları'nda geçen *"Tanrı öz Oğlu'nun 'Abba! Baba!' diye seslenen Ruh'u'nu yüreklerinize gönderdi."*²⁹⁸ ifadesine dayanarak bu inancın bilgisinin sadece Kutsal Ruh'ta mümkün olduğunu ve Mesih'le temas halinde olmak için ilk olarak Kutsal Ruh'la temas halinde olunması gerektiğini savunmaktadır. Kutsal Ruh'un insanlarla samimi ve şahsi olarak iletişime geçtiği ve O'nun Tanrı'dan kaynaklanıp Oğul'un bedeninde insanlara ikram edilen bir hayat olduğu ifade edilmiştir.²⁹⁹

Hristiyanlığın ilk yüzyıllarında dini metinleri kaleme alan yazarların Kilise ile Kutsal Ruh'un birbirinden ayıramayacağını ısrarla belirttikleri aktarılmıştır. Bu yazarlar, Kilise'nin olduğu yerde Tanrı'nın Ruh'u'nun ve Tanrı'nın Ruh'unun olduğu yerde de Kilise'nin olduğunu iddia etmişlerdir. Bugün de Kutsal Ruh'un Kilise'ye hayat verip varlığını sürdürmesini sağladığına inanmaktadırlar. Kutsal Ruh, Allah'ın ve İsa Mesih'in Tanrısal ruhları olarak da vasıflandırılır. Kutsal Ruh aracılığıyla, İsa Mesih'in hediyeleri Kilise'ye sunulur. Kişilere de Kutsal Ruh vaftizle gelir. Kişinin ruhunda yaşamaya

²⁹⁶ I. Apol., 31.

²⁹⁷ I. Apol., 42.

²⁹⁸ Galatyalılar, 4:6.

²⁹⁹ Chapman, s. 157.

başlayıp kişiyi kutsar. Başkalarını etkileme de ancak Kutsal Ruh'un yardımıyla olur. Konsillerde üyelere doğruyu gösteren Kutsal Ruh'tur. Kutsal Ruh'un görevi, İkinci Vatikan Konsili'nde de belirtilmiştir.³⁰⁰

Ruh Tarafından Yapılan Doğrudan Öngörüler

Justin, peygamberlik Ruhu'nun, olacak şeyleri öngörürken nasıl konuştuğu konusunda Kutsal Kitap'tan şu kısımları aktarmıştır.³⁰¹

*“Yasa Siyon'dan, Rabb'in sözü Yeruşalim'den çıkacak. Rab uluslar arasında yargıçlık edecek, birçok halkın arasındaki anlaşmazlıkları çözecek. İnsanlar kılıçlarını çekiçle dövüp saban demiri, mızraklarını bağcı bıçağı yapacaklar. Ulus ulusa kılıç kaldırmayacak, savaş eğitimi yapmayacaklar artık.”*³⁰²

Justin bu kısımda anlatılanların gerçekleştiğini savunmak için İsa'nın havarilerinden bahsetmektedir. Ona göre okuma-yazma bilmeyen ve konuşma kabiliyeti olmayan bu 12 insan dünyaya yayılarak Tanrı'nın gücüyle bütün insan ırklarına, Tanrı'nın kelimini öğretmek için Mesih tarafından gönderildiklerini bildirmişlerdir. Bu tebliğin sonucunda da daha önce birbirlerini öldüren Hıristiyanlar artık düşmanlarıyla savaşmaktan kaçınmakla kalmayıp aynı zamanda kendilerini sorgulayan kişilere yalan söylememeyi ve onları aldatmamayı öğrenmişlerdir. Zira Hıristiyanların bu konuda “Dil yemin etti ancak akıl yemininden döndü.” özdeyişini örnek almaları gerektiğini ifade etmiştir. Ancak eğer Romalılar tarafından silah altına alınan askerler ve asker yemini edenler sadakatlerini kendi hayatlarına, ebeveynlerine, ülkelerine ve akrabalarına tercih ederlerse onlara dürüst hiçbir şey teklif edilemeyeceği halde ısrarla dürüstlük özlemi duyan Hıristiyanların Mesih'ten arzuladıkları şeyleri elde etmek için her şeye katlanamayacaklarının gerçekten saçma olacağını ifade etmiştir.³⁰³

³⁰⁰ Sarıkçıoğlu, 2008: s. 295.

³⁰¹ I. Apol., 39.

³⁰² İşaya, 2:3-4.

³⁰³ I. Apol., 39.

Baba'nın Konuşmaları

Justin, peygamber İşaya'nın Baba'nın şahsından konuştuğunu iddia ettiği satırlarda iddiasını desteklemek için Kutsal Kitap'tan şu alıntıyı yapmıştır:³⁰⁴

*“Öküz sahibini bilir, eşek de efendisinin yemliğini bilir. Ancak İsrail bu kadarını bile bilmiyor. Halkım anlamıyor. Günahlı ulusun, suç yüklü halkın, kötülük yapan soyun, baştan çıkmış çocukların vay haline! Rabb'i terk ettiler.”*³⁰⁵

Yine başka bir yerde peygamber İşaya'nın Tanrı'nın şahsından şu şekilde konuştuğunu aktarmıştır:³⁰⁶

*“Rab diyor ki: Gökler tahtım, yeryüzü ayaklarımın taburesidir. Nerede benim için yapacağınız ev?”*³⁰⁷

Justin, yine İşaya'dan şu satırları alıntılıyıp kendi yorumlarını da katarak Tanrı'nın şahsından peygamberler aracılığıyla ne tür şeyler öğretildiğine vurgu yapmıştır:³⁰⁸

*“Yeni Ay törenlerinizden, bayramlarınızdan nefret ediyorum. Ellerinizi açıp bana yakardığınızda gözlerimi sizden kaçıracağım. Elleriniz kan dolu. Anlamsız sunular getirmeyin artık. Buhurdan iğreniyorum. Arzu ettiğim şey kuzuların yağı, boğaların kanı değil. Bunu sizin ellerinizden isteyen kim? Kötülük etmekten vazgeçin. İyilik etmeyi öğrenin, adaleti gözetin, zorbayı yola getirin, öksüzün hakkını verin, dul kadını savunun.”*³⁰⁹

Oğul'un Konuşmaları

Justin, peygamberlik Ruhu'nun Mesih'in şahsından nasıl konuştuğunu örneklemek için Kutsal Kitap'ın farklı bölümlerinden şu satırları nakletmiştir:³¹⁰

“Bana vuranlara sırtımı açtım, yanaklarımı uzattım sakalımı yolanlara. Aşağılamalardan, tükürükten yüzümü gizlemedim. Hâkim Rab bana yardım ettiği için

³⁰⁴ I. Apol., 37.

³⁰⁵ İşaya, 1:3-4.

³⁰⁶ I. Apol., 37.

³⁰⁷ İşaya, 66:1.

³⁰⁸ I. Apol., 37.

³⁰⁹ İşaya, 1:14.

³¹⁰ I. Apol., 38.

*utanç duymam. Kararımdan dönmem, utandırılmayacağımı bilirim. Zira beni haklı çıkaran yakınımdadır.”*³¹¹

*“Beni gören herkes alay ediyor, sırtıp baş sallayarak diyorlar ki: ‘Hadi kurtarsın bakalım kendini!’”*³¹²

Justin bütün bunların sorumlularının Yahudiler olduğunu ifade etmiştir. Zira İsa çarmıha gerildiğinde Yahudilerin dil çıkarıp kafalarını sallayarak *“Bırakın da ölüleri dirilten kendini de kurtarsın.”*³¹³ dediklerini aktarmıştır.³¹⁴

Bilgi Kaynağı Olarak Peygamberler

Justin, *Trypho ile Diyalog*’da konuştuğu Yaşlı Adam’ın sorduğu “Muallimlere gerek var mıdır veya bir insanın içinde gerçek yoksa o insan nereden yardım görecektir?” sorusuna şu cevabı vermiştir:³¹⁵

“Uzun zaman önce, filozoflar olarak addedilen insanlardan daha eski olan ve hem dürüst hem de Tanrı tarafından sevilen, İlahi Ruh aracılığıyla konuşan, olacak olan ve şu anda olmakta olan olayları önceden haber veren belirli insanlar vardı. Onlara peygamberler denirdi. Bu insanlar hiçbir insana ta’zim göstermeden ve hiçbirisinden korkmadan, şan-şöhret arzusundan hiç etkilenmeden Kutsal Ruh’la dolu bir şekilde sadece duydukları ve gördükleri şeyleri konuşarak doğruyu hem görmüş hem de insanlara ilan etmişlerdir. Onların yazıları hala mevcuttur ve o yazıları okuyanlar, varlıkların başlangıcı, sonu ve filozofların bilmesi gereken konular hakkında pek çok bilgi edinmişlerdir. Zira onlar bütün kanıtlamaların üstünde gerçeğin bizzat şahitleri oldukları ve inanılmaya layık oldukları için eserlerinde bir şeyleri kanıtlama çabasında olmamışlardır. Olmuş ve olmakta olan olaylar peygamberler tarafından anlatılanları kabul etmeye mecbur bırakmaktadır. Bununla birlikte o peygamberler, gerçekleştirdiği mucizelerden dolayı kendilerine inanılmayı hak etmektedirler. Zira onlar hem Yaratıcı

³¹¹ İşaya, 50:6.

³¹² Mezmurlar, 22:7.

³¹³ Matta, 27:39.

³¹⁴ I. Apol., 38.

³¹⁵ Dial., 7.

Tanrı'yı ve herşeyin Babası'nı yüceltmişler hem de O'nun Oğlu'nu O'nun tarafından gönderilen Mesih olarak ilan etmişlerdir.”³¹⁶

Peygamberlik müessesesinin gerekliliğini anlattığı bu satırlarda Justin, Tevrat'ta adı geçen peygamberlerden bahsetmiş ve onların gerçekleştirdikleri mucizelerden dolayı kendilerine inanılmayı hak ettiklerini belirtmiştir. O ayrıca peygamberlerin, gerçeğin bizzat şahidi olduklarını savunmuş ve dolayısıyla bilgi kaynağı olarak akıl-vahiy ikilisinden vahyi ön plana çıkarmıştır.

D. TESLİS-LOGOS GÖRÜŞÜ

Hristiyanlıktaki diğer pek çok dogma, doktrin ve pratik gibi Logos doktrini de Hristiyanlığın doğduğu ve geliştiği ortamda etkili olan felsefi düşünce ve okullardan etkilenmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Grek felsefesinden başlayıp Yahudi düşüncesine kadar tarih boyunca pek çok dini ve felsefi sistemde kendisine yer bulan Logos doktrini, Hristiyan yazarlar tarafından hem İsa'nın tanrılaştırılma aşamalarında hem de Hristiyan vahyini açıklama girişimlerinde uygun bir felsefi araç olarak kullanılmıştır.³¹⁷

Justin'in Logos konusunda seleflerinin ve çağdaşlarının öne sürdüğü görüşlere kayıtsız kalmış olması düşünülemez. Ancak burada söz konusu olan Justin'in Logos teorisinde seleflerinden ve çağdaşlarından ne düzeyde ve ne şekilde etkilendiği ve haleflerine ve Hristiyan apoloji geleneğine bu konuda nasıl bir miras bıraktığıdır. Bunun için Logos konusunda öncelikle Justin'in seleflerinin ve çağdaşlarının ortaya attığı teorilere genel bir bakış yapmak Justin'in Logos görüşünü anlamamızda önemli bir fikir yapısı sağlayacaktır. Logos'un kelime ve terim anlamlarını irdelemek de konuya daha geniş bir açıdan bakabilme imkanı verecektir.

Logos kelimesinin tarihi Grekçe kadar eskidir. Ancak bu kelimeye zaman içerisinde çok değişik anlamlar yüklenmiş ve anlamlar zor da olsa tek bir manada

³¹⁶ Dial., 7.

³¹⁷ Tarakçı, Muhammet, “Hristiyanlıkta Logos Doktrini”, **Milel ve Nihal**, Ladin Ofset, İstanbul, 2011, c. 8, sy. 1, ss. 201-224.

birleştirilmiştir. Logos kelimesinin tercümelerinden en az problemli olanı “akıl” bile mana olarak çok tartışmalı bir kavramdır.³¹⁸

Bununla birlikte 3 temel anlamı ayırt etmek *logos* kelimesinin kapladığı geniş semantik sahayı bölmemize yardımcı olabilir ki bundan sonrası için bile önemli ölçüde bir sadeleştirme gerekebilir. İlk olarak *logos*’un objektif manasına baktığımızda karşımıza “bir şey için rasyonel bir zemin veya temel” gibi bir kavram çıkmaktadır. Bu anlam daha çok sayısal veya mantıksal bir doğaya sahiptir ve bir açıklama ilkesi olarak görev yapar. İkinci olarak *logos*’un subjektif bir mânâsı vardır ki bu mânâ muhakeme gücü veya yetisi ya da düşünce olarak açıklanır. Üçüncü mânâ ise ise “açıklayıcı mânâ” olarak isimlendirilmesi gereken, konuşmada veya yazıda ifade edildiği üzere “düşünce” veya “akıl”dır.³¹⁹

Logos kelimesine Herakleitos zamanında ve daha önceki zamanlarda yüklenen manaların arasında “söylenen veya yazılan herhangi bir şey; kurmaca olsun ya da olmasın bir öykü veya anlatı; bir şey, durum ya da koşullarla ilgili bir açıklama; haber; genel olarak konuşma, söyleşme; söylenti; yaygınlıkla ya da atasözü gibi söylenen şey; fark etmek, dikkate almak; değer, saygınlık; eylem ya da olgulara karşıt olarak salt sözler; antlaşma veya anlaşma; emir; yazılı bir yapıtın bir kısmı; parasal anlamda hesap ve böylece genelde ya da benzetme yoluyla hesap verme; sebep; bahane; ölçü, tam ya da doğru ölçü; uygunluk, ilişki, orantı gibi manalar vardır. Dar anlamıyla matematiksel orantı veya oran olarak *logos* Platon ve Aristoteles’te de sıkça karşımıza çıkmaktadır.³²⁰

İncil yazarlarından Yuhanna, İncil’ine şu satırlarla başlamıştır:

*“Başlangıçta Kelam vardı. Kelam Tanrı’yla birlikteydi ve Kelam Tanrı’ydı. Başlangıçta O Tanrı’yla birlikteydi. Her şey O’nun aracılığıyla var oldu, var olan hiçbir şey O’nsuz olmadı.”*³²¹

Yuhanna’nın Kelam’ı ifade etmek için kullandığı Yunanca kelime olan “logos”un basitçe bir “kelam”dan çok daha fazla şey ifade ettiği belirtilmiştir. Bu kelimenin sadece tek bir konuşma parçası değil, bütün bir konuşma eylemi veya

³¹⁸ Pepin, Jean, “Logos”, **Encyclopedia of Religion**, Thomson Gale, ABD, 2005, c. 8, s. 5500.

³¹⁹ Pepin, s. 5500-5501.

³²⁰ Guthrie, W.K.C., **Yunan Felsefe Tarihi: Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar**, Çev. Ergün Akça, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 427-428.

³²¹ Yuhanna, 1:1-3.

konuşmanın arkasındaki düşünce manasına geldiği ve oradan da onun manalarının konuşmaya, anlatıma, derin düşünmeye, anlama, akla, rivayete, söylentiye ve hatta hileye döküldüğü ifade edilmiştir. Yuhanna bu logos'u, Baba Tanrı'sını bilinir kılan bir insan olarak adlandırmış ve o kişinin İsa Mesih olduğu ifade edilmiştir.³²²

Yuhanna'nın bu ilk ayetini yorumlayan ilk ilahiyatçıların Büyük Kilise mensupları olmayıp Gnostikler oldukları kaydedilmiştir. Bu Gnostikler arasında sayabileceğimiz Valentinus ve Herakleon'un, tıpkı İrenaeus ve Origen gibi kendi Logos öğretilerini daha çok Yuhanna'nın ilk cümlesine dayandırdıkları iddia edilmiştir. Buradan da hareketle, Logos öğretisinin Hristiyanlık'taki ilk şeklinin kesin bir şekilde Gnostik olduğu savunulmuştur.³²³

Antik Yunan filozoflarından Herakleitos (M.Ö. 535-475), evrende sürekli bir değişim olduğunu vurgulayıp bu değişimin gelişigüzel ve düzensiz olmadığını bilakis bir ölçü ve değişmeyen bir yasaya göre gerçekleştiğini belirtmiştir. O, değişmenin kendisine göre gerçekleştiği bu yasaya, değişmenin söz konusu mantığını "*logos*" olarak isimlendirmiştir. Bir panteist olan Herakleitos'a göre değişmenin kendisine göre gerçekleştiği yasa olan *logos*, Tanrı'nın, evrende faaliyet gösteren bir kuvvet, bir yasa olmak yönünden tanımlanan adıdır. Sonuç olarak Herakleitos'un felsefesinde *logos*, insandaki akıl, ona bir yasaya bağlı olarak gerçekleşen değişmeyi anlama imkanı veren akıl veya değişme gücüne karşılık gelir.³²⁴

Tanrı'nın Kelam ve Ruh aracılığıyla dünyayla iletişime geçtiği veya kendisini dünyaya 'tabir ettiği' ifade edilmiş ve bu minvalde Tanrı'nın tezahürü probleminin cevabının Teslis teolojisinde yattığı savunulmuştur. Eski Yunan'da olduğu gibi Hristiyanlık öncesi Yahudilik'te de ciddiyetle sorulmuş olan ve şimdi de sorulması gereken sorunun, Tanrı'nın insanlar tarafından nasıl duyulduğu ve görüldüğü sorusu olduğu aktarılmıştır. Katolik Kilisesi'nin erken dönemlerinde ortaya çıkan zorlukların da gösterdiği üzere sorun, Yeni Ahit'in üç unsurlu formülünü (Baba, Oğul, Kutsal Ruh) temelinde kozmolojik unsurları açığa çıkarıcı iki unsurlu bir teolojik resim yatan litürjik uygulamalarla uyuşturmaktır. Burada ilk olarak altı çizilmesi gereken Tanrı ve Dünya'nın iki birincil kavram olarak varsayıldığı ve açığa çıkaran ve aracılık yapan

³²² MacCulloch, s. 19.

³²³ Werner, s. 199-200.

³²⁴ Cevizci, Ahmet, **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, Asa Kitabevi, Bursa, 1998, s. 37.

gerçeklik olan köprü konsepti'nin* bu iki kavram arasında bir yer işgal etmesi gerektiğidir. İkinci olarak aracı, Tanrı'nın yeryüzüne nasıl geldiği sorusunu cevaplamak için öngörülmüş ve bu soru silsilenin Tanrı'dan aşağıya doğru indiği şeklinde cevaplanmıştır. Üçüncü ve son olarak da aracı ve Tanrı arasındaki ilişki belirsiz ve açıklaması zordur. Tanrı'dan aracı yoluyla dünyaya ne tür bir silsile indiği bilinmemektedir.³²⁵

Bu planda sadece bir aracıya ihtiyaç duyulduğu gayet açıktır. Eğer üçüncü bir ilahi ilkedden bahsetmemiz gerekirse burada bir terslik ortaya çıkacağı belirtilmiştir. II. yüzyıl Hristiyan yazarlarının bu konuda zaman zaman kendilerinden sonra gelen yazarların öngördükleriyle birebir örtüşen geniş ve ustaca birtakım çözümler önerdikleri aktarılmıştır. Bu cihetle Hermas*, Logos ve Ruh'un açık bir benzetmesini yaparak kördüğümü çözmüştür. Buna göre ezeli ve ebedi olan Ruh bedende ikamet etmeyi tercih etmiştir. Beden ve Ruh'un işbirliğinin bir sonucu olarak da Oğul Tanrı'nın yanına yükseltilerek Tanrı'nın ortak ve danışmanı olmuştur.³²⁶

Hermas'ın bu pasajında Oğul'un tam olarak nasıl bir statüye sahip olduğu ve herhangi bir şekilde ezeli olup olmadığı belirgin değildir. Açık olan ise Ruh'un "mükemmel kozmolojik aracı" olduğudur. Daha sonrasında ise Oğul'u bizzat yaratma faaliyetinde ortak ve danışman olarak görmekteyiz. Burada, ebedi Oğul'un Kutsal Ruh'la tamamen aynı olduğu temel olarak ikili bir yapı ile karşı karşıyayız ancak İsa'nın göksel krallıkta olduğu varsayımı ilahi meclise bir çeşit "üçüncü unsur" ilave etmektedir.³²⁷

Yukarıdaki paragraflarda Williams, Yeni Ahit'te Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan 3 unsurlu bir formülden bahsetmekle beraber Üçlü Birlik teriminin Kutsal Kitab'ın hiçbir yerinde geçmediği ifade edilmiştir. Bu terimin Hristiyan tarihinde ilk defa Justin'in çağdaşı olan Kilise babalarından Antakyalı Teofilus tarafından 180 yılında kullanıldığı aktarılmıştır. Ancak Teslis anlamındaki Latince Trinitas kökenli

* Bu kavram, Profesör Geoffrey Hugo Lampe'in *Ruh olarak Tanrı* adlı eserinde ortaya atılmıştır.

³²⁵ Williams, Rowan, **On Christian Theology**, Blackwell Publishing, İngiltere, 2000, s. 110.

* II. yüzyıl Hristiyan yazarlarındandır. Hermas'ın Çobanı adlı eseriyle bilinir. Bu eser Lyonlu İrenaeus, İskenderiyeli Clement, Origen ve Montanist olmadan önceki dönemindeki Tertullian tarafından yarı-kanonik kabul edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Whittaker, M., "Shepherd of Hermas", **New Catholic Encyclopedia**, Thomson Gale, ABD, 2003, c. 6, s. 786.

³²⁶ Williams, s. 110.

³²⁷ Williams, s. 111.

terimin ilk defa Justin'in halefi olan Kilise babası Tertullian (d. 160 – ö. 225) tarafından kullanıldığı belirtilmiştir.³²⁸

Her ne kadar “Teslis” terimini ilk defa kullanan Hristiyan ilahiyatçısı Antakyalı Teofilus olsa da, Hristiyan teolojisinde Teslis'in ilk izlerine Justin'in yazılarında rastlanır.³²⁹ Justin'in teolojisinde Baba, Oğul ve Peygamberî Ruh'tan oluşan üçlü birlikten yola çıkarak adı konulmamış bir Teslis teolojisinin varlığından söz etmek mümkündür. Zira Justin, Baba Tanrı'dan, ondan çıkan Oğul'dan ve Peygamberî Ruh'tan tapınma objesi olarak bahsetmiştir.

Yeni Ahit bilginlerinin, Logos teriminin Yuhanna İncili'nin giriş bölümünde ilahi bir isim olarak ortaya çıkışının Yunan felsefesinin etkisinden dolayı olmadığını ispatlamaya çalıştıkları belirtilmiştir. Justin'in çağdaşı olan Platoncular uluhiyet içerisinde rasyonel ve yaratıcı ilkeyi eserlerinde işlemişler ancak sadece istisnai olarak bu ilkeyi Logos diye adlandırmışlardır.³³⁰

Stoa felsefesinde önemli bir yer tutan Logos terimi Tanrı'ya atfedilen çeşitli terimlerden birisidir. Ancak Justin, Stoa felsefesini her durumda küçük gördüğü için bu felsefeyi temel terminolojisi için kaynak olarak kullanmasının mümkün gözükmediği ifade edilmiştir. Justin'in Logos terimini Oğul için bir unvan olarak kolaylıkla ve sıkça kullanmasının Yunan felsefesinden değil, Septuagint'te ona iletiildiği ve Philo gibi Musevi Kutsal Kitap yorumcularının geliştirdiği gibi Eski Ahit'te sürekli olarak Tanrı'nın Kelamı ifadesinin kullanılması olduğu belirtilmiştir.³³¹

Logos üzerine farklı bir görüş de onun evrendeki aktivitesinin Güneş efsanesiyle bağlantılı olduğu yönündedir. Ezoterik olarak nitelendirebileceğimiz bu görüşe göre Logos'un bu aktivitesi Güneş'in bir yıl içerisinde izlediği yolda kısmen yansıtılmıştır. Logos, kozmik-efsanevi Mesih olarak ikinci veçhesinde madde boyutuna düşer ve beden giysisine bürünerek vücut bulur. O böylece maddenin sınırlamalarını üzerine yükleyerek henüz bakire olan ve daha önce hiç doğurmamış olan varlığın rahmine girer. Bu madde hemen şekil alabilsin diye ona Kutsal Ruh tarafından hayat verilmiş ve o

³²⁸ Atasağun, Galip, **Hristiyanlık'ta Teslis İnancı ve İslam Açısından Teslis'in Reddi**, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya, 2013, s. 14.

³²⁹ Gündüz, Şinasi, **Hristiyanlık**, İSAM Yayınları, İstanbul, 2006, s. 63.

³³⁰ Price, R. M., “Hellenization and Logos Doctrine in Justin Martyr”, **Vigiliae Christianae**, Brill, 1988, c. 42, sy. 1, s. 20.

³³¹ Price, s. 20.

böylece enerjisi için bu maddeyi araç olarak alan ve Tanrı'nın Oğul veçhesi olan İkinci Logos'un hayatını almak için hazırlanmış olur. İznik Kredosu'nun* orijinalinde Mesih'in sadece bakir maddeden olmadığı, Kutsal Ruh ve Bakire Meryem'in cisimleşmiş hali olduğu ifade edilmiştir. Mesih'in, Üçüncü Logos'un hayatıyla dolup taşan maddeden ete kemiğe büründüğü ve böylece hem hayatın hem de maddenin onu bir elbise gibi kuşattığı belirtilmiştir.³³²

Logos'un maddeye Kurtarıcılarının tarihselleştirilmiş hayatları içinde Bakire Doğumu ve Güneş mitinin içinde Güneş Tanrısı'nın Doğuşu olarak alçalmasının bu şekilde olduğu kaydedilmiştir. Bu mecazi açıklamanın ise fiziksel bir insanoğlunun hayat hikayesi olarak yanlış anlaşılması ve İsa'yla özdeşleştirilmesinin ise talihsiz ve yanıltıcı olduğu savunulmuştur.³³³

Güneş'in Logos'un bir sembolü olduğu ve onun aynı zamanda Logos'un temsilcisini de temsil ettiği ifade edilmiştir. Bu yüzden dünyaya özel bir görevle gönderilen Logos'un, hizmetinin ve görevinin erdemiyle Güneş'i sembol olarak alacağı ileri sürülmüştür. Bu şekilde gösterilen bütün herkesin belirli ortak özelliklere sahip olacağı ve belirli faaliyetler geçireceği kaydedilmiştir. Böylece bu elçilerin hayatlarında ister istemez bazı benzerlikler ortaya çıkacağı ve onların hayat hikayelerinin ana hatlarının Güneş'in hareketleriyle belirleneceği savunulmuştur.³³⁴

Bilgi ve akılcılığın kaynağı olarak Tanrı'nın Logos'u ile tabiatı gereği rasyonel olan insan akli tarafından yararlanılan bilginin arasındaki ilişkinin tanımlanmasında Justin, Spermatik Logos (Logos Spermaticos) (λογος σπερματικός) ifadesini kullanmıştır.³³⁵ Spermatik Logos, insan zihnine bilginin tohumunu (sperm) eken Logos olarak tanımlanır. Spermatik Logos'un Stoa ve Platon felsefesindeki doğrudan kaynağını bulmak için bazı teşebbüsler yapılmış ancak hiçbir ikna edici olamamıştır. Çözümün ise Justin'in zamanındaki gibi, hiçbir belirli felsefi bağlılık ifade etmeden,

* 325 yılında yapılan Birinci İznik Genel Konseyi tarafından onaylanmış mezhebin daha ayrıntılı versiyonudur. Tüm geleneksel Batı ve Doğu Kiliseleri tarafından inancın genel açıklaması olarak kabul edilmiştir. Bkz.: Hamilton, Janet; Hamilton, Bernard; Stoyanov, Yuri, **Bizans Döneminde (650-1405) Hristiyan Düalist Heretikler**, Çev. Leyla Kuzucular, Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 2011, s. 475.

³³² Vail, Charles H., **The Ancient Mysteries and Modern Masonry**, Macoy Publishing and Masonic Supply Co., New York, 1909, s. 58.

³³³ Vail, s. 58.

³³⁴ Vail, s. 59.

³³⁵ II. Apol., 8.

ilahi gerçekliğin doğuştan bilgisine atıf yapmak için standard metod olan ekilmiş tohum metaforu olduğu belirtilmiştir.³³⁶

Baba ve Oğul'un veya Tanrı ve Kelamı'nın ilişkisi bir sorunsal olmaktan öte bütün Hristiyan Apolojistlerinde merkezi bir yer işgal etmektedir.³³⁷ Justin'in I. Apoloji'sinde 'peygamberî Ruh'tan Baba, Oğul ve meleklerin ardından gelen bir tapınma objesi olarak bahsedilmiştir.³³⁸ 'Peygamberlik Ruhu' Justin'in görüşlerinde önemli bir yer tutmakla birlikte peygamberlik çeşitleriyle ilgili tartışmaları belirsizliğini korumaktadır. Şöyle ki; Ruh aracılığıyla peygamberler, Baba'nın veya Oğul'un şahsında konuşabilirler. Bu Ruh tanrısal şahsiyetlerin ifadelerine aracı olandır. Ancak Ruh'un bu şahsiyetlerle nasıl bir ilişki içerisinde olduğu belirsiz bırakılmıştır. Buna karşın Justin vaftizin içeriğini ve gerekliliğini anlattığı bir pasajda vaftiz için teslisteki üçlü ismi şart koşmakta ve üçlü ilahî bir sistem için Platon'a başvurmaktadır. Üç unsurlu formülün yanlışlanmadığı gayet açıkken bu formülü Tanrı ve Kelam'dan oluşan kozmolojik şemayla bağdaştırma konusunda hiçbir ciddi teşebbüsün olmadığı da anlaşılmaktadır.³³⁹

Justin, bazı kişilerin Mesih'ten önce doğan hiçbir insanın sorumlu olmadığını iddia etmemesi için bir açıklamayla bu sorunu çözme ihtiyacı duymuştur. O, Mesih'in Tanrı'nın ilk çocuğu olduğunun kendilerine öğretildiğini ve O'nun bütün insan ırklarının katıldığı Kelam (Logos) olduğu iddiasını tekrarlayarak ateist oldukları düşünülse bile Kelam'a uygun bir yaşam sürenlerin Hristiyan olarak isimlendirilebileceğini ileri sürmüştür. Bu kişiler arasında Yunanlılar'dan Socrates ve Herakleitos; Yunanlı olmayanlardan da İbrahim, Ananias, Azarias, Misael ve Elias'ı ismen zikretmiş ve bunlardan başka isimlerinden ve fiillerinden uzun uzun bahsetmeyi gereksiz gördüğü birçok insan olduğunu iddia etmiştir. Böylece Justin, Mesih'ten önce Kelam olmadan yaşasalar bile onların, kötü ve Mesih düşmanı insanlar olduklarını ve Kelam üzere yaşayanları öldürdüklerini belirtmiştir.³⁴⁰

Justin'in, Hristiyanlık ortaya çıkmadan önce Logos doktrinini savunan her Yunanlı putperest filozofu Hristiyan olarak kabul etmesi, Pavlus'un Romalıları karşı

³³⁶ Price, s. 20.

³³⁷ Williams, s. 111.

³³⁸ I. Apol. 6.

³³⁹ Williams, s. 111.

³⁴⁰ I. Apol., 46.

Hristiyanlıktan tavizler vermesine benzetilmiş ve onun bu tavrı Hristiyanlıkla Yunan felsefesini uzlaştırma çabaları olarak görülmüştür. Ayrıca bu tutumun, teslis dogmasının putperest inançlarıyla ve Yunan felsefesinin etkisiyle oluşturulduğunun açık bir kanıtı olduğu savunulmuştur.³⁴¹

Justin, Logos konusunda Platon'un *Timaios*'unda bulunan ve Tanrı'nın oğlu hakkında olduğunu iddia ettiği fizyolojik tartışmaya atıfta bulunmuştur. O, Platon'un burada Tanrı'nın oğlu hakkında ortaya attığı, Tanrı'nın onu evrende "çaprazlama konumlandığı" iddiasını Musa'dan ödünç aldığını iddia etmiştir.³⁴² Justin, Tevrat'ın Sayılar bölümünde İsrailoğulları'nın çöl hayatında karşılarına çıkan ve ölümlere neden olan zehirli yılanları geri göndermek için Rabb'in tavsiyesi üzerine Musa'nın tunçtan bir haç figürü yapıp mabede koyarak insanlara bu figüre bakıp inanırlarsa ölümden kurtulacaklarını vaad ettiğini anlatmıştır.³⁴³

Justin'e göre Platon'un bu hikayeden okuyup tam olarak kavrayamadığı mevzu, Tanrı'nın oğlunu evrende çaprazlama değil haç şeklinde konumlandığıdır. Justin, Platon'un ilk Tanrı'yla beraber bulunan kudretin evrende çaprazlama konumlandırıldığını düşündüğünü ifade etmiştir. Ona göre Platon, Musa'nın yazdıklarını okumuş ve Tekvin'de geçen Tanrı'nın ruhunun suların üzerinde hareket etmesini³⁴⁴ Tanrı ve Logos'tan sonra bir üçüncü varlık olan Ruh veya bizim bildiğimiz şekliyle Kutsal Ruh olarak yorumlamıştır. Zira Platon, Tanrı'nın yanında olduğunu ve evrende çaprazlama konumlandırıldığını iddia ettiği Logos'a Tanrı'dan sonra ikinci sırayı; sulardan doğduğunu savunduğu Kutsal Ruh'a ise üçüncü sırayı vermiştir.³⁴⁵

Timaios'un bahsi geçen pasajında Platon, matematiksel ve geometrik bir dil kullanarak Tanrı'nın evreni ve Ruh'u (ψυχή) (psykhe) nasıl yarattığını ve evrenin mükemmeliyetini kendi içerisinde mantıklı bir kurguyla anlatmaktadır.³⁴⁶ Justin bu pasajda yaratılışı anlatılan Ruh'u Tanrı'nın Oğlu veya Logos olarak yorumlamıştır. Bu anlatımda kullanılan ve "χ harfi şeklinde, çaprazlama" manasına gelen "χiasμα" (khiasma) kelimesini³⁴⁷ Justin "haç şeklinde" manasında almıştır.³⁴⁸ Platon bu

³⁴¹ Bayrakdar, Mehmet, **Bir Hristiyan Dogması: Teslis**, Ankara Okulu, Ankara, 2007, s. 47.

³⁴² I. Apol., 60.

³⁴³ Sayılar, 21:4-9.

³⁴⁴ Tekvin, 1:2.

³⁴⁵ I. Apol., 60.

³⁴⁶ Platon, **Timaios**, Çev. Erol Güney ve Lütfi Ay, Çağdaş Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 29-37.

³⁴⁷ Liddell ve Scott, s. 1991.

çaprazlama ifadesini Ruh'un yaratılışını anlatırken kullanmıştır. Platon'un anlatımına göre Tanrı, 1 sayısının matematiksel kuvvetlerinden yararlanarak Ruh'u yaratmış ve Ruh'u oluşturan bütün parçayı ikiye bölüp her yarımı diğerinin tam ortasına Yunanca'daki "χ" harfi şeklinde çaprazlama bükerek bu iki yarımın birbirlerini ilk kestikleri noktanın tam karşısından birleştirmiştir. Böylece bu iki daireyi hiç değişmeden aynı yerde dönen bir devinim içine alarak ruhun iki ayrı cevherden yaratılma evrelerinden ilkinin ve en önemlisini tamamlamıştır.³⁴⁹

Platon'un bu anlatımındaki ağır basan anlamın, haç şekline benzeyen işaretin birleştirme görevi gördüğü ifade edilmiştir. Platon'un *Timaios*'ta evrenin yaratılışı hakkında aktardığı düşünceler, Demiurg'un dünya ruhunun kırık parçalarını havarilerden Aziz Andrew'in haçı şeklindeki iki çizgiyle birleştirmesi olarak yorumlanmıştır.³⁵⁰ Justin'e göre Musa, Yunanca'daki "χ" harfine benzeyen bu haçı³⁵¹ Tevrat'ın Sayılar bölümünün 21. babında anlatılan hikayeye göre³⁵² tunçtan yapıp mabede koyarak insanları zehirli yılanlardan korumaya çalışmıştır.³⁵³

Ancak Tevrat'ta anlatılan bu hikayede geçen ifade Musa'nın tunçtan bir haç figürü değil yılan figürü yaptığına yöneliktir. Hatta bahsi geçen tunç yılanı 2. Krallar'da da *nehuştan* ismiyle atıf yapılmakta ve *nehuştan* kelimesinin İbranca'da hem tunç hem de yılan manasına geldiği belirtilmektedir.³⁵⁴ Justin'in bu bahsi geçen yılan figürünü nasıl haç figürü olarak yorumladığı anlaşılamamaktadır. Akla gelen ilk ihtimal, Hz. Musa döneminde yapıp ona atfedilerek mabede koyulan tunç yılanın sonraki asırlarda Yunan ve Roma hakimiyetinin etkisiyle, dört elementi sembolize etmesi dolayısıyla kozmolojik bir manası da bulunan Caduceus'a* evrilmesi ve haça kozmolojik manalar yükleyen Justin'in, *Timaios*'ta evrenin yaratılışında bahsi geçen χ harfiyle benzerliği bulunan Caduceus'u haçla ilişkilendirmesidir.

³⁴⁸ I. Apol., 60.

³⁴⁹ Platon, s. 34-36.

³⁵⁰ Cirlot, J.E., *A Dictionary of Symbols*, İspanyolca'dan çeviren Jack Sage, Routledge, İngiltere, 1971, s. 70.

³⁵¹ Cirlot, s. 68.

³⁵² Sayılar, 21:4-9.

³⁵³ I. Apol., 60.

³⁵⁴ 2. Krallar, 18:4.

* Bir asaya dolanmış iki yilandan oluşan bu sembol, Yunan mitolojisinde Hermes'e atfedilmesi nedeniyle bir bilgelik sembolü olarak bilinir. Roma mitolojisinde de Merkür'e atfedilmiş ve ahlaki denge ve iyi davranış sembolü olarak bilinmektedir. Bkz.: Cirlot, s. 35.

Justin, sadece Platon'un öğretilerinin Mesih'ten farklı olmasından dolayı değil, diğer öğretiler olan Stoacıların, şairlerin ve tarihçilerinkileri gibi bu öğretilerin hepsinin Mesih'inkilerle bütün yönleriyle aynı olmadığı için Hristiyan olmakla övündüğünü ve bütün gücüyle Hristiyan olarak kalmaya çabaladığını ifade etmiştir. Zira her insanın Spermatik Kelam'dan sahip olduğu pay oranında onunla ilişkili olanları görerek iyi bir şekilde konuştuğunu savunmuştur. Ancak daha önemli konularda kendileriyle çelişenlerin, semavi marifete ve aleyhinde söz söylenemeyecek olan bilgilere sahip olmadıklarını iddia etmiştir. Dahası, bütün insanlar arasında doğru olarak söylenen ne varsa Hristiyanlara ait olduğunu öne sürmüştür. Zira Tanrı'nın yanında, doğmamış ve tanımlanamaz olan Tanrı'dan olan Kelam'a tapıp O'nu sevdiklerini, O'nun insanların uğruna insan olup Hristiyanların acılarına katılarak onlara ilaç olacağını savunmuştur. Bütün yazarların içlerinde tohum gibi ekilmiş bulunan Kelam'ın aracılığıyla gerçeklikleri karanlık bir şekilde görebildiğini iddia etmiştir.³⁵⁵

Katolik Kilisesi Logos konusunda İznik Konsili'nde ortaya konan İznik Kredosu'nu benimsemektedir. Buna göre Kelam yani Logos, insanoğlunun kurtuluşu için Kutsal Ruh'un gücüyle göklerden inip gelmiş, Bakire Meryem'de bedenleşmiş ve insan haline getirilmiştir. Bir başka ifadeyle Kelam, insanoğluyla insanoğlunu seven ve Oğlu'nu insanların günahlarına kefarete olarak gönderen Tanrı'yı uzlaştırarak insanoğlunu kurtarmak için bedenleşmiştir.³⁵⁶

Kiliseye göre Kelam'ın bedenleşmesinin bir başka amacı da insanoğlunun ilahi doğaya katılımını sağlamaktır. Bu yüzden Kelam, insan olmuş; Tanrı'nın Oğlu da insanın Oğlu olmuştur. Böylece insan, Kelam'la komünityona girip bu şekilde ilahi oğulluğu alarak Tanrı'nın bir oğlu olabilir. Bu aynı zamanda Lyonlu Irenaeus'un görüşüdür. Aziz Athanasius'un (d. 296? – ö. 373), Kilise'nin de paylaştığı görüşüne göre insan Tanrı olabilsin diye Tanrı'nın Oğlu insan olmuştur. Tanrı'nın biricik Oğlu insanların O'nun ilahiliğine katılmasını isteyerek insanları tanrılar yapabilmek için insanların tabiatını takınmıştır.³⁵⁷

³⁵⁵ II. Apol., 13.

³⁵⁶ Chapman, s. 102.

³⁵⁷ Chapman, s. 102-103.

Yuhanna'daki "Kelam bedenleşti."³⁵⁸ ifadesiyle ilgili olarak Kilise "cisimleşme" fikrini ortaya atmıştır. Tanrı'nın Oğlu içerisinde insanlığın kurtuluşunu tamamlamak için insan tabiatını takınmıştır. Pavlus tarafından aktarılan şu ilahide Kilise'nin cisimleşmenin gizemini terennüm ettiği ifade edilmiştir.³⁵⁹

*"Mesih İsa'daki düşünce sizde de olsun. Mesih Tanrı özüne sahip olduğu halde Tanrı'ya eşitliği sınıksız sarılacak bir hak saymadı. Ama kul özünü alıp insan benzeyişinde doğarak ululuğunu bir kenara bıraktı. İnsan biçimine bürünmüş olarak ölüme, çarmıh üzerinde ölüme bile boyun eğip kendini alçalttı."*³⁶⁰

Tamamıyla tek bir Tanrı'nın Oğlu'nun Cisimleşmesi olayı İsa Mesih'in yarı tanrı, yarı insan olduğu manasına gelmeyeceği gibi O'nun ilahi ve insani olanın karmakarışık bir kaynaşması olduğuna da işaret etmediği kaydedilmiştir. O'nun tamamen Tanrı olarak kalırken, tamamen de insan olduğu yani İsa Mesih'in hem gerçek Tanrı hem de gerçek bir insan olduğu iddia edilmiştir. İlk yüzyıllar boyunca Kilise'nin, heretiklerin çürütmeye çalıştığı bu inancı onlara karşı savunmak ve anlaşılır hale getirmek zorunda kaldığı belirtilmiştir.³⁶¹

İlk heretikler Mesih'in ilahiliğini O'nun gerçek insanlığı kadar inkar etmemişlerdir. Havariler döneminden bu yana Hristiyan inancı, Tanrı'nın Oğlu'nun gerçek cisimleşmesi üzerine vurgu yapmıştır. Ancak III. yüzyılda Kilise, Antakya'da 264-269 yılları arasında gerçekleştirilen Antakya Sinodlarında Samoslu Paul'a karşı İsa Mesih'in evlat edinmeyle değil; doğal yolla Tanrı'nın Oğlu olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştır. 325 yılında, ilk ekümenik konsil olan İznik Konsili, Tanrı'nın Oğlu'nun "Doğurulmuş, yaratılmamış, Baba ile aynı öz varlığa sahip" (homoousios) olduğuna yönelik kredoyu kabul etmiş ve Tanrı'nın Oğlu'nun Baba'dan farklı bir öze sahip olduğunu kabul eden Aryüs (d. 250 – ö. 336)* suçlu bulunmuştur.³⁶²

³⁵⁸ Yuhanna, 1:14.

³⁵⁹ Chapman, s. 103.

³⁶⁰ Filipililer, 2:5-8.

³⁶¹ Chapman, s. 103.

* Pavlus'un Hristiyanlığa karşı çıkan Hristiyan heretik akımların en önemlilerinden birisi olan Arianizm'in lideridir. Takriben 319'da İskenderiye'de görüşlerini dile getirmeye başlamıştır. İsa'nın, Tanrı'nın yarattığı ilk varlık olduğunu, öz olarak Tanrı'dan tamamen farklı olduğunu ve dolayısıyla tanrı olmadığını savunmuştur. İskenderiye'de toplanan bir konsilde bu görüşünden dolayı mahkum edilmiştir. Daha sonra en büyük muhalifi Athanasius'un liderliğinde 325 yılında toplanan ekümenik İznik Konsili'nde aforoz edilmiştir. Bir müddet sürgün hayatı yaşadıkdan sonra İstanbul'da şüpheli bir şekilde aniden öldüğü kaydedilmiştir. Bkz.: Gündüz, Şinasi, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s. 41.

Burada Katolik Kilisesi'nin ve Justin'in birlikte paylaştığı, İsa Mesih'in hem Tanrı hem de insan olduğu görüşünde büyük bir mantıksal problemle karşı karşıya kalmaktayız. İnsanoğlunun tanrısal bir öze sahip olduğu ve Tanrı'nın insanı yaratırken kendi üstün özelliklerinden insanı, Tanrı mesabesine çıkarmayacak ölçüde bahsettiği tartışılan bir konudur. Ancak bahsi geçen konuda, bir insanın aynı zamanda tanrı olması söz konusudur. Klasik mantığın en temel ilkelerinden özdeşlik ilkesinin açıklayıcısı olan "A, A'dır." önermesine göre Tanrı Tanrı'dır, insan da insandır ve İsa'nın hem Tanrı hem insan olması mümkün değildir. Kilise ve Justin tarafından İsa'nın tanrılaştırılma çabalarında her şeyden önce mantığın temel ilkeleri göz ardı edilmektedir.

Bilgelğin Tanrı'dan, ateşin ateşten doğduğu gibi doğduğunu ileri süren Justin, Tevrat'ı referans alarak Tanrı'nın bütün yaratıklardan önce bizzat kendisinden kaynaklanan ve belirli bir rasyonel güç olan Başlangıç'ı yarattığını ifade etmiştir. Bu Başlangıç'ın Kutsal Ruh tarafından Rabb'in Görkemi, Oğul, Bilgelik, Melek, Tanrı ve sonra Rab ve Logos olarak isimlendirildiğini belirtmiştir. Nun oğlu Yeşu'ya görüldüğü başka bir durumda da kendisini "Reis" diye isimlendirdiğini iddia etmiştir. Justin, O'nun bahsi geçen bütün isimlerle çağrılabilceğini zira O'nun Baba'nın iradesine hizmet ettiğini ve Baba'dan bir irade eylemiyle doğduğunu ileri sürmüştür.³⁶³

Tanrı ile Logos'un ilişkisini insan ve ağızından çıkan söze benzeten Justin, bir kelime söylediğimizde o kelimeyi kesme yoluyla ortaya koymayıp, içimizde kalan kelimeyi azaltacak şekilde kelimeyi doğurduğumuzu iddia etmiştir. Aynı şekilde ateşin, başka bir şeyi tutuşturduğunda azalmayıp aynı kaldığını ve ateşle tutuşturulan şeyin de kendi kendine var olduğunu, tutuşturulduğu ateşi de azaltmadığını kaydetmiştir. Bilgelğin Kelamı'nın her şeyin Babası'ndan doğduğunu belirten Justin, Kelam'ın, Bilgelğin, Gücün ve Baba'nın Görkemi'nin Süleyman aracılığıyla şu sözlerle konuşurken kendisi için kanıt olacağını ifade etmiştir.³⁶⁴

"Rab yaratma işine başladığında ilk beni yarattı. Dünya var olmadan önce başlangıçta, öncesizlikte yerimi aldım. Enginler yokken, suları bol pınarlar yokken doğdum ben. Dağlar daha oluşmadan, tepeler belirmeden, Rab dünyayı, kırları ve

³⁶² Chapman, s. 103.

³⁶³ Dial., 61.

³⁶⁴ Dial., 61.

dünyadaki toprağın zerresini yaratmadan doğdum. Rab gökleri yerine koyduğunda oradaydım. Engin denizleri ufukla çevirdiğinde, bulutları oluşturduğunda, denizin kaynaklarını güçlendirdiğinde, sular buyruğundan öte geçmesinler diye denize sınır çizdiğinde, dünyanın temellerini pekiştirdiğinde başmimar olarak O'nun yanındaydım. Gün be gün sevinçle dolup taştım. Huzurunda hep coştum. O'nun dünyası mutluluğum, insanları sevincimdi. Çocuklarım, şimdi beni dinleyin: Yolumu izleyenlere ne mutlu! Uyarılarımı dinleyin ve bilge kişiler olun, görmezlikten gelmeyin onları. Beni dinleyen, her gün kapımı gözleyen, kapımın eşiğinden ayrılmayan kişiye ne mutlu! Çünkü beni bulan hayat bulur ve Rabb'in beğenisini kazanır. Beni gözardı edense kendine zarar verir. Benden nefret eden ölümü seviyor demektir.”³⁶⁵

Yaptığı bu alıntıdan hareketle Justin'in Logos olarak gördüğü İsa Mesih'e, daha önce de bahsi geçtiği gibi aynı zamanda Demiurg'a benzer bir rol biçtiğini de söyleyebiliriz.

E. MESİH GÖRÜŞÜ

Justin'in Mesih görüşüne girmeden önce Mesih inancının kökeni ile ilgili bilgi vermemiz ve Yeni Ahit'ten yola çıkarak Mesih'le ilgili yazılanlara bakmamız konuyla ilgili bir bakış açısı oluşturmamıza yardımcı olacaktır.

“Mesih” kelimesi İbranca (ha) Maşiah ve Aramca “meşiha” kelimesinin Arapça şekli olup “yağ sürülmüş, mesh edilmiş, temizlenmiş” manalarına gelmektedir. Önceleri İsrail kralları için kullanılırken daha sonra başrahip ve rahipler için de kullanılmaya başlandığı belirtilmiştir. Bu kelimenin, Babil Sürgünü'nden sonra ahir zamanda Tanrı tarafından dünyaya gönderilecek bir peygamber veya dini bir lider için kullanılmaya başlandığı kaydedilmiştir.³⁶⁶ Mesih inancının ilk defa Sümerlilerde doğup Babil ve Mısırlılarda gelişerek bu iki kanaldan dünyaya yayıldığı ve İsrailoğulları'na da Mısır'dan geçtiği iddia edilmiştir.³⁶⁷

M. Ö. 2350 civarlarında Akad Kralı I. Sargon, kendisinin Mesih olduğuna inanıyordu. M. Ö. 1700'lere gelindiğinde ise kendisinin Mesih olduğunu iddia eden

³⁶⁵ Süleyman'ın Özdeyişleri, 8:22-36.

³⁶⁶ Sarıkçıoğlu, 2008: s. 262.

³⁶⁷ Sarıkçıoğlu, Ekrem, **Mehdi Gelecek mi: Dinlerde Mehdi Tasavvurları**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2010, s. 16.

Babil Kralı Hammurabi'ye rastlıyoruz. Orta Amerika mitolojisinde de adı “tüylü yılan” manasına gelen ve bakire olan Chimalman'dan doğan Quetzalcoatl'ın Mesih olduğuna inanılmıştır.³⁶⁸

Yahudilerin Mesih inancına göre zamanın ilerlemesiyle dünya üzerinde dinsizliğin ve ahlaksızlığın artacağı, savaşların ve hastalıkların her yeri saracağı, Kudüs'ün harabeye döneceği ve sürülerin otlak yeri olacağı aktarılmıştır. Mesih'in gelmesi yaklaştığında ise güneşin kararacağı, Ürdün Nehri'nin sularının kana dönüşeceği ve bir dünya savaşının çıkacağı belirtilmiştir. Hahamların hesabına göre Mesih'in M.S. 240 veya 471 yılında geleceği ve saltanatının 400 sene süreceği ifade edilmiştir.³⁶⁹

Mesih zamanında ise çöllerden sular fışkıracığı, bozkırlardan derelerin akacağı, ayın ve güneşin parlaklıklarının bir hayli artacağı, toprağın her türlü meyveyi ve sebzeyi bolca vereceği kaydedilmiştir. Mesih'in Tanrı Evi'ni yani mabedi Kudüs'te Sion Tepesi üzerine kuracağına, dağılmış cemaatin burada toplanacağına ve şehrin genişleyip Şam kapılarına kadar ulaşacağına inanıldığı belirtilmiştir.³⁷⁰

Yahudiler, Mesih'in Davud soyundan geleceğine ve Bethlehem'de doğacağına inanır. O, Tanrı'nın yeryüzündeki vekili olarak Yahudilere ve Yahudi olmayanlara hükmedecektir. Adaletli bir hükümdar olarak Davud tahtından ülkeyi ilahi kanunlara göre yönetecek, Roma'yı fethedip Mısırlılarla Arapları vergiye bağlayarak ülkesinin sınırlarını denizlerden denizlere ulaştıracaktır. Onun zamanında herkes mutlu olacak, hatta hadımlara bile evlenme ve çocuk sahibi olma imkanı tanınacaktır. Kudüs'ü kuşatacak olan Ye'cüc ve Me'cüc'ü Allah hastalık, ateş ve dolu ile yok edecek, leşlerini vahşi hayvanlar temizleyecektir. Dünyanın saltanatı 6000. yılda bitecek ve yeryüzünde hiçbir canlı kalmayacaktır. 7000. yılda ise kıyamet koptuktan sonra haşır ve hesap günü gelecektir.³⁷¹

Yeni Ahit'te Mesih ile ilgili birbirine zıt gibi görünen iki iddia ortaya atılmıştır. Bunlardan birincisi Mesih'in tarihin sonuna damgasını vurduğu iddiasıdır. İkincisi ise Hristiyanlığın ilk defa anlamlı bir tarih felsefesi sağladığına yönelik iddiadır. Bu

³⁶⁸ Scognamillo, Giovanni, **Medeniyetler Çatışmasında Batı'nın İnanç Temelleri**, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2002, s. 33.

³⁶⁹ Sarıkçioğlu, 2008: s. 262.

³⁷⁰ Sarıkçioğlu, 2008: s. 263.

³⁷¹ Sarıkçioğlu, 2008: s. 263.

iddialardan birincisi iki şekilde anlaşılabilir. Eğer o Mesih'in doğum ve ölüm silsilesini sona erdirdiği anlamına geliyorsa bu doğru değildir. Söylenebilecek tek şey erken dönem Kilise'nin Mesih'in tarihin sonu olmasını beklemesidir. Mesih'in, içerisinde evlenme veya evlendirme olmayan yeni bir dünya düzeni başlatmak için tekrar geleceği varsayılıyordu ancak bu varsayım hiçbir zaman gerçekleşmemiştir.³⁷²

Başka bir yönden ise insanı, insanın Tanrı'yla olan dikey ilişkisinin yakınlığının insanın insanla olan yatay ilişkisini hükümsüz kıldığı ve neredeyse ortadan kaldırdığı yeni bir yaşam boyutuna taşınması hasebiyle, Mesih'in tarihin sonu olabileceği kaydedilmiştir. Pavlus kendisinin artık yaşamadığını ancak Mesih'in onun içinde yaşadığını iddia etmiştir. Yuhanna sadece İnsanoğlu'nun bedenini yiyip kanını içenin gerçek manada yaşayacağını ileri sürmüştür. Bu görüş erken dönem kilisesinde, bozulabilirliği ve faniliği atlatmak ve bizzat Tanrı'nın doğasına ve varlığına katılmak için Mesih'in bedeninde yeni bir yaratık haline gelen insanın tanrılaştırılmasına kadar genişletilmiştir. Irenaeus'un iddiasına göre insan Tanrı olabilsin diye Tanrı insan olmuştur. Değişimin Aşai Rabbani Ayini yoluyla etkilenmesi varsayılmıştır. Zira tıpkı kutsamadan sonra ekmek ve şarabın artık sıradan unsurlar olmadığı gibi inanan da kendini özel olarak insan bedeninden soyutlayıp ilahi doğayı kuşanarak değişmiştir. Bu şekilde Tanrı'yla birlikte Tanrı olan kişi uzay ve zamandan münezzeh ve onların üzerindedir. Bu düşünce özellikle Irenaeus'tan Athanasius'a ve Yahya ed-Dimeşkî'ye kadar Doğu'nun ilahiyatçılarına uygundu ve Doğu Kiliselerinde neden bugüne kadar ayinin haçla değil de yeniden dirilişle ve yaşamın yenilenmesinin güvence altına alınmasıyla sonlandırıldığını açıklamaktaydı.³⁷³

Her ne kadar rivayetlerin büyük bir çoğunluğu İsa'nın kendini Mesih olarak ilan ettiğine yönelik olsa da, Yahuda'ya göre İsa da kendi Mesihliğinden emin olamadığı için bunu açıkça ifade etmediği kaydedilmiştir. Hz. Yahya aynı endişeyi taşıyarak ölümüne yakın, iki talebesini İsa'ya göndererek beklenen İsrailoğullarının beklediği Mesih'in kendisi olup olmadığını sordurmuş ancak İsa, Mesih olup olmadığına yönelik bir açıklama yapmamıştır.³⁷⁴

³⁷² Bainton, R. H. **Early and Medieval Christianity**, Beacon Press, Boston, 1962, s. 4.

³⁷³ Bainton, s. 4-5.

³⁷⁴ Sarıkçıoğlu, Ekrem, **Diğer İnciller**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2009, s. 18.

İsa, dünyayı değiştirmenin Tanrı'nın vazifesi olduğunu düşünüyordu. Onun yaptığı şey ise, yaklaşan Tanrısal Devleti ve Hesap Günü'nü müjdelemektir. Ancak İsa'nın vazifesi sadece müjde ve tebliğden ibaret değildi. Onun varlığı aynı zamanda ahir zamanın bir işareti ve beklenen gün için bir vasıtaydı. Bu yüzden O, kendisine tabi olan küçük bir grupla Kudüs'e giderek; Mabel'di kutsal olmayan şeylerden arındırmak için işgal ederek oradaki satıcıları ve dilencileri kovup çıkarmıştır. Yine cemaat rivayetlerinden anlaşıldığına göre Paskalya Bayramı'nı tebaasıyla kutladığı sırada yaşanan durumu açıklayıcı bir konuşma da yapmış ve gelecek Paskalya Bayramı'nı Tanrısal Devlet'te beraber kutlayacaklarının müjdesini vermiştir.³⁷⁵

1. Mesih'in Doğum Şekli ve Yerinin Önceden Bildirilmesi

Justin, İşıya'nın Mesih'in bir bakireden doğduğunu şu sözlerle öngördüğünü iddia etmiştir.³⁷⁶

“İşte, bakire kız gebe kalıp bir oğul doğuracak, adını İmmanuel (Tanrı bizimle beraberdir.) koyacaklar.”³⁷⁷

Zira Justin'e göre insanlara imkansız ve inanılmaz gelen şeylerin meydana geleceğini Tanrı peygamberlik Ruhu aracılığıyla öngörmüştür ve bunlara inanılması gerekmektedir. Ancak, Hristiyanların Jüpiter'in şehvetle kadınlara gittiğini iddia eden şairleri suçladığı gibi bazı insanların da burada bahsedilen kehaneti anlayamayıp Hristiyanları aynı şekilde suçlamaması için Justin bazı açıklamalar yapma gereği duymaktadır. “Bakirenin gebe kalacağı” ifadesini bir bakirenin cinsel ilişkiye girmeden gebe kalacağına işaret olarak açıklamaktadır. Zira eğer o birisiyle cinsel ilişkiye girmiş olsaydı artık bakire olmayacaktı ancak Tanrı'nın gücü bakirenin üzerinde tezahür ederek ona gölge etmiş ve bakire olduğu halde gebe kalmasını sağlamıştır. Tanrı'nın meleği de aynı bakireye Kutsal Ruh'u düşünüp bir çocuk dünyaya getireceğini, o çocuğun En Yüce'nin Oğlu olarak anılacağını ve bakirenin çocuğun adını İsa koyacağını, zira O'nun halkını günahlarından kurtaracağını belirtmiştir. İbranca'daki İsa isminin Yunan dilindeki anlamının “kurtarıcı” olduğunu da eklemiştir.³⁷⁸

³⁷⁵ Sarıkçıoğlu, s. 18-19.

³⁷⁶ I. Apol., 33.

³⁷⁷ İşıya, 7:14.

³⁷⁸ I. Apol., 33.

Trypho ise Justin'in, Mesih'in bir bakireden doğacağı iddiasına Tevrat'ta geçen ifadenin "*İşte, bakire kız gebe kalıp bir oğul doğuracak.*" şeklinde değil, "*Genç kadın gebe kalıp bir oğul doğuracak.*" olarak geçtiğini savunarak cevap vermiştir. Yunanlıların hikayelerinde de Perseus'un bir bakire olan ve Zeus'un sağanak bir yağmur olarak üzerine inip hamile bıraktığı Danae'den doğduğunu kaydederek İsa'yı Perseus'la karşılaştırmıştır. Justin'in, İsa'nın insandan doğma bir insan olduğunu söylemek yerine putperest Yunanlıların iddialarına benzer iddialarda bulunmasından dolayı utanç duyması gerektiğini ileri sürmüştür. Eğer Kutsal Kitap'tan O'nun Mesih olduğunu ve yasaya uygun ve mükemmel bir yaşam için insanlara yol göstermesinden dolayı Mesih olma onuruna layık olduğunu ispat ederse, bunda bir problem olmadığını belirtmiştir. Ancak Yunanlılar gibi aptalca konuşmakla suçlanmamak için bu şekilde anormal fenomenlerden bahsetmeye cesaret etmemesi gerektiğini de ilave etmiştir. Justin Trypho'nun bu alaycı ve şakacı olduğunu düşündüğü konuşmalarıyla bile kendisini sabit fikrinden vazgeçiremeyeceğini belirtmiştir.³⁷⁹

Hikayesini, Trypho'nun Perseus'la karşılaştırdığı İsa hakkında anlatılanlar bir bakireden doğmak, öldükten sonra dirilmek gibi ortak özellikleri olan, Mısır gökyüzü ve savaş tanrısı Horus, Hindu tanrısı Krişna, Yunan şarap tanrısı Dionysos gibi mitolojik figürler hakkında anlatılanlarla da benzerlikler göstermektedir. Mısır tanrıçası İsis'in oğlu Horus'u emzirmesini tasvir eden çizimler Bakire Meryem'in bebek İsa'yı emzirilişini tasvir eden resimlere benzemektedir. Mitra'nın, Osiris'in, Adonis'in ve Dionysos'un doğum günü olarak kutlanan 25 Aralık daha sonra İsa'nın doğum günü olarak kutlanmaya başlamıştır. Antik pagan inançlarında güneşe tapınılan gün olan Pazar da İsa'nın anıldığı kutsal güne dönüştürülmüştür.³⁸⁰

2. Mesih'in Tarihiyle Karşılaştırmalar

Trypho'nun Mesih'i Yunan mitolojisinde Zeus'un oğlu yarı-tanrı Perseus'la karşılaştırmasını yakışsız bulan ve Yunanlıları putperest olmakla niteleyen Justin, I. Apoloji'de ise Mesih'i Yunan ve Roma mitolojisindeki figürlerle karşılaştırmaktadır. Justin, Hristiyanların Tanrı'nın ilk doğanı olduğuna inandıkları Kelam'ın cinsel bir

³⁷⁹ Dial., 67.

³⁸⁰ Aydın, Mahmut, "Hristiyanlık", **Yaşayan Dünya Dinleri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 90.

birliktelik olmadan yaratıldığını ve muallimleri İsa Mesih'in çarmıha gerilip öldüğünü, tekrar dirildiğini ve göklere yükseltildiğini iddia etseler, onların Romalılarca Jüpiter'in oğulları olarak addedilenlerden farklı bir şey öne sürmediklerini belirtmiştir. Romalıların saygın yazarlarının Jüpiter'e birçok oğul attettiğinden Romalıların da haberdar olduğunu ifade edip bu oğullar arasında sözü yorumlayan ve herkesin öğretmeni olan Merkür'ü, büyük bir fizikçi olup üzerine yıldırım düşmesi sonucu göklere yükseltilen Asclepius'u, lime lime edildikten sonra yine aynı şekilde göklere yükseltilen Bacchus'u, zorluklarından kaçmak için kendisini alevlere adayan Herkül'ü, Leda'nın oğulları Castor ve Pollux'u, Danae'nin oğlu Perseus'u ve ölümlülerin arasından çıkıp geldiği halde Pegasus atının üzerinde göklere yükselen Bellerophon'u saymaktadır. O, Ariadne ve onun gibi yıldızların arasında beliren diğerlerinden de hayretle bahsetmektedir.³⁸¹

Justin ayrıca Romalıların arasında ölüp Romalıların tanrılaştırmaya layık gördüğü imparatorlardan bahsetmiş ve Romalıların yanan imparatorun cenazenin yakıldığı odun yığınının göklere yükseldiğini gören bir kişi uydurduklarını iddia etmiştir. Bilgi sahibi olanlar için de Jüpiter'in bu ün salmış oğullarına dair ne tür ameller kaydedildiğinden bahsedilmesine gerek olmadığını belirtmiştir. Bu bahsi geçen oğulların hikayelerinin genç bilginlere fayda sağlamak ve onları teşvik etmek için yazıldığını zira herkesin tanrıları taklit etmenin saygın bir şey olduğunu anlattığını ileri sürmektedir. Ancak Justin, bütün iyi durumdaki ruhların her şeyin yaratıcısı ve yöneticisi olan Jüpiter'in hem baba katili hem de baba katilinin oğlu olduğu, aşağılık bir aşka ve utanç verici zevklere yenik düşerek Ganymede'ye ve diğer birçok kadına tecavüz ettiği ve oğullarının da benzeri hareketler yaptığına yönelik düşüncelerden uzak durması gerektiğini ifade etmiştir. Daha önce de belirttiği gibi o, bu suçları ahlaksız şeytanların işlediğini belirtmiştir. Justin, Hristiyanların kutsallık ve erdemde Tanrı'ya yakın bir şekilde yaşayanların tanrılaşabileceklerini öğrendiklerini ve ahlaksızca yaşayıp tevbe etmeyenlerin ebedi ateşte cezalandırılacağına inandıklarını ifade etmiştir.³⁸²

Justin, aynı zamanda Tufan'dan eşi, üç oğlu ve onların eşleriyle beraber toplam sekiz kişi olarak kurtulan Nuh'un, İsa Mesih'in ölüler arasından dirilip geldiği sekizinci gün olan Pazar'ı sembolize ettiğini savunarak Nuh'un da Mesihî bir figür olduğunu

³⁸¹ I. Apol., 21.

³⁸² I. Apol., 21.

iddia etmiştir. Nuh'un insanlara suyla, inançla ve ağaçla yani Haç ile yeniden hayat verdiğini öne sürmüştür.³⁸³

3. Mesih'in Oğulluğuna Dair Karşılaştırmalar

Justin, Tanrı'nın insanların ve tanrıların babası olarak adlandırıldığını iddia ederek İsa'nın sıradan bir nesilden bile gelse sırf bilgeliğinden dolayı Tanrı'nın Oğlu olarak adlandırılmaya layık olduğunu ileri sürmüştür. Justin'e göre, eğer Hristiyanlar Tanrı'nın Kelamı'nın Tanrı'dan sıradan nesillerden farklı olarak tuhaf bir şekilde doğduğunu söyleseler, bunun Merkür'ün Tanrı'dan meleklerin getirdiği kelam olduğunu iddia eden Romalılara olağanüstü bir şey gibi gelmemesi gerektiğini belirtmiştir.³⁸⁴

Eğer İsa'nın çarmıha gerildiğine karşı çıkılacak olursa Justin, Jüpiter'in, çektiği acılardan daha önce bahsettiği oğullarıyla İsa'nın eşit durumda olduğunu hatırlatmıştır. Bahsi geçen oğulların çektiği acılar birbirine benzer olmayıp çeşit çeşit olduğu için Justin İsa'nın, çektiği acıların alışılmamışlığıyla onlardan aşağıda olmadığı gibi bilakis onlardan daha üstün olduğunu ispat edeceğini veya halihazırda ispat etmiş olduğunu zira üstün olanın hareketleriyle ortaya çıkacağını ifade etmiştir. O, İsa'nın bir bakireden doğması olayının da Romalıların Perseus hakkında kabul ettikleri olayın bir benzeri olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yine O'nun topalı, felçliyi ve doğuştan kör olanları iyileştirmesinin de Asclepius'un yaptığı iddia edilen hareketlerle çok benzer olduğunu kaydetmiştir.³⁸⁵

Justin, Yunan ve Roma mitolojisine dair bu anlattıklarıyla aslında bir bakıma Mesih'in gerçekliği ve meşruiyeti konusunda her fırsatta putperest olarak nitelendirdiği Yunan ve Roma mitolojisine başvurmaktadır. Mesih'in hayatında yaşadığı olayların ve taşıdığı niteliklerin her birisini Jüpiter'in oğulları olarak kabul edilen figürlerin başlarından geçenlerle ve onlara has özellikleriyle özdeşleştirmektedir.

Justin, İsa'nın doğacağı yeri bir başka peygamber olan Mika'nın önceden bildirdiğini iddia ederek Kutsal Kitap'tan şu alıntıyı yapmıştır.³⁸⁶

³⁸³ Dial., 138.

³⁸⁴ I. Apol., 22.

³⁸⁵ I. Apol., 22.

³⁸⁶ I. Apol., 34.

*“Sen ey Betlehem halkı, Yahuda boyları arasında önemsiz olduğun halde, İsrail’i benim adıma yönetecek olan senden çıkacak.”*³⁸⁷

Justin, burada geçen Bethlehem’i Kudüs’e 5-6 km uzaklıkta bulunan ve İsa Mesih’in doğduğu köy olarak yorumlayıp Yahuda’nın ilk vergi memuru olan Cyrenius’un emri altında tutulmuş olan vergi kayıtlarından bu köy hakkında bilgi sahibi olunabileceğini belirtmiştir.³⁸⁸

Justin, Mesih hakkında diğer gerçekleşen kehanetlerden de bahsetmektedir. İşaya 9:6’da geçen *“Bize bir çocuk doğacak, bize bir oğul verilecek ve yönetim onun omuzlarında olacak.”* ifadesini Haç’ın gücü olarak yorumlamaktadır.³⁸⁹ Zira İsa çarmıha gerilirken omuzlarını ona dayamıştır. Justin bu iddialarını desteklemek için yine aynı peygamber İşaya’nın peygamberî Ruh’tan ilham alarak *“Kötü yolda yürüyen, kendi tasarılarının ardınca giden asi bir halka bütün gün ellerimi uzatıp durdum. Tanrısının buyruğundan ayrılmayan bir ulusmuş gibi şimdi de benden adil yargı diliyorlar.”*³⁹⁰ ifadelerini kanıt getirmektedir.³⁹¹ Yine başka bir peygamber olan Davud’dan Mezmurlar 22:16’daki *“Ellerimi, ayaklarımı deliyorlar.”* ifadesini alıntılararak; Davud’un bu anlattıklarından hiçbirisiyle karşılaşmadığını, ancak İsa Mesih’in kendisine karşı konuşan ve onun Mesih olduğunu inkar eden Yahudiler tarafından çarmıha gerilerek ellerini öne uzatmış olduğunu savunmaktadır. Davud’un ifadesini de çarmıhın, İsa’nın ellerine ve ayaklarına yerleştirilen çivileri olduğunu ileri sürmüştür. İsa çarmıha gerildikten sonra da onun elbisesi üzerine kura çekip kendi aralarında paylaştıklarını iddia etmiştir. Bu olayların yaşandığının Pontius Pilatus’un İmparator Tiberius’a düzenli olarak gönderdiği yürütme hesaplarından öğrenilebileceğini kaydetmiştir.* Justin, bir diğer peygamber olan Zekeriya’nın açık bir sıpanın üzerine oturmuş bir şekilde Kudüs’e gireceğinin önceden bildirildiğine yönelik peygamberî ifadelerden de bahsetmektedir. Bahsi geçen ifadeler şu şekildedir:

³⁸⁷ Mika, 5:2.

³⁸⁸ I. Apol., 34.

³⁸⁹ I. Apol., 35.

³⁹⁰ İşaya, 65:2.

³⁹¹ I. Apol., 35.

* Bu kayıtların erken bir dönemde muhtemelen Hristiyanların Romalılara yaptığı ve cevap verilemeyen başvurulardan dolayı yok edildiği kaydedilmiştir. Bkz.: I. Apol., 35.

“Ey Siyon kızı, sevinçle coş! Sevinç çılgınları at ey Kudüs kızı! İşte kralın! O adil kurtarıcı ve alçakgönüllüdür. Eşeğe, evet, sıpaya, eşek yavrusuna binmiş sana geliyor!”³⁹²

Yaptığı alıntıdan anlaşılacağı üzere Justin, Mesih’i Tevrat peygamberlerinin kehanetlerine dayandırmıştır.

4. Mesih’in Gelişinin Önceden Bildirilmesi

Justin, Mesih’in gelişinin önceden bildirildiğini ispat etmek için Mezmurlar’dan şu satırları alıntılarlamıştır:³⁹³

“Gün güne söz söyler, gece geceye bilgi verir. Ne söz geçer orada, ne de konuşma. Sesleri duyulmaz. Ancak sesleri yeryüzünü dolaşır, sözleri dünyanın dört bucağına ulaşır. Güneş için göklerde çadır kurdu Tanrı. Gerdekten çıkan güveye benzer güneş, koşuya çıkacak atlet gibi sevinir.”³⁹⁴

Justin, Peygamberlik Ruhü’nün insanları nasıl yaşamaya teşvik ettiğinin, O’nun Mesih’e karşı Yahudilerin kralı Herod, Yahudiler ve Roma valisi Pilatus tarafından komplo kurulduğunu nasıl öngördüğünün de yine Davud’un peygamberî söylemlerinden öğrenildiğini belirtmiştir.³⁹⁵

Justin, İsa Mesih’in göksel hükümranlığın yeryüzündeki temsilcisi olduğu iddiasını yine Mezmurlar’dan alıntılar yaparak desteklemiştir:³⁹⁶

“Nedir uluslar arasındaki bu kargaşa, neden boş düzenler kurar bu halklar? Dünyanın kralları saf bağlıyor, Rabb’e ve meshettiği krala karşı hükümdarlar birleşiyor. ‘Koparalım onların kayışlarını, atalım üzerimizden bağlarını’ diyorlar. Göklerde oturan Rab gülüyor, onlarla eğleniyor. Sonra öfkeyle uyarıyor onları, gazabıyla dehşete düşürüyor ve ‘Ben kralımı kutsal dağım Siyon’a oturttum.’ diyor. Rabb’in bildirisini ilan edeceğim. Bana ‘Sen benim oğlumsun.’ dedi. ‘Bugün ben sana baba oldum. Dile benden, miras olarak sana ulusları, mülk olarak yeryüzünün dört bucağını vereyim. Demir çomakla kıracaksın onları, çömlek gibi parçalayacaksın.’ Ey krallar, akıllı olun! Ey dünya önderleri, ders alın! Rabb’e korkuyla hizmet edin, titreyerek sevinin. Oğulu

³⁹² Zekeriya, 9:9

³⁹³ I. Apol., 40.

³⁹⁴ Mezmurlar, 19:2.

³⁹⁵ I. Apol., 40.

³⁹⁶ I. Apol., 40.

*öpün ki öfkelenmesin. Yoksa izlediğiniz yolda mahvolursunuz. Çünkü öfkesi bir anda alevlenir. Ne mutlu O'na sığınanlara!*³⁹⁷

Trypho ile Diyalog'da Trypho Justin'e Kutsal Metinler'in, bir insanoğlu olarak çok eski zamanlarda ebedi krallığı alan birisini beklemeye mecbur bıraktığını belirtmiş ve Hristiyanların bu sözde Mesih'inin onursuz ve tanınmamış olduğunu; öyle ki Tanrı'nın yasasında bulunan son lanetin O'nun üzerine düştüğünü ve O'nun çarmıha gerildiğini iddia etmiştir. Justin ise Trypho'nun bu iddialarına karşılık Davud'un Mezmurlar'ından şu kısma atıf yapmaktadır:³⁹⁸

*"Rab Efendim'e 'Ben düşmanlarını ayaklarının altına serinceye dek sağımda otur.' diyor."*³⁹⁹

Justin bu ifadeyle Tanrı'nın Mesih'i Kutsal Peygamberlik Ruhu aracılığıyla çağırdığının anlaşılabilirliğini ileri sürmüştür. Alıntıda geçen "düşmanlarını ayaklarının altına serinceye dek" ifadesindeki sürenin de İsa Mesih'in göklere yükseltip ölülerin arasından diriltilmesine kadar olduğunu belirtmiş ve Tanrı'nın verdiği sözü tutması için zamanın azaldığına dikkat çekmiştir.⁴⁰⁰

Mesih'in ikinci gelişi için hazırlık safhası konusunda bu açıklamaları yapan Justin, I. Apoloji'de tamamen zıt bir açıklama yapmıştır. Bahsi geçen açıklamaya göre Tanrı, Mesih'in düşmanları olan şeytanları alt edene ve Mesih tarafından iyi ve erdemli olarak önceden bildirilenler tamamlanana kadar, Mesih'i göklerde tutacaktır.⁴⁰¹ Goodenough'a göre bu ifadelerden Justin'in ilk gelişin gücüyle şeytani aktivitelerin artırılmış bir şekilde kontrol altında olmasını ve bu kötü kişilikler en sonunda yenilgiye uğratıldığında ve dürüst insanların sayısı tamamlandığında Mesih'in görkemli bir şekilde geleceğini beklediği çıkarılabilir.⁴⁰² Justin aynı zamanda Daniel tarafından önceden bildirilen Mürted Adam'ın bir zaman ve o zamanın yarısı kadar hüküm sahibi olacağını ve Yüceler Yücesi'ne karşı cüretkar küfürlerde bulunacağını açıklamıştır.

³⁹⁷ Mezmurlar, 2:1-12.

³⁹⁸ Dial., 32.

³⁹⁹ Mezmurlar, 110:1.

⁴⁰⁰ Dial., 32.

⁴⁰¹ I. Apol., 45.

⁴⁰² Goodenough, s. 281.

Mesih'in ikinci gelişinden önce imanlıların bile çoğunu aldatacak sapkınlığın azgın bir şekilde yayılması beklenmiştir.⁴⁰³

Burada Goodenough'ın Mürted Adam (Man of Apostasy), Justin'in ise günahkar adam diye atıf yaptığı kavrama bir parantez açmak gerekmektedir. Tanah'ın Daniel Kitabı'nda Daniel, rüyasında denizden birbirinden farklı dört büyük yaratığın çıktığını görür. Bunlardan dördüncüsü çok korkunç, demirden dişleri, tunçtan tırnakları olan, yiyip parçalayan, arta kalanı ayakları altında çiğneyen bir yaratıktır. Ayrıca bu yaratığın başında 10 tane boynuz olup bu boynuzlardan başka bir boynuz daha çıkmıştı. Diğerlerinden daha irice olan bu boynuz kutsallarla savaşıp onları yeniyordu.⁴⁰⁴

Daniel, bahsettiği dördüncü yaratığı yeryüzünde ortaya çıkacak olan dördüncü krallık olarak yorumlamıştır. Bu krallık bütün diğer krallıklardan farklı olacak, bütün dünyayı yiyip bitirecek ve çiğneyip parçalayacaktır. 10 boynuz da bu krallıktan çıkacak olan 10 kral olarak yorumlanmıştır. Bunlardan sonra öncekilerden farklı bir başka kral ortaya çıkıp üç kralı tahtlarından indirecek, Yüceler Yücesi'ni kötileyen sözler söyleyecek ve O'nun kutsallarına baskı yapacaktır. Bu kral belirlenen zamanları ve yasaları değiştirmeyi amaçlayacaktır. Kutsallar üç buçuk yıl boyunca bu kralın eline teslim edilecektir.⁴⁰⁵ Justin burada anlatılan 10 kral arasından çıkıp diğer kralları tahtından indiren kralı "günahkar adam" olarak nitelendirmiştir.⁴⁰⁶

Justin Mesih'in, birincisinde acı çekerek onuru kırılmış ve güzellikten yoksun bir şekilde; ikincisinde ise şanlı ve herkese hükmeder bir şekilde olmak üzere iki defa geleceğinin Yakub tarafından öngörüldüğünü⁴⁰⁷ ifade ederek⁴⁰⁸ Malaki'de Rabb'in büyük ve korkunç günü gelmeden önce peygamber İlyas'ın gönderileceği belirtilen cümleyi referans alıp peygamber İlyas'ın o büyük ve korkunç gün olan ikinci gelişin habercisi olduğunu iddia etmiştir. Yine o, Mesih'in ilk tecellisi olan ve İlyas'ta bulunan Tanrı'nın Ruhü'nün da Yahya'nın şahsında haberci olarak önceden geldiğini ileri sürmüştür. Trypho, Tanrı'nın Peygamberî Ruhü'nün hem İlyas'ta hem de Yahya'da bulunmasının paradoks olarak görüldüğünü söyleyerek itiraz edince Justin, Sayılar'da

⁴⁰³ Dial., 35.

⁴⁰⁴ Daniel, 7:1-21.

⁴⁰⁵ Daniel, 7:23-25.

⁴⁰⁶ Dial., 32.

⁴⁰⁷ Tekvin, 49:5, 8, 9, 10, 11, 18, 24.

⁴⁰⁸ Dial., 52.

geçen “*Senin üzerindeki Ruh’tan alıp onlara vereceğim.*”⁴⁰⁹ ifadesini referans göstererek Tanrı’nın, insanlar arasında dolaştığı halde Musa’daki ruhu alarak Yeşu’ya verdiğini iddia etmiş ve tıpkı bunun gibi Tanrı’nın İlyas’taki ruhun Yahya’ya geçmesini sağlamaya muktedir olduğunu kaydetmiştir. Ancak Justin’in, Musa’nın tebaasının ileri gelenlerinden 70 kişinin kastedildiği bu cümleyi Yeşu hakkındaki “*Kendisinde Rabb’in ruhu bulunan Nun oğlu Yeşu’yu yanına al, üzerine elini koy.*”⁴¹⁰ ve “*Nun oğlu Yeşu bilgelik ruhuyla doluydu. Çünkü Musa ellerini üzerine koymuştu.*”⁴¹¹ şeklindeki ifadelerle karıştırdığı açıktır.⁴¹²

Justin’in Mesih’in ikinci gelişiyile alakalı bu ümitvar beklentileri, Goodenough tarafından onun, kendilerini hayatın gerçekleriyle uzlaştırmaya çalışan düşünceli insanların çabaları yerine, yazılı ve sözlü geleneğe daha çok önem veren sıradan Hristiyanların arasında sayılmasına sebep olmuştur. Ancak Barnard bu ifadelerle, Hristiyanlığa Platoncu bir ortamdan gelmiş bir felsefeci olan Justin’in hafife alındığını ifade etmiş ve onun halihazırda olmuş olan ve henüz olmamış olan arasındaki gerilimin etkisi altında olduğunu iddia etmiştir. İncil yazarlarında olduğu gibi onun da eskatolojik dilinin şartlara göre değiştiğini kaydetmiş ve aşık olan çelişkilerinin sebebinin de bu değişim olduğunu belirtmiştir. Barnard, Goodenough’ın Justin’in kalitesiz bir beyin olduğuna ve onun eskatoloji çalışmalarının temelinde tamamen düşüncesinin eleştirel olmayan karakterinin yattığına dair yargısının aynı ölçüde Pavlus’a ve Yuhanna’ya da uygulanabileceğini ileri sürmüştür.⁴¹³

Justin, Mürted Adam’ın Yüceler Yücesi hakkında garip şeyler konuşmasıyla ve Hristiyanlara yasadışı şeyler yapmasıyla tamamlanacak giderek artan oranda kötü bir zaman bekleyip büyük sıkıntı zamanı zirvesine ulaştığında Justin ikinci geliş beklemiştir. Mürtedlik dönemi, Mürted Adam’ın gelişi, şeytanların sindirilmesi ve dürüst insanların sayısının en yüksek seviyeye ulaşmasının yanında o, gelişle alakalı bir işaret daha beklemiştir. Buna göre İlyas, Mesih’in müjdecisi olarak ikinci defa geri

⁴⁰⁹ Sayılar, 11:17.

⁴¹⁰ Sayılar, 27:18.

⁴¹¹ Tesniye, 34:9.

⁴¹² Dial., 49.

⁴¹³ Barnard, Leslie W., “*Justin Martyr’s Eschatology*”, **Vigiliae Christianae**, Brill, 1965, c. 19, sy. 2, s. 87.

dönecek ve büyük olayın doğrudan habercisi olacaktır. Ancak Justin, İlyas'ın bu ikinci ortaya çıkışı hakkındaki detaylardan bahsetmemiştir.⁴¹⁴

Justin, Mezmurlar'dan 72. bölümün Yahudilerin iddia ettiğinin aksine Süleyman'a hitap etmediğini ancak Kutsal Ruh tarafından Davud'a söylenerek yazdırıldığını ve aynı zamanda Mesih'e matuf olduğunu ileri sürmüştür. Tanrı yeni bir yasa ve yeni bir antlaşma tesis edeceğini bildirmesine rağmen Yahudilerin bahsi geçen bölümdeki *“Rabb'in yarası mükemmeldir.”* ifadesini Musa'dan sonra gelecek olan yasa olarak anlamayıp Musa tarafından verilen yasa olarak anladıklarını belirtmiştir. *“Ey Tanrım, yargı gücünü krala ver.”* ifadesinin geçtiği kısmı da ebedi kral olduğunu iddia ettiği ve Kral, Rahip, Tanrı, Rab, melek, insan, lider, değerli taş ve doğmuş bir Oğul olarak nitelendirdiği Mesih'e refere etmesine rağmen kral olduğu için Süleyman'a refere ettiğini söylediklerini kaydetmiştir. Söylediklerinin daha iyi algılanması için Mezmurlar'dan şu alıntıyı yapmıştır:⁴¹⁵

*“Ey Tanrı, adaletini krala, doğruluğunu kral oğluna armağan et. Senin halkını doğrulukla, mazlum kullarını adilce yargılasın. Dağlar, tepeler halka adilce refah getirsin. Mazlumların hakkını versin, yoksulların çocuklarını kurtarsın. Zalimleriye ezsin. Güneş ve Ay durdukça kral kuşaklar boyunca yaşasın. Yeni biçilmiş çayıra düşen yağmur gibi, toprağı sulayan bereketli yağmurlar gibi olsun. Onun günlerinde doğruluk serpilip gelişsin, Ay ısıdığı sürece esenlik artsın. ... Rab Tanrı'ya, İsrail'in Tanrısı'na övgüler olsun. Harikalar yaratan yalnız O'dur. Yüce adına sonsuza dek övgüler olsun. Bütün yeryüzü O'nun yüceliğiyle dolsun. Amin! Amin!”*⁴¹⁶

Justin bu Mezmur'un sonunda *“İşay oğlu Davud'un duaları burada bitiyor.”* ifadesinin geçtiğini belirtmiş ve Süleyman'ın Kudüs'te inşa edilen mabede adını verecek kadar şöhretli ve büyük bir kral olduğunu kendisinin de bildiğini, ancak Mezmur'da bahsedilen şeylerin hiçbirisinin Süleyman ile alakası olmadığını açık olduğunu beyan etmiştir. Justin ayrıca Krallar kitabına atıf yaparak Süleyman'ın bir kadının etkisiyle, Yahudi olmayanlardan herşeyin Yaratıcısı olan Tanrı'yı bilenlerin cesaret edemeyeceği bir şey yaparak Sidon'un putlarına ibadet ettiğini ileri sürmüş ve

⁴¹⁴ Goodenough, s. 282.

⁴¹⁵ Dial., 34.

⁴¹⁶ Mezmurlar, 72:1'den sona kadar. Alıntı çok uzun olduğu için aradaki kısımları üç noktayla kısaltmayı uygun gördük.

bu insanların o putlara ibadet edip onlara sunulan etleri yemektense sonunda ölüm bile olsa her türlü eziyete ve intikama katlandıklarını iddia etmiştir.⁴¹⁷

Justin, peygamberlerin kitaplarında İsa Mesih'in bir bakireden doğup geleceğinin, insanın mülkünde yetiştirileceğinin, her türlü illeti ve hastalığı tedavi edeceğinin, ölüleri dirilteceğinin, kendisinden nefret edileceğinin, tanınmayıp çarmıha gerilerek öleceğinin, tekrar dirilerek göğe yükseltileceğinin ve Tanrı'nın Oğlu olarak adlandırılacağına önceden bildirildiğini belirtmiştir. Justin aynı zamanda İsa Mesih tarafından belirli kişilerin bu anlatılanları yaymak için bütün milletlere gönderildiğinin ve Yahudilerin arasından ziyade Yahudi olmayanlar arasında O'na inananların daha çok çıkacağına da önceden bildirildiğine inanmaktadır. O, İsa'nın ortaya çıkmasından önce ilk olarak 5000 sene önce, yine 3000 sene önce, daha sonra 2000 sene önce, sonra 1000 sene önce ve bir kez daha 800 sene önce öngörüldüğünü zira ard arda gelen nesiller boyunca peşpeşe peygamberlerin zuhur ettiğini ifade etmiştir.⁴¹⁸ Mesihlikle ilgili İsa'ya atfedilen tasavvurların daha önceki peygamberler tarafından müjdelendiği görüşlerini söylemiştir.

5. Sapkınlığa Dair

Trypho, Mesih'i kabul edip Hristiyan diye isimlendirilenlerin çoğunun putlara ikram edilen etleri yediklerine ve bunun sonucunda hiçbir şekilde zarar görmeyeceklerini ifade ettiklerine inandığını söyleyince Justin, Hristiyan olup İsa'yı hem Rab hem de Mesih olarak kabul ettiği halde O'nun doktrinlerini öğretmeyip dalalet ruhlarının doktrinlerini öğretenlerin İsa Mesih'in doğru ve saf doktrininin öğrencilerinin O'nun tarafından ilan edilen umuda karşı daha inançlı ve sadık olmalarını sağlayacağını iddia etmiştir. Zira O'nun, gerçekleşeceğine yönelik kehanette bulunduğu şeylerin Hristiyanların nazarında fiilen gerçekleştiğini belirtmiş ve Kutsal Kitab'ın farklı bölümlerinden şu alıntılarını yapmıştır:⁴¹⁹

*“Sahte peygamberlerden sakının! Onlar size kuzu postuna bürünerek yaklaşırlar, ama özde yırtıcı kurtlardır.”*⁴²⁰

⁴¹⁷ Dial., 34.

⁴¹⁸ I. Apol., 31.

⁴¹⁹ Dial., 35.

⁴²⁰ Matta, 7:15.

*“Bölünmeler ve sapkınlıklar olacak.”*⁴²¹

*“Birçok sahte Mesih ve sahte havari türeyecek ve inananların çoğunu saptıracak.”*⁴²²

Bu alıntılardan ikincisinin orijinal metnindeki ifade *“Çünkü Tanrı’nın beğenisini kazananların belli olması için aranızda bölünmeler olması gerekiyor!”* şeklinde olmasına rağmen Justin cümleinin sadece ikinci yarısını alıntılararak *“Bölünmeler ve sapkınlıklar olacak.”* olarak yorumlamıştır. Ardından gelen alıntıda da *“sahte peygamber”* ifadesini *“sahte Mesih ve sahte havari”* olarak nakletmiştir. Justin’in Hristiyan bakış açısıyla yaptığı bu yorum şekilleri kanaatimizce metin bütünlüğünü bozmaktadır.

Devamında Justin bu alıntılara dayanarak birçok insanın İsa adına ortaya çıkıp Tanrı’ya karşı saygısızca konuşup davranmayı öğrettiğini iddia etmiş ve bu kişilerin Hristiyanlar tarafından öğretilerinin ve fikirlerinin kökenini aldıkları kişilerin isimleriyle isimlendirildiklerini ifade etmiştir. Marsiyenler, Valentinyenler, Basilidyenler, Saturnilyenler ve benzeri isimlerle anıldıklarını iddia ettiği bu kişilerle Hristiyanların herhangi bir ortak noktası olmadığını, nasıl ki putperestler arasında kendi elleriyle yazdıkları çalışmalara Tanrı’nın adını kazıyanlar varsa bu kişilerin de kendilerini Hristiyan olarak kabul ettiklerini belirtmiştir.⁴²³

6. Mesih’in Çarmıha Gerilmesinin Önceden Haber Verilmesi

Justin’e göre peygamberlik Ruhu yine Davud aracılığıyla Mesih’in çarmıha gerildikten sonra hüküm süreceğini ima etmektedir. Justin bu konuda Mezmurlar’dan şu alıntıyı yapmıştır.⁴²⁴

“Ey bütün dünya, Rabb’e ezgi söyleyin, her gün duyurun kurtuluşunu. Çünkü Rab uludur, yalnız O övgüye değer. İlahlardan çok ondan korkulur. Halkların bütün ilahları bir hiçtir. Oysa gökleri yaratan Rab’dır. Yücelik ve övülme O’nun huzurundadır. Güç ve güzellik O’nun tapınağındadır. Ey bütün halklar, Rabb’i övün, Rabb’in gücünü,

⁴²¹ I. Korintliler, 11:19.

⁴²² Matta, 24:11.

⁴²³ Dial., 35.

⁴²⁴ I. Apol., 41.

yüceliğini övün. Rabb'in görkemini adına yaraşır biçimde övün. Sunular getirip avlularına girin ve O'na tapının. Titreyin O'nun önünde ey bütün yeryüzündekiler! Dünya sağlam kurulmuş, sarsılmaz. O halkları adaletle yargılar."⁴²⁵

Tanrı'nın Kelamı'nın O'nun Oğlu olduğunu tekrar eden Justin, O'nun ayrıca Melek ve Havari olarak da isimlendirildiğini, zira O'nun bilinmesi gerekenleri ilan ettiğini ve vahy edileni ilan etmek için gönderildiğini belirtmiştir. Bunu da İncil'deki *"Beni dinleyen beni göndereni dinlemiş olur."*⁴²⁶ ifadesine dayandırmıştır. Tevrat'tan yaptığı şu alıntıyla da Mesih'in Melek olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır:⁴²⁷

*"Rabb'in meleği bir çalıdan yükselen alevlerin içinde ona göründü ve 'Ben babanın Tanrısı, İbrahim'in Tanrısı, İshak'ın Tanrısı, Yakub'un Tanrısı'yım.'"*⁴²⁸

7. Mesih'in Musa Tarafından Önceden Haber Verilmesi

Justin, peygamberlerin ilki olarak bahsettiği Musa'dan şu alıntıyı yapar:⁴²⁹

*"Sahibi gelene kadar kraliyet asası Yahuda'nın elinden çıkmayacak, yönetim hep onun soyunda kalacak, uluslar onun sözünü dinleyecek, sıpasını seçme bir dala bağlayacak, kaftanını üzümün kıvıll kanında yıkayacak."*⁴³⁰

Bu alıntıdan sonra, Yahudilerin kimin zamanına kadar bir kanun koyucusu ve kendilerine ait bir kralı olduğunun tam olarak soruşturulmasının Romalılara düştüğünü ifade etmiş ve Hıristiyanlara o zamana kadar henüz anlaşılamayan kehanetleri öğretip yorumlayan İsa Mesih'in zamanına kadar kutsal ve ilahi peygamberlik ruhu tarafından Musa aracılığıyla önceden bildirildiği gibi Yahudilerin bir kanun koyucusunun bulunduğunu eklemiştir. İsa Mesih ortaya çıktıktan sonra da Romalıların Yahudilere hükmetmeye başladığını ve onların bütün topraklarının tasarrufunu ellerine geçirdiğini kaydetmiştir.⁴³¹

⁴²⁵ Mezmurlar, 96:1-10.

⁴²⁶ Luka, 10:16.

⁴²⁷ I. Apol., 63.

⁴²⁸ Çıkış, 3:2,6.

⁴²⁹ I. Apol., 32.

⁴³⁰ Yaratılış, 49:10, 11.

⁴³¹ I. Apol., 32.

Justin, İsa Mesih'in milletlerin beklentisi olacağına yönelik kehanetin İsa Mesih'in tekrar geleceğini bekleyecek olan bazı milletlere işaret ettiğini iddia etmiştir. Zira bütün insan ırklarının içinde, Yahuda'da çarmıha gerilen ve kendisi çarmıha gerildikten sonra ülkenin Romalılara savaş ganimeti olarak hemen teslim olduğu İsa Mesih'i bekleyen bazı kesimler olduğunu ileri sürmüştür. Sıpasını seçme bir dala bağlaması ve kaftanını üzümün kıvıll kanında yıkaması kehanetinin ise Mesih'e ne olacağına ve O'nun neler yapacağına dair şeylerin önemli bir sembolü olduğunu ifade etmiştir. Zira bir eşeğin sıpasının bir köyün girişindeki bir asmaya bağıll durduğunu ve Mesih'in eşine dostuna sıpayı kendisine getirmelerini emrettiğini kaydettikten sonra sıra kendisine getirildiğinde üzerine binip Yahudilerin daha sonra Romalılar tarafından yok edilen büyük mabedinin bulunduğu Kudüs'e girdiğini belirtmiştir.⁴³²

Bundan sonra da Mesih'in çarmıha gerildiğini ve kehanetin geri kalan kısmının gerçekleştiğini iddia etmiştir. Kaftanını üzümün kıvıll kanında yıkamasının kendine inananları, kendi kanıyla temizleyerek katlandığı ızdırapları temsil ettiğini iddia etmiştir. Justin, peygamber aracılığıyla İlâhi Ruh tarafından "kaftan" olarak isimlendirilenlerin de Mesih'e inanıp onda Tanrı'nın tohumunu yani Kelâm'ı bekleyen insanlar olduğunu ileri sürmüştür. "Üzümün kanı" ifadesinin de ortaya çıkacak olan O kişinin insan tohumundan değil Tanrı'nın gücünden kaynaklanan bir kana sahip olacağına işaret ettiğini kaydetmiştir. Bunu da, bir insan üzümün kanını yaratamayacağı için bahsi geçen kanın insan tohumundan değil Tanrı'nın gücünden olabileceğine dayandırmıştır. Justin, İşaya 11:1'deki İşaya'nın kütüğünden yeni bir filiz çıkacağına ve kökünden bir fidanın meyve vereceğine dair kısmı Yakup'tan bir yıldız doğacağı ve İşaya'nın kökünden bir çiçek açacağı şeklinde yorumlayıp bu çiçeği Mesih olarak görmüştür. Dolayısıyla Mesih'in soyunun Yakub'a dayandığını düşünmüştür.⁴³³

8. Mesih'in Cennetteki Döneminin Önceden Bildirilmesi

Her şeyin Babası olan Tanrı'nın, Mesih'i ölümden hayata döndürdükten sonra cennete alması, Mesih'in, düşmanları olan şeytanları hizaya getirene ve iyi ve erdemli olarak O'nun tarafından önceden bilinenler tamamlanana kadar O'nu orada tutması ve

⁴³² I. Apol., 32.

⁴³³ I. Apol., 32.

kimin hatrı için mükemmeliyeti erteleme hakkında Mezmurlar'dan şu alıntıyı yapmıştır:⁴³⁴

*“Rab Efendim’e diyor ki: Ben düşmanlarını ayaklarının altına serinceye kadar sağımda otur. Rab Siyon’dan uzatacak kudret asanı, düşmanlarının ortasında egemenlik sür.”*⁴³⁵

Justin bu alıntıda geçen “Rab Siyon’dan uzatacak kudret asanı” ifadesiyle, havarilerinin Siyon’dan çıkıp her yerde vaaz ettikleri yüce kelamın kastedildiğini iddia etmiştir.⁴³⁶

9. Mesih’ten Önceki Dünyada Kelam

Justin, Mesih ve O’ndan önce gelen peygamberler tarafından kendilerine öğretilen şeylerle mutabakat halinde olan şeylerin, kendi başına doğru ve daha önce yaşamış yazarların hepsinden daha eski olduğunun Romalılara aşikar olması gerektiğini ifade etmiştir. Justin’e göre Hristiyanların, kendilerinin muteber olduklarını iddia etmeleri, bahsi geçen yazarlarla aynı şeyi söylemelerinden değil, doğru şeyleri söylemelerinden dolayıdır. O, İsa Mesih’in Tanrı tarafından yaratılan tek hakiki oğul, O’nun Kelam’ı ve gücü ve O’nun arzusuyla insan olduğunu hatırlattıktan sonra Tanrı’nın bunları insanlara onların ihtidası ve restorasyonu için anlattığını ifade etmiştir.⁴³⁷

Erken dönem kilise babaları, Mesih’in ikinci gelişinin gecikmesi üzerine O’nun ne zaman ortaya çıkacağını ve neden geciktiğini düşünmeye başlamışlar. O’nun gelişine üzerine spekülasyonlar, iki Eski Ahit fikrinin kombinasyonu ile oluşturulan bir tarih teorisine yol açmıştır.⁴³⁸

Bunlardan birincisi bir haftanın çalışması yapıldıktan sonra yedinci günde Şabat dinlenmesi olarak açıklanmıştır. Diğer de Mezmurlar 90:4’teki “*Çünkü senin gözünde bin yıl geçmiş bir gün dün gibi, bir gece nöbeti gibidir.*” ifadesidir. Buna göre dünya tarihinin akışı 6000 yıl sürecektir. Bu durumda sonu hesaplamak için başlangıcı

⁴³⁴ I. Apol., 45.

⁴³⁵ Mezmurlar, 110:1-2.

⁴³⁶ I. Apol., 45.

⁴³⁷ I. Apol., 23.

⁴³⁸ Bainton, s. 5-6.

belirlemek gerekmektedir. Bu da bir Eski Ahit kronolojisi oluşturmayla yani tarihi yaratılışla başlatmayla olur.⁴³⁹

Yaratılışla ilgili bu hesaplama erken dönem Hristiyanlarının birçoğu teşebbüs etmiştir. Ancak diğerleri, Mesih'in birinci ve ikinci gelişleri arasında gerekli olan zaman açısından daha temel bir hesap yöntemi tercih etmişlerdir. Açıkça biraz zaman gerekiyordu. Zira Rab kararlı bir şekilde herşey bitmeden önce "İncil'in bütün uluslara vaaz edilmesi gerektiğini"⁴⁴⁰ söylemiş ve havari Pavlus, Yahudilerin toplanmasını tasavvur etmiştir.⁴⁴¹ Birçok kilise babası çözümün, Kilise'nin dünya misyonuna zaman sağlamak için Tanrı tarafından bile bile durdurulmak olduğunu kabul etmiştir. Hatta bazıları Selaniklilere İkinci Mektup 2:7'deki "gizli güç" ifadesini misyon sahibi komisyona matuf olarak yorumlamıştır.⁴⁴²

10. Mesih'in Socrates'le Karşılaştırılması

Justin, Hristiyanların öğretilerinin bütün insanlığın öğretilerinden daha büyük olduğunu, zira insanlar uğruna ortaya çıkan Mesih'in beden, akıl ve ruhla birlikte tamamen rasyonel bir varlık olduğunu iddia etmiştir. Hem kanun koyucuların hem de filozofların iyi bir şekilde dile getirdikleri her ne varsa Kelam'ın bir kısmını bulup üzerinde düşünüp taşınarak detaylandırdıklarını ifade etmiştir. Ancak Mesih olan Kelam'ın hepsini bilmedikleri için sıklıkla kendileriyle çeliştiklerini ileri sürmüştür. Mesih'ten daha önce doğanlar, şeyleri akılla düşünüp ispatlamaya çalıştıklarında dindar olmayan ve başkalarının işlerine karışan insanlar olarak mahkeme karşısına çıkarıldıklarını ileri sürmüştür. Bu bahsi geçen insanların hepsinden daha gayretli olan Socrates'in de tam olarak aynı suçlarla suçlandığını kaydetmiştir.⁴⁴³

Socrates'in yeni tanrılar öğrettiği ve devletin tanıdığı tanrılara itibar göstermediği iddia edilmiştir. Ancak Socrates, Homeros'u ve diğer şairleri dışlamış ve insanlara kötü şeytanları ve şairlerin anlattığı şeyleri yapanları reddetmelerini öğretmiştir. Justin, onun insanları, akıl yoluyla araştırarak bilmedikleri Tanrı'dan

⁴³⁹ Bainton, s. 6.

⁴⁴⁰ Markos, 13:10.

⁴⁴¹ Romalılar, 11.

⁴⁴² Bainton, s. 6.

⁴⁴³ II. Apol., 10.

haberdar olmaları konusunda teşvik ettiğini kaydetmiştir. Justin, bu şeyleri Mesih'in kendi gücüyle yaptığını zira bu öğreti için ölen Socrates'e kimsenin inanmadığını ancak Socrates tarafından da kısmen bilinen Mesih'e sadece filozofların ve bilginlerin değil sanatçıların ve tamamıyla eğitimsiz insanların da şanı, korkuyu ve ölümü küçümseyerek inandığını ileri sürmüştür. Zira Justin, Mesih'in betimlenemez olan Tanrı'nın bir gücü olduğunu ve insan aklının salt vasıtası olmadığını ifade etmiştir.⁴⁴⁴

11. Mesih'in Gizemi

Justin Zekeriya'nın alegorik bir hikayeyle Mesih'in gizemini gösterdiğine ve üstü kapalı bir şekilde bildirdiğine Yahudiler tarafından inanılması gerektiğini iddia ederek şu alıntıyı yapmıştır.⁴⁴⁵

“Rab, ‘Ey Siyon kızı, sevinçle bağır! Çünkü aranızda yaşamaya geliyorum.’ diyor. O gün birçok ulus Rabb’e bağlanacak, O’nun halkı olacak. O zaman Rab aranızda yaşayacak, siz de beni her şeye egemen Rabb’in gönderdiğini anlayacaksınız. Rab kutsal topraklarda Yahuda’yı kendi payı olarak miras edinecek ve Yeruşalim’i yine seçecek. Ey insanlar! Rabb’in önünde sessiz durun! Rab kutsal evinden kalkmış geliyor! Rab, meleğinin önünde duran başkahin Yeşu’yu ve onu suçlamak için sağında duran Şeytan’ı bana gösterdi. Rabb’in meleği Şeytan’a ‘Rab seni azarlasın, ey Şeytan!’ dedi. ‘Yeruşalim’i seçen Rab seni azarlasın! Bu adam ateşten çıkarılan yarı yanmış odun parçası değil mi?’”⁴⁴⁶

Bu noktada Trypho cevap verip aksini iddia edeceği sırada, Justin ona bekleyip ne diyeceğini dinlemesini söylemiş; zira Trypho’nun beklediği, Yahudilerin tutsak olduğu Babil topraklarında Yeşu adında hiçbir rahip yokmuş gibi bir açıklama yapmaya gerek duymadığını ifade etmiştir. Eğer Yahudilerin arasında Yeşu adında bir rahip olmuş olsaydı bile yine de peygamberin tıpkı şeytanı veya Tanrı’nın meleğini gözüyle veya uyanık haldeyken görmeyip istiğrak halinde gördüğü gibi Yeşu’yu vahyinde görmemiştir.⁴⁴⁷

⁴⁴⁴ II. Apol., 10.

⁴⁴⁵ Dial., 115.

⁴⁴⁶ Zekeriya, 2:10-13, 3:1-2.

⁴⁴⁷ Dial., 115.

Justin Nun'un oğlunun Yeşu ismiyle, İsa Mesih'in yapacak olduğu şeyleri önceden açığa vuran güçlü işler ve yiğitlikler yaptığını belirterek, Rahip Yeşu zamanında Babil'de Yahudiler arasında yapılan vahyin Tanrı, Mesih ve Rahip olduğunu iddia ettiği İsa tarafından başarıyla yapılacak olan şeylerin bir ilanı olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁴⁸

12. Mesih'in Öğretileri

Justin Mesih'in iffet hakkında şu sözleri kaydettiğini aktarmaktadır:⁴⁴⁹

*“Kim bir kadına onu ihtirasla arzulayarak bakarsa Tanrı nezdinde onunla kalbinde çoktan zina etmiş gibi olur.”*⁴⁵⁰

*“Eğer sağ gözün sana karşı gelirse o gözü çıkar gitsin. Zira senin için, tek gözle cennetin krallığına girmek iki gözle sonu gelmeyen ateş azabına atılmaktan daha iyidir.”*⁴⁵¹

*“Eşinden boşanan bir kadınla evlenen kişi zina etmiş olur.”*⁴⁵²

*“Kimisi insanlar tarafından hadım edilir, kimisi doğuştan hadımdır, kimisi de Göklerin Egemenliği için kendini hadım etmiştir, ancak bunu herkes kabul edemez.”*⁴⁵³

Justin İsa'nın bu sözlerine dayanarak insan yasalarına göre iki defa evlenen herkesin ve bir kadına onu ihtirasla arzulayarak bakanların, Efendilerinin gözünde günahkarlar olduğunu iddia etmiştir. Zira sadece fiilen zina işleyen değil onu işlemeyi arzulayan da Mesih tarafından reddedilmiştir. Bu da Justin'e göre sadece amellerimizin değil aynı zamanda düşüncelerimizin de Tanrı nezdinde aşıkâr olmasındandır. Justin çocukluktan beri İsa'nın öğrencileri olup 60-70 yaşlarına kadar tertemiz kalan erkekler ve kadınlar olduğunu ve her ırktan böyle insanlar çıkarabileceğini iddia etmektedir. Mesih'in Matta 9:13'teki *“Gidin de ‘Ben kurban değil merhamet isterim.’ sözünün anlamını öğrenin. Çünkü ben doğru kişileri değil, günahkarları çağırmaya geldim.”* sözlerine atıf yaparak O'nun adil ve erdemli olanı değil günahkar, ahlaksız ve adil

⁴⁴⁸ Dial., 115.

⁴⁴⁹ I. Apol., 15.

⁴⁵⁰ Matta, 5:28.

⁴⁵¹ Matta, 5:29.

⁴⁵² Matta, 5:32.

⁴⁵³ Matta, 19:12.

olmayanı tevbeye çağırdığını ifade etmiştir. Bunu da göksel Baba'nın günahkarın cezalandırılmasını değil tevbe etmesini arzulamasına bağlamıştır.⁴⁵⁴

F. KOZMOLOJİSİ

Justin, Platon'un Tanrı'nın şekilsiz olan maddeyi değiştirip dünyayı yarattığına dair ifadelerini ilk peygamber ve Yunanlı yazarlardan daha eski olduğunu iddia ettiği Musa'dan ödünç aldığını ileri sürmüştür. Justin Tanrı'nın dünyayı nasıl ve hangi maddelerden yarattığına dair Tevrat'ın ilk cümlelerini alıntılamıştır.⁴⁵⁵

*“Başlangıçta Tanrı göğü ve yeri yarattı. Yer boştu, yeryüzü şekilleri yoktu; engin karanlıklarla kaplıydı. Tanrı'nın ruhu suların üzerinde hareket ediyordu. Tanrı ‘Işık olsun’ diye buyurdu ve ışık oldu.”*⁴⁵⁶

Bu cümlelere dayanarak hem Platon'un hem de onunla aynı fikirde olanların, Tanrı'nın kelamıyla bütün dünyanın Musa'nın önceden bahsettiği maddeden yaratıldığını öğrendiğini belirtmiştir. Şairlerin de Erebus diye isimlendirdiği şey hakkında daha önceden Musa tarafından konuşulduğunu ifade etmiştir.⁴⁵⁷

Justin'in burada bahsini ettiği Erebus, Yunan mitolojisinde ilk varlık olan Kaos'un oğludur. Babası Kaos'u tahttan indirip kendi annesi veya kızkardeşi olan gece tanrıçası Nyx ile evlenerek Aether, Charon, Eris, Hemera, Hypnos, Keres, Morpheus, Nemesis, Thanatos, Tyche ve Gaea'nın babası olmuştur.⁴⁵⁸ Eski Yunan'ın en önemli şairlerinden birisi olan ve M.Ö. VIII. ve VII. yüzyıllarda yaşamış olduğu tahmin edilen Hesiod, tanrıların yaratılışını anlattığı *Theogonia* adlı eserinde Erebus'un Gece ile beraber Kaos'tan doğduğunu ve ondan da Işık ve Gün'ün doğduğundan bahsetmiştir.⁴⁵⁹ Justin de büyük bir ihtimalle bu hikayedeki Erebus'u, Tevrat'ın Tekvin kitabında Işık'ın yaratılmasından sonra kendisinden ayrılan Karanlık'la özdeşleştirmiştir.

Justin, Tanrı'nın insanı kendi suretinde yaratmak istemesi ve yaratmasının anlatıldığı Tevrat cümlelerini, Tanrı'nın Kelamı olarak gördüğü Logos'un Tanrı'nın

⁴⁵⁴ I. Apol., 15.

⁴⁵⁵ I. Apol., 59.

⁴⁵⁶ Tekvin, 1:1-3.

⁴⁵⁷ I. Apol., 59.

⁴⁵⁸ Coleman, s. 341.

⁴⁵⁹ Hesiod, *Theogony & Works and Days*, Çev. Martin Litchfield West, Oxford University Press, İngiltere, 1988, s. 6.

kendi özünden neşet ettiği yönündeki fikirlerini açıklarken verdiği ateş örneğinde ateşin ateşten doğmasına benzetmektedir. Bahsi geçen cümlelerde Tanrı'nın "*Kendi suretimizde, kendimize benzer insan yaratalım.*" ⁴⁶⁰ diye bir ifade kullandığı anlatılmakta ve Justin, buradaki "Yaratalım" ifadesinin Trypho'nun hocalarının iddia ettiği gibi bir insanın bir şey yapacağı zaman kendi kendine "Yapayım" demesi gibi olmadığını veya Tanrı'nın toprağa ve insan şekillendirilirken kullanıldığına inanılan diğer maddelere "Yaratalım" diye seslenmediğini iddia etmiştir. Bu yanlışlamasını desteklemek için de Tanrı'nın, kendisinden tamamen ayrı ve aynı zamanda rasyonel bir varlık olan birisiyle konuştuğunun anlaşıldığını ileri sürdüğü şu satırları alıntılamaştır:⁴⁶¹

*"Tanrı, 'Adem iyiyle kötüyü bilmekle bizlerden biri gibi oldu.' dedi."*⁴⁶²

Justin burada "bizlerden biri" ifadesini kullanarak Musa'nın, birbiriyle işbirliği içerisinde olan belirli bir sayıda kişilerin olduğunu ve sayılarının en az iki olduğunu bildirdiğini iddia etmiştir. Gerçekten Baba tarafından meydana getirildiğini düşündüğü bu Oğul'un bütün yaratıklardan önce Baba'yla birlikte olduğunu ve Baba'nın O'nunla konuştuğunu ileri sürmüştür. Süleyman'ın Kutsal Kitap'ta açıklığa kavuşturduğu gibi, Süleyman'ın Bilgelik diye hitap ettiği kişinin bütün yaratıklardan önce bir Başlangıç ve bir Oğul olarak doğurulduğunu ifade eden Justin, aynı şeyin Kutsal Kitab'ın Yeşu bölümünde de anlatıldığına dikkat çekerek aşağıdaki alıntıyı yapmıştır.⁴⁶³

*"Yeşu, Eriha'nın yakınındaydı. Başını kaldırıncı önünde kılıcını çekmiş bir adam gördü. Ona yaklaşarak 'Sen bizden misin, karşı taraftan mı?' diye sordu. Adam 'Hiçbiri' dedi. 'Ben Rabb'in ordusunun komutanıyım. Şimdi geldim.' O zaman Yeşu yüzüstü yere kapanıp O'na tapındı. 'Efendimin kuluna buyruğu nedir?' diye sordu. Rabb'in ordusunun komutanı 'Çarlığını çıkar.' dedi. 'Çünkü bastığın yer kutsaldır.' Yeşu söyleneni yaptı. Eriha kentinin kapıları İsraililer yüzünden sımsıkı kapatılmıştı. Ne giren vardı, ne de çıkan. Rab Yeşu'ya 'İşte Eriha'yı, kralını ve yiğit savaşçılarını senin eline teslim ediyorum.' dedi."*⁴⁶⁴

Katolik Kilisesi'ne göre Tanrı'nın dünyayı ve insanoğlunu yaratması Tanrı ve halkı arasında olan ve Tanrı'nın çok güçlü sevgisine ilk ve evrensel şahit konumunda

⁴⁶⁰ Tekvin, 1:26.

⁴⁶¹ Dial., 62.

⁴⁶² Tekvin, 3:22.

⁴⁶³ Dial., 62.

⁴⁶⁴ Yeşu, 5:13-15, 6:1-2.

bulunan ahitleşmenin ilk adımıdır. Yaratmanın hakikatinin peygamberlerin mesajında, komünyon duasında ve Seçilmiş Halk'ın bilgece sözlerinde büyüyen bir coşkuyla açıklandığına inanılmaktadır.⁴⁶⁵

Yaratılış ile ilgili Kutsal Kitap metinleri arasında Tekvin'in ilk üç babının ayrı bir yeri olduğu belirtilmiştir. Edebi bir bakış açısından, bu metinlerin çeşitli kaynakları olabileceği ifade edilmiştir. İlham almış yazarların bu metinlere Kutsal Kitab'ın başlangıcında; yaratılışın hakikatlerini, kökenlerini, Tanrı'da bitişlerini, düzenini ve iyiliğini, insanın ilahi görevini ve son olarak da günahın dramatik durumunu ve kurtuluş umudunu ciddi anlatımlarıyla açıklamak için yer verdikleri düşünülmüştür.⁴⁶⁶

Kilise tek başına Yaratıcı olduğuna inandığı Tanrı'nın, kendisi dışında var olan her şeye bir başlangıç verdiğini ve bütün varlıkların O'na bağlı olduğunu savunmaktadır. Diğer taraftan Yuhanna'nın ilk cümlelerine dayanarak Tanrı'nın kainattaki her şeyi ebedi Kelam'la yarattığına ve bütün varlıkların Kelam'da ve Kelam için yaratıldığına inanmaktadır. Kelam bütün varlıklardan önce var olmuştur ve her şey O'nun içinde bir arada olmaktadır. Yaratma faaliyetinde Kutsal Ruh'un Yaratıcı Ruh olarak hayat verici rolüne de dikkat çekilerek O'nun bütün iyiliklerin kaynağı olduğu ifade edilmiştir.⁴⁶⁷

Kilise Tanrı'nın yaratma faaliyetinde önceden var olan bir şeyin yardımına ihtiyaç duymadığı gibi yaratmada ilahi maddeden herhangi bir şekilde sudurun gerekli olmadığını savunmaktadır.⁴⁶⁸ Ancak Justin Tanrı'nın her şeyi yaratmadan önce İsa Mesih'i kendisinden sudur ettirip dünyayı yaratmada O'ndan yardım aldığını iddia etmiştir.⁴⁶⁹

G. ESKATOLOJİSİ

Mesih'in ilk gelişinin Musevilerin beklentilerini tatmin etmediği ve bizzat İsa'nın kendisi tarafından dünyanın problemlerinin çözümüne yönelik atılmış deneme amaçlı bir adım olarak addedildiği kaydedilmiştir. Erken dönem Kilisesi, tevazu içinde

⁴⁶⁵ Chapman, s. 67.

⁴⁶⁶ Chapman. s. 67.

⁴⁶⁷ Chapman, s. 68.

⁴⁶⁸ Chapman, s. 69-70.

⁴⁶⁹ II. Apol., 6.

gelişimi umutlarının temeli olarak görmüş ancak onların umutları, bizzat Kurtarıcılarının gücünün daha mükemmel bir tecellisini dört gözle beklemiştir. İlk Hristiyanlara göre Mesih'in ilk gelişi, O'nun ikinci gelişinden ayrı olarak hiçbir anlam ifade etmiyordu ve eskatolojik umudu süresiz olarak ertelenmiş olsa bile Hristiyanlığın çökmemesi tarihin mucizelerinden biriydi. Pavlus'un, hayatının son zamanlarında, daha önce ikinci geliş yapmış olduğu vurgunun tehlikesini gördüğü ve Ortodoks Hristiyan düşüncesinin nihai değişimine yol açan bu düşüncesinin hatasıyla yüzleşme ve onu düzeltme konusunda cesurca bir tavır sergilediği iddia edilmiştir. Ancak değişim kademe kademe oluyordu ve ilk olarak Kilise'nin en düşünceli olanları için bu değişim mümkündü.⁴⁷⁰

Hristiyan eskatolojisi İsa Mesih'in ikinci gelişi üzerine temellenmiştir. İlk dönemlerdeki sıradan Hristiyanlar tıpkı şu anki sıradan Hristiyanların yaptığı gibi İsa'nın ve havarilerin yalın ifadelerine bağlı kalmışlar ve Mesih'in ileride dünyevi bir krallık kurabileceğini ısrarla vurgulamışlardır. Justin de yazılı ve sözlü geleneğin, kendileri için onları hayatın gerçekleriyle uzlaştırmaya çalışan düşünceli insanların teşebbüslerinden daha fazla anlam ifade ettiği bu sıradan Hristiyanların arasında yerini almıştır.⁴⁷¹ *Trypho ile Diyalog*'da Justin, bazı insanların Mesih'in ilk gelişi hakkında tanınmamış, belirsiz ve fani bir görünüşte anlatıldığı vaazların bulunduğu dair referanslarını dile getirmektedir. Devamında Justin, başkalarının da Mesih'in ikinci gelişinde bulutların arasından görkemli bir şekilde görüneceğine dair referanslar verdiğini ve İsrailoğullarının eziyet ettikleri Mesih'i görüp tanıyacaklarını belirtmiştir.⁴⁷²

Justin *II. Apoloji*'sinde Hristiyanları, insanlara karşı adaletsiz ve ölçsüz davrananların ebedi ateşte yanacaklarına ve erdemli olup İsa Mesih gibi yaşayanların Tanrı'yla beraber ızdıraptan uzak bir durumda yaşayacaklarına ikna olmuş kişiler olarak tanımlar.⁴⁷³ Hristiyanlar için yaptığı bu tanımla Justin, bir Hristiyanın bu dünyadaki yaşantısında ve yaptığı işlerde İsa Mesih'i örnek alması ve öteki dünyada Tanrı'ya yakın olmak için çaba göstermesi gerektiğini düşünmektedir.

Justin, Hristiyanların beklediği krallığın, hiçbir araştırma yapmadan dışardan düşünüldüğü gibi bir insan krallığı olmadığını ancak o krallığın Hristiyan olmakla

⁴⁷⁰ Goodenough, s. 279.

⁴⁷¹ Goodenough, s. 279.

⁴⁷² Dial., 14.

⁴⁷³ II. Apol., 1.

suçlananların inanç itirafında da ortaya çıktığı gibi Tanrı krallığı olduğunu belirtmiştir. Zira eğer Hristiyanlar bir insan krallığını bekliyor olsalardı ölümün onları alacağı konusunda Mesih'i yalanlamış olmaları ve beklediklerini elde etmek için günahkarların ortaya çıkarıldıkları araştırmadan kaçmaya çalışmaları gerekirdi. O, Hristiyanların düşüncelerinin şimdiki zamanda karar kılmadığını düşündüğü için insanların onları yok etmelerinin umurlarında olmadığını ve aynı zamanda ölümün bütün olaylarda ödenmesi gereken bir borç olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷⁴

Katolik teolojiye göre İsa'nın ikinci gelişi için önce ölüp tekrar dirilmesinin sırrı, O'nun hem ölümlerin hem dirilerin Rabb'i olabilmesi içindir. O'nun göklere yükseltilmesi ise O'nun bir insan olarak Tanrı'nın gücüne ve otoritesine katılımı manasına gelmektedir. Kilise'nin başı olup Kilise'nin de kendisine bedenlik yaptığına ve Kilise aracılığıyla hükümlanlık sürdüğüne inanılan Mesih'in, hem göklere hem yeryüzüne hükmetmesi ve bütün dünyevi hakimiyetin, otoritenin ve idarenin çok üzerinde olması, Tanrı'nın her şeyi O'nun ayağının altına sermesinden ileri gelmektedir.⁴⁷⁵

Kilise doktrinine göre Mesih yeniden diriltildiyse, vaazlar ve inanç boşa giderdi. Zira Mesih'in yeniden dirilmesi her şeyin ötesinde Mesih'in çalışmalarını ve öğretisini oluşturmaktadır. Bütün gerçekler hatta insan aklına en ulaşılabilir gelenlerinin bile, gerekçelendirmelerini, Mesih'in ilahi otoritesinin kesin kanıtını kendi yeniden dirilişi ile vermesi durumunda bulduklarına inanılmaktadır.⁴⁷⁶

Katoliklerce Mesih'in yeniden dirilişi ve bizzat yeniden dirilmiş Mesih'in Hristiyanların gelecekteki dirilişlerinin kökeni ve kaynağı olduğuna inanılmaktadır ve bu ilke aşağıdaki pasajla gerekçelendirilmektedir:⁴⁷⁷

*"Mesih ölmüş olanların ilk örneği olarak ölümden dirilmiştir. ... Herkes nasıl Adem'de öliyorsa, herkes Mesih'te yaşama kavuşacak."*⁴⁷⁸

⁴⁷⁴ I. Apol., 11.

⁴⁷⁵ Chapman, s. 153.

⁴⁷⁶ Chapman, s. 149.

⁴⁷⁷ Chapman, s. 150.

⁴⁷⁸ I. Korintliler, 15:20-22.

1. Ölümsüzlüğün ve Yeniden Dirilişin İspatı

Önceki kralların her birinin herkesin bildiği gibi nasıl ölüme terk edildiği üzerine derinlemesine düşünmek aldırışsız bir şekilde tebliğ edilirse bütün kötüler için beklenmeyen bir lütuf olacaktır. Ancak duygu bu zamana kadar yaşamış herkeste aynen kaldığı ve ebedi ceza saklandığı için Justin, Romalıların ikna olmamaktan dolayı pişman olacaklarını düşünmektedir.⁴⁷⁹

Ruh çağırma, masum çocuklarla yapılan büyüler, ölmüş insan ruhlarının çağırılması, büyücüler arasında Rüya Gönderenler ve Yardımcı Ruhlar olarak bilinen ve böyle konularda becerileri olan herkes tarafından yapılan şeylerin Romalıları ruhların öldükten sonra bile bir algılama durumunda olduğu konusunda ikna etmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁸⁰ İsrail kralı Talut'un talebiyle hakim Samuel'in ruhunun bir cadı tarafından çağırıldığını iddia ederek bu olayı da ruhun ölümsüzlüğüne bir ispat olarak kabul etmiştir.⁴⁸¹

O ayrıca ölü ruhları tarafından zapt edilip aranan ve herkesin şeytani ve çıldırmış olarak isimlendirdiklerinin, Romalıların kahinler olarak farzettikleri Amphilocus, Dodana ve Pytho gibi bazı kişilerin, Empedocles, Pisagor, Platon, Socrates, Homeros'un çukuru* ve bu şeyleri araştırmak için Ulysses'in düşüşünün, bunların hepsinin aynı şekilde anlatıldığını iddia etmiştir. Justin, bu bahsi geçen kişi ve olaylara gösterilen lütfun Tanrı'ya onlardan daha sınımsız inanan Hristiyanlara da gösterilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu gerekliliği de Hristiyanların ölüp vücutları dünyaya atıldığı halde kendi vücutlarını tekrar almayı beklediklerine dayandırmakta ve Hristiyanların Tanrı istedikten sonra imkansız diye bir şey olmadığına inandıklarını kaydetmiştir.⁴⁸²

2. Hristiyanların Ölüme Bakışı

Justin, Hristiyanların ölümü vadesi gelen bir borç olarak düşünüp; o borcu ödediklerinde şükrettiklerini savunmuştur. Justin burada Herkül'le ilgili Xenophon

⁴⁷⁹ I. Apol., 18.

⁴⁸⁰ I. Apol., 18.

⁴⁸¹ Dial., 105.

* Homeros'un *Odysseia*'sında Ulysses, etrafında ölümlerin ruhlarını toplamak için kılıcıyla bir çukur veya siper açıp içine şarap dökmektedir. Bkz.: Homeros, *Odysseia*, 6. Kitap, 25. Satır.

⁴⁸² I. Apol., 18.

tarafından anlatılan bir hikayeyi nakletmenin tam yerinde olacağını belirtmiştir. Hikayeye göre Herkül, üç yolun birleştiği bir yere gelir ve orada kendisine kadın kılığında görünen Erdem ve Ahlaksızlığı bulur. Ahlaksızlık, lüks bir elbise ve çeşitli süslerle çiçek açmış bir şekilde baştan çıkarıcı bir ifadeyle ve gözleri çabukça eriyen bir sevecenlikle eğer kendisini takip ederse her zaman hayatını zevkle ve tıpkı kendisi gibi en zarif süslerle süslenmiş bir şekilde geçirmesine yardım edeceğini söyler. Erdem de kirli bir görüntü ve elbiseyle, eğer ona itaat ederse kendisini geçip giden ve yok olan süslerle veya güzellikle değil sonsuz ve değerli zerafetle süsleyeceğini söyler. Justin, Hristiyanların da iyi görünen şeylerden kaçınıp zor ve garip olarak anlatılan şeyleri takip edenlerin kutsanacağına ikna olduklarını iddia etmiştir. Ayrıca gerçeğe ait olan mükemmellikleri idrak edenlerin erdem konusunda dürüst olduklarını da ifade etmiştir.⁴⁸³

3. Yeniden Dirilişin İmkânı

Justin, anlayışlı bir insana birinin çıkıp da insanın tohumunun küçük bir damlasından kemikler, sinirler ve etin bir şekle girebilmesinin mümkün olduğunu söylemesinden daha inanılmaz gelecek bir şey olamayacağını iddia etmiştir. O, eğer şu anki halimizde ve şu anki ebeveynlerimizden doğmuş olmasaydık ve birisi bize insan tohumunu ve bir insanın resmini gösterip; böyle bir maddeden böyle bir varlık yapılabileceğini söyleseydi gerçekte ortaya çıkanı görmeden önce inanmayacağımızı iddia etmiş ve böyle bir ifadenin inancı aşabileceğini inkar etmeye kimsenin cüret edemeyeceğini belirtmiştir. Aynı şekilde Romalıların ölü bir insanın dirildiğini görmedikleri için kuşkulu olduklarını ifade etmiştir. Ancak ilk başta Romalıların küçük bir damladan insanların bu şekilde yaratılmasının mümkün olduğuna inanmamış olacakları ve yine de böylece yaratıldıklarını gördükleri için Justin Romalılara insan vücutlarının dünya üzerinde çözünen tohumlar gibi yok olduktan sonra Tanrı'nın belirlediği zamanda tekrar doğup dürüstlük üzere olacaklarını muhakeme etmelerini tavsiye etmiştir. O, her şeyin yaratıldığı şeye tekrar döneceğini ve bunun ötesinde

⁴⁸³ II. Apol., 11.

Tanrı'nın kendisinin bile hiçbir şey yapamayacağını iddia edenlerin, Tanrı'ya nasıl bir gücü layık gördüklerinin anlaşılmasını da dile getirmiştir.⁴⁸⁴

H. ETİĞİ

1. İnsanlarla İlişkiler

İnsanları sevmek konusunda ise Justin İsa'nın şu sözlerini aktarmıştır.⁴⁸⁵

*“Seni seveni seversen, bunda yeni olan şey nedir? Bunu zanlılar bile yapar. Ancak ben size düşmanlarınız için dua etmenizi, sizden nefret edeni sevmenizi, sizi lanetleyeni kutsamanızı ve sizi kötü niyetle kullananlar için de dua etmenizi söylüyorum.”*⁴⁸⁶

İhtiyaç sahipleriyle iletişim kurma ve şan-şeref için hiçbir şey yapmama konusunda da İsa'dan şu ifadeleri nakletmiştir:⁴⁸⁷

*“İsteyene verin, ödünç isteyenlerden de yüz çevirmeyin; zira almayı umduğunuz kişiye borç verirsiniz bunda yeni olan nedir? Bunu meyhaneciler bile yapar. Güve ve pasın çürüttüğü ve hırsızların içeri girip çaldığı bu dünyada kendiniz için hazine depolamayın. Ne güvenin ne de pasın çürüttüğü cennette kendiniz için hazine depolayın. Zira bir insan kendi ruhunu kaybettikten sonra bütün dünyayı kazansa eline ne geçer? Ya da bir insan kendi ruhu karşılığında ne verebilir?”*⁴⁸⁸

Merhametli olma konusunda Justin İsa'dan şu sözleri aktarmıştır:⁴⁸⁹

“Nazik ve merhametli olun, zira Baba'nız da nazik ve merhametlidir ve güneşini günahkarlar, dürüstler ve kötüler üzerine doğurur. Ne yiyeceğinizi veya ne giyeceğinizi düşünmeyin. Siz kuşlardan ve hayvanlardan daha iyi değil misiniz? Tanrı onları bile besler. Bu yüzden ne yiyip ne giyeceğinizi düşünmeyin zira göksel Baba'nız sizin bu şeylere ihtiyacınız olduğunu bilir. Siz cennetin krallığını arayın, ve bu şeyler size

⁴⁸⁴ I. Apol., 19.

⁴⁸⁵ I. Apol., 15.

⁴⁸⁶ Matta, 5:46,44; Luka, 6:28.

⁴⁸⁷ I. Apol., 15.

⁴⁸⁸ Luka, 6:30,34; Matta, 6:19-20, 16:26.

⁴⁸⁹ I. Apol., 15.

yanında zaten verilecektir. Zira hazinesinin olduğu yerde insanın akli da bulunmaktadır.”⁴⁹⁰

“Doğruluğunuzu insanlara gösteriş için de yapmayın, aksi takdirde göksel Baba’nız’dan hiçbir ödül alamazsınız.”⁴⁹¹

Bu alıntılarla Justin, Hristiyanların hem merhametli olmalarını, hem geçim derdine düşmemeleri gerektiğini hem de gösterişten kaçınmaları gerektiğini vurgulamıştır.

2. Sabır ve Yemin Etme Üzerine

Justin, Hristiyanların acılar karşısında sabırlı olması, herkese hizmet etmek için her zaman hazır olmaları ve öfkeden uzak durmaları hakkında İsa’dan şu sözleri alıntılanmıştır:⁴⁹²

“Bir yanağına vurana diğerini de çevir, yeleğini veya ceketini alıp götüreni engelleme. Öfkeli olan ateş tehlikesi altındadır. Seni kendisiyle bir mil yürümeye zorlayanla iki mil yürü. İyi amellerinizin insanlar nezdinde parlamasına izin verin ki onlar da amellerinizi görerek göklerdeki Baba’nızı yüceltsinler.”⁴⁹³

Zira Hristiyanların çaba göstermek zorunda olmadığını belirten Justin, Tanrı’nın Hristiyanlardan kötü insanların taklitçileri olmalarını istemediğini, ancak onları bütün insanlara sabır ve nezaketle liderlik etmeleri konusunda yüreklendirdiğini ifade etmiştir. Bu durum, bir zamanlar Romalıların düşündüğü gibi düşünen ve hem komşularının yaşamlarında şahit oldukları sadakat, hem yol arkadaşlarının hakları yendiğinde onlarda gözlemediği olağanüstü müsamaha tarafından ve hem de ticaret yaptıkları insanların dürüstlüğü tarafından alt edilerek sert ve zalimane eğilimlerini değiştirenler konusunda ispatlanmıştır.⁴⁹⁴

Justin Hristiyanların asla yemin etmemeleri ve her zaman gerçeği konuşmaları hususunda İsa’nın şu sözlerini aktarmıştır:⁴⁹⁵

⁴⁹⁰ Luka, 6:36; Matta, 5:45, 6:21, 25, 26, 33.

⁴⁹¹ Matta, 6:1.

⁴⁹² I. Apol., 16.

⁴⁹³ Luka, 6:29; Matta, 6:16, 22.

⁴⁹⁴ I. Apol., 16.

⁴⁹⁵ I. Apol., 16.

*“Asla yemin etmeyin; “evet”iniz evet, “hayır”ınız hayır olsun. Bundan fazlası Şeytan’dandır.”*⁴⁹⁶

Hristiyanların sadece Tanrı’ya ibadet etmeleri gerektiği konusunda ise İsa’nın onları şöyle ikna ettiğini anlatmıştır.⁴⁹⁷

*“En büyük emir Tanrı’nız Rabb’e ibadet etmeniz ve tüm kalbinizle, tüm gücünüzle sadece sizi yaratan Rab Tanrı’ya hizmet etmeniz gerektir.”*⁴⁹⁸

Justin belirli bir adamın gelip İsa’ya “İyi Efendi” diye hitap ettiğinde ona herşeyi yaratan Tanrı’dan başka iyi olmadığını şeklinde cevap verdiğini anlatmıştır.⁴⁹⁹

Justin, Mesih’in öğretilerini kendi ağızlarıyla açıklasalar bile Mesih’in öğretilerine uygun şekilde yaşamayanların Hristiyanlar olarak anlaşılmamaları gerektiğini ifade etmiştir. Laf söyleyenlerin değil, amel edenlerin kurtarılacağını İsa’nın şu sözleriyle desteklemiştir.⁵⁰⁰

*“Bana Rab diyen herkes cennetin krallığına giremeyecek, ancak benim Baba’mın arzusunu yerine getirenler cennete girecektir. Bu yüzden her kim ki beni duyar ve söylediklerimi yaparsa, beni göndereni duymuş olur. Birçok kişi bana ‘Rabb’imiz, Rabb’imiz, senin adınla yiyip içip mucizeler yaratmadık mı?’ diyecek. Ben de onlara ‘Uzak durun benden, sizi ahlaksızca iş tutanlar! Doğru kişiler güneş gibi parlarken, kötüler ebedi ateşe gönderilecek ve orada iniltir ve dış gıcirtısı olacaktır. Birçok kişi benim adımla gelecek, onlar dışarıdan kuzu postuna bürünmüş olmalarına rağmen içeride yırtıcı kurtlardır. Onları amellerinden tanıyacaksınız. İyi meyve vermeyen her ağaç kesilip devrilerek ateşe atılacaktır.”*⁵⁰¹

Justin İsa’dan bu sözleri aktardıktan sonra O’nun öğretilerine uygun olarak yaşamayanların Romalılar tarafından cezalandırılmasını talep etmiştir.⁵⁰²

⁴⁹⁶ Matta, 5:34.

⁴⁹⁷ I. Apol., 16.

⁴⁹⁸ Markos, 12:30.

⁴⁹⁹ Matta, 19:17.

⁵⁰⁰ I. Apol., 16.

⁵⁰¹ Matta, 7:21; Luka, 13:26; Matta, 13:42, 7:15, 16, 19.

⁵⁰² I. Apol., 16.

3. Sivil İtaat Üzerine

Justin Hristiyanların Roma İmparatorluğu'na vergilerini ödemeleri hususunda İsa'nın Matta 22:15-22'de başından geçen hadiseyi aktarmaktadır. Nakledildiğine göre Ferisilerden birisi İsa'yı köşeye sıkıştırmak için Roma İmparatorluğu'na vergi vermenin Kutsal Yasa'ya uygun olup olmadığını sorar. İsa muhatabının kötü niyetini bildiği için *"Ey ikiyüzlüler! Beni neden deniyorsunuz? Vergi öderken kullandığınız parayı gösterin bana!"* dediğinde O'na bir dinar getirirler. İsa *"Bu resim, bu yazı kimin?"* diye sorup *"Sezar'ın"* diye cevap alınca *"Öyleyse Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya verin."* der ve şaşırıp kalan Ferisiler çekip giderler. Justin bu olayı anlattıktan sonra Hristiyanların sadece Tanrı'ya ibadet ettiklerini, ancak Romalıları insanların kralları ve hükümları olarak kabul ederek ve onları krallık gücüyle sağlam muhakemeye sahip olmaları için dua ederek onlara diğer şeylerde memnuniyetle hizmet edeceklerini ifade etmiştir. Ancak onlar Hristiyanların dualarını ve sarıh açıklamalarını dikkate almazlarsa Hristiyanların bundan bir kayıplarının olmayacağını; zira Hristiyanların her insanın amellerinin değerine göre, ebedi ateşte ceza çekeceğine ve Tanrı'dan aldığı güce göre hesap vereceğine inandıklarını belirtmiş ve bunu da İsa'nın Luka 12:48'deki *"Kime daha çok şey verilmişse kendisinden daha fazlası istenecektir."* ifadesine dayandırmıştır.⁵⁰³

Justin, dünyanın geri kalanı gibi inanmamaktansa kendi doğamıza ve insanlara imkansız olarak gelen şeylere bile inanmanın daha iyi olacağını iddia etmiştir. Bu argümanı da Efendisi İsa Mesih'in *"İnsanlara imkansız olan şey Tanrı için mümkündür."*⁵⁰⁴ ve *"Sizi öldüren korkmayın, ondan sonra daha fazlasını yapamaz; ancak ölümden sonra hem ruhu hem de bedeni cehenneme atmaya gücü yeten O'ndan korkun."*⁵⁰⁵ ifadesine dayandırmıştır. Cehennemi de içerisinde, ahlaksızca yaşayanların ve meydana geleceği, Tanrı tarafından Mesih aracılığıyla insanlara öğretilen şeylere inanmayanların cezalandırılacağı bir yer olarak tarif etmiştir.⁵⁰⁶

⁵⁰³ I. Apol., 17.

⁵⁰⁴ Matta, 19:26.

⁵⁰⁵ Matta, 10:28.

⁵⁰⁶ I. Apol., 19.

4. Çocukları Teşhir Etme Suçu

Justin, yeni doğmuş çocukları teşhir etmenin ahlaksız insanların işleri olduğunun Hristiyanlara öğretilmiş olduğunu ifade etmiştir. Hristiyanlar da kimseyi incitmesinler ve Tanrı'ya karşı günah işlemesinler diye onlara ilk olarak bunun öğretildiğini belirtmiştir. Zira Hristiyanların, bu şekilde teşhir edilen sadece kızların değil erkeklerin de neredeyse tamamının fahişelik üzere yetiştirildiğini gördüğünü iddia etmiştir. Kadim insanların öküz, keçi, koyun veya otlak at sürüleri beslediği gibi Romalıların da sadece bu utanç verici kullanım için çocuk beslediklerini ifade etmiştir. Bu kirlilikten dolayı da çok sayıda kadın, hermafrodit* ve ağza alınmaz alçaklıklar yapanların her millette bulunduğunu kaydetmiştir. Justin, Romalıların da ülkelerinden kökünü kazımaları gereken bu kişilerden kira, harç ve vergi aldıklarını belirtmiştir. Justin böyle insanları hem de dinsiz, yüz kızartıcı ve ahlaksız bir cinsel ilişkiyle kullananların muhtemelen kendi çocuğuyla, akrabasıyla veya erkek kardeşiyle cinsel ilişkiye girmiş gibi olabileceğini iddia etmiştir. O, kendi çocuklarına ve eşine bile fahişelik yaptıranların ve fiili livata amacıyla kasıtlı olarak sakat bırakılanların olduğunu öne sürmüştür. Bu insanların bu gizemleri tanrıların annesine ve Romalıların tanrılar olarak kabul ettiklerine atfettiklerini ifade etmiştir. Justin, Romalıların açıkça ve beğeniyle yaptığı şeylerin sanki ilahi ışık alaşağı edilmiş ve söndürülmüş gibi Hristiyanların üzerine yüklendiğini iddia etmiştir. Böyle şeyleri yapmaktan kaçınan Hristiyanların bu durumdan zarar görmeyeceğini, bilakis sadece o şeyleri yapan ve Hristiyanlara karşı yalancı şahitlik yapanlara zarar vereceğini ileri sürmüştür.⁵⁰⁷

5. Hristiyanların İtidali

Justin, Hristiyanların çocukları teşhir etmekten korktuklarını ifade eder ve bunun sebebini de onların tutuklanıp ölmesini istemedikleri ve Hristiyanların da katiller olmaması olarak açıklar. Hristiyanlar evlenirse bunun çocuk yetiştirmekten ibaret olacağını, evlenmeyi kabul etmezlerse de itidal üzere yaşayacaklarını belirtmiştir. Rastgele cinsel ilişkinin Hristiyanların gizemlerinden birisi olmadığını ifade ederek İskenderiye'de Hristiyan bir gencin vali Felix'ten bir cerraha kendisini hadım etmesi

* Hem erkek hem de dişi üreme organı bulunduran canlılara verilen isim. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Wolff Anita (Ed.), **Britannica Concise Encyclopedia**, Encyclopaedia Britannica, Peru, 2006, s. 866.

⁵⁰⁷ I. Apol., 27.

için izin vermesi konusunda ricada bulunduğunu nakletmiştir. Zira orada cerrahların valinin izni olmaksızın böyle bir şeyi yapmalarının yasak olduğu söyleniyordu. Vali Felix böyle bir izni imzalamayı kesinlikle reddettiğinde, genç adamın tek başına kaldığını ve kendi vicdanıyla ve onun yaptığı gibi düşünenlerin onaylamasıyla tatmin olduğunu ifade etmiştir. Justin burada bir zamanlar yaşayan ancak son zamanlarda herkesin, kim olduğunu ve nereden geldiğini bilmesine rağmen korkudan dolayı tanrı olarak tapmaya hazır oldukları Antinous'tan* bahsetmenin gayet uygun olacağını kaydetmiştir.⁵⁰⁸

H. SAKRAMENTLER

Günümüz Katolik Kilisesi'nde sakramentler Vaftiz, Konfirmasyon, Günah İtirafı, Evharistiya, Evlilik, Rahip Takdisi ve Hastayı Yağlama şeklinde yedi adettir. Bu yedi sakramenti Ortodoks Kilisesi de aynen kabul ederken Protestanlar ise bunlardan sadece Vaftiz ve Evharistiya'yı kabul eder ve diğer sakramentleri uygulamazlar.⁵⁰⁹ Aziz Justin'in eserlerinde ise bu yedi sakramentten sadece Vaftiz, Konfirmasyon, Evharistiya geçmektedir. Rahiplikle alakalı bahsettiği tek şey ise kendi zamanında yaşayan rahiplerin elbisesinin eteğinden sarkan 12 zilin 12 havariyi sembolize ettiğidir. Justin'in bahsetmediği diğer dört sakrament olan Günah İtirafı, Evlilik, Rahip Takdisi ve Hastayı Yağlama, Justin'den sonraki dönemlerde ihdas edilmiştir. Justin, bu başlıkta ele alacağımız ibadetlerden sakrament olarak bahsetmemekle birlikte onları bu başlıkta incelemeyi uygun gördük.

1. Vaftiz

Justin, vaftiz konusundaki sözlerine Hristiyanların Mesih aracılığıyla yenilendiklerinde kendilerini nasıl Tanrı'ya adadıklarını anlatmayla başlamıştır. O,

* İmparator Hadrianus'un çok sevdiği ve bütün gezilerine beraber gittiği Bithynialı güzel genç. 122 yılında muhtemelen intihar sonucu Nil Nehri'nde boğulduktan sonra Hadrianus tarafından tanrı ilan edilmiştir. O ayrıca Nil kıyısındaki Antinopolis şehrini de onun hatırasını yaşatmak amacıyla kurmuştur. Bkz.: Dixon-Kennedy, Mike, **Encyclopedia of Greco-Roman Mythology**, Mike Dixon-Kennedy, ABD, 1998, s. 34.

⁵⁰⁸ I. Apol., 29.

⁵⁰⁹ Aydın, Mehmet, **Dinler Tarihine Giriş: Dinler, Mezhepler, Yeni Dini Hareketler**, Literatürk, Konya, 2012, s. 245.

vaftizin bir yeniden doğuş vesilesi olduğunu ve Tanrı, İsa ve Kutsal Ruh'un adıyla yapılması gerektiğini belirtmiştir. Justin daha sonra vaftizin yeniden doğuş vesilesi olduğu tezini, Yuhanna İncili'nde İsa'nın, kimsenin sudan ve Ruh'tan doğmadıkça Tanrı'nın egemenliğine giremeyeceğine yönelik cümleleriyle desteklemektedir. Günah işledikten sonra tevbe edip günahattan kurtulma konusunda da Kutsal Kitap'ta adı geçen peygamberlerden İşaya'nın sözlerine atıf yapmaktadır. İşaya'nın ifadesine göre Tanrı, kişinin kendini yıkayıp temizlemesi ve ruhundan kötü amelleri çıkarıp atması halinde kıpkızıl olan günahlarının kar gibi bembeyaz olacağını vaad etmiştir.⁵¹⁰

Justin, anne-babamızın birlikte olmasıyla bilgimiz ve seçimimiz olmadan doğduğumuzu, kötü alışkanlıklar ve gayriahlakî bir eğitimle yetiştirildiğimizi belirterek, Hristiyanların başkalarına ihtiyaç duyma ve bilgisizlik yolunda devam etmeyip, kendi seçtikleri bir hayatı bilinçli bir şekilde yaşamaları ve daha önceden işlenen günahlarının affedilmesi için evrenin Baba'sı ve Rabb'i olan Tanrı'nın adıyla yıkanması gerektiğini ifade etmiştir. Justin, bu yıkanma olayında Tanrı'nın adının telaffuz edilmemesi gerektiğini kaydederek, yüceliği kelimelerle ifade edilemeyecek Tanrı'nın adını ağzına almaya cüret eden kimsenin ümitsiz bir çılgınlıkla saçmalamış olacağını belirtmiştir. Vaftiz olan kişi bu anlatılan şeyleri öğrenerek kavrayış yönünden aydınlandığı için Justin bu yıkanma olayını "aydınlanma" olarak nitelendirmiştir. Böylece aydınlanan kişi, Pontius Pilatus zamanında çarmıha gerilen İsa Mesih ve peygamberler aracılığıyla İsa hakkında her şeyi önceden bildiren Kutsal Ruh adına yıkanmış olmaktadır.⁵¹¹

Justin'in vaftiz olmayı ifade ederken kullandığı yüklem zamanından hareketle vaftizin, geçmiş zamanda meydana gelmiş ve devam eden sonuçları olan bir olgu olduğu iddia edilmiştir. Kutsal Ruh ile yapılan vaftizin tek seferlik bir deneyim olmayıp bu deneyimin kalıcı etkileri olduğu ve Ruh'un hediyesinin kalıcı olduğu ifade edilmiştir.⁵¹²

Justin, peygamber İşaya tarafından açıklanan bu yıkama işlemini duyan şeytanların, mabetlerine girenleri ve tanrıların şerefine şarap ve yakılmış ikramlarla kendilerine yaklaşanları ayarttığını iddia etmiştir. Ayrıca o, şeytanların mabetlerine gelenlerin kurbandan ayrıldıklarında kendi resimlerinin olduğu tapınaklara girmeden

⁵¹⁰ I. Apol., 61.

⁵¹¹ I. Apol., 61.

⁵¹² Morgan-Wynne, J. E., "The Holy Spirit and Christian Experience in Justin Martyr", **Vigiliae Christianae**, Brill, Hollanda, 1984, c. 38, sy. 2, s. 173.

önce kendilerini tamamen yıkattığını bildirmiştir. Bu mabetlere girip ibadet eden insanlara da rahipler tarafından ayakkabılarını çıkarmaları yönünde talimatlar verildiğini ifade ederek, şeytanların Hristiyan vaftizini ve ritüellerini taklit etmeye çalıştıklarını ileri sürmüştür. Justin, Musa'nın Mısır'da İsrailoğulları'na liderlik etmesi için emrolunduğu sıralarda bir çalılıktan ateş görünümünde Musa ile konuştuğunu ve *"Ayakkabılarını çıkar, yaklaş ve dinle."* diye seslendiğini kaydetmiştir. O da ayakkabılarını çıkarıp yaklaştığında Mısır'a gidip orada İsrailoğulları'na liderlik etmesi gerektiğini duymuştur. Musa'nın kendisine ateş görünümünde konuşan Mesih'ten aldığı muazzam güçle Mısır'a gidip halkına liderlik ederek büyük ve fevkalade işler yaptığını vurgulamıştır.⁵¹³

Bu benzerliklerin, Hristiyan orijinallerinin kopyaları olan şeytan işleri olarak addedildiği ve gerçeklik geldiğinde onun kabul edilmesini etkilemek amacıyla Hristiyanlık öncesi dünyada yayıldığı belirtilmiştir. Daha erken dönemdeki açıklamaları kopyalar ve daha geç dönemde olanları orijinaller olarak kabul etme konusunda kesin bir zorluk bulunmaktadır. Ancak kopyaların mı orijinallerden yoksa orijinallerin mi kopyalardan önce geldiği konusunda Justin'le ihtilafa düşmeden, onun zamanında Roma İmparatorluğu'nda gelişen inanç ile savunmakla meşgul olduğu yeni din arasındaki bu benzerliklerin varlığına ilişkin delillerini kabul etmemiz gerektiği iddia edilmiştir.⁵¹⁴

Justin, vaftizin sadece tevbe etmiş kişileri arındırabileceğini iddia ederek onun yaşam suyu olduğunu savunmuştur. Yahudilerin kendileri için kazdığı mikve havuzlarının* kırıldığını ve onlara bir fayda getirmeyeceğini iddia etmiştir. Zira sadece et ve bedeni temizleyen vaftizin fayda getirmeyeceğini belirtmiştir. Ruh öfkeden, açgözlülükten, kıskançlıktan ve nefretten vaftizle temizlendiğinde bedenin de

⁵¹³ I. Apol., 62.

⁵¹⁴ Besant, Annie, **Esoteric Christianity**, The Theosophical Publishing Society, İngiltere, 1905, s. 52.

* Yahudilerin Şabat ve bayram arefesinde tüm vücudu soya sokma (tevila) şeklinde yerine getirdikleri temizlik işlemi için hazırlanan ritüel temizlik havuzlarıdır. Boyutları, içerdiği suyun niteliği ve miktarıyla ilgili belirli kurallara riayet edilmek suretiyle hazırlanırlar. Büyük ölçüde saf su veya yağmur suyu ile doldurulan Mikve'ye tamamen girmeden önce vücudun iyice yıkanıp tırnakların kesilmesi ve saçların boneyle kapatılması gerekir. Zira tevila, fiziki temizlikten ziyade manevi ve sembolik temizlenme veya yenilenme işlevi görür. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Gürkan, Salime Leyla, **Yahudilik**, İSAM Yayınları, İstanbul, 2008, s. 144.

arınacağını ifade etmiştir. Bunun, onlar kötü mayasız hamurun sebep olduğu eski kötü işleri yapmasınlar diye mayasız ekmeğin sembolik önemi olduğunu kaydetmiştir.⁵¹⁵

Bir erginleme töreni olması hasebiyle kilise gizemleri içinde ayrı bir yeri olan vaftizin, yukarıdaki ifadelerden hareketle Justin'in teolojisinde de önemli bir pozisyonda olduğunu görmekteyiz. Öyle ki Justin, annemizin karnından doğuşumuzun kendi hür irademiz dışında olduğunu belirterek, hayatımızın doğumdan vaftiz olana kadar olan kısmının başkalarına muhtaç bir durumda ve cehalet içerisinde geçtiğini kaydetmiş ve bu dönemi bir bakıma kayıp yıllar olarak görmüştür. Vaftiz olduktan sonraki dönemi ise bilinçli bir şekilde seçilen ve kendi beğenilerimiz ve ideallerimiz uğruna özgürce yaşadığımız bir hayat olarak addetmektedir. Vaftiz olan kişi sadece kilise cemaatinin bir üyesi olmakla kalmayıp aynı zamanda kendi seçimleri, idealleri ve toplumsal bir statüsü olan bir birey olarak toplumda yer edinmiştir. Bu durumda Justin'in bakış açısında vaftiz, dini bir olgu olmanın ötesinde –henüz sosyolojinin bir bilim olarak tanınmadığı bir dönemde- sosyolojik bir yeniden doğuş olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Katolik Kilisesi'nin doktrinlerine göre vaftiz, bütün Hristiyan yaşamının temelini oluşturan ve Ruh'un içindeki yaşama açılan bir kapı vazifesindeki sakramenttir. Aynı zamanda diğer sakramentlere de erişimi sağlayan bir geçittir. Hristiyanlar vaftiz sayesinde günahattan kurtulurlar ve Tanrı'nın oğulları olarak yeniden bir doğuşu yaşarlar. Mesih'in üyesi olup Kilise bünyesine dahil olarak Kilise'nin misyonunu paylaşmaya başlarlar. Bu bakımdan Vaftiz Katolik teolojide bir yeniden doğuş sakramentidir.⁵¹⁶

II. Vatikan Konsili'nde Hristiyanlığın diğer prensiplerinde olduğu gibi vaftiz hususunda da Kilise otoritesi içinde bir yumuşama sağlanmıştır. Bu yumuşama “zorlama yerine misyon ve davet” ifadesiyle düstur haline getirilmiş ve bu şekilde vaftizin kurtuluş olduğunun diğer din mensuplarına da anlatılması için metotlar geliştirmenin lüzumuna dikkat çekilmiştir. Bu konsilde vaftizsiz ölen çocukların durumu ve onların gideceği yer olan *limbes* veya *limbo* da tartışılmıştır.⁵¹⁷

⁵¹⁵ Dial., 14.

⁵¹⁶ Chapman, s. 276-277.

⁵¹⁷ Erbaş, Ali, **Hristiyan Ayinleri (Sakramentler)**, Nun Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 97.

Vaftiz olanın ve Kilise'nin görevi ile ilgili, bu konsile ihanet etmeden vaftiz olanın Kilise'de İncil'e göre yaşama mecburiyeti bu konsilde bahsedilen konular arasındadır. Ancak bunun bir baskı mahiyetinde olmadığı da belirtilmiştir. Nitekim bu konsilden sonra Fransız piskoposları tarafından yazılmış olan bir notta Kilise'nin küçük çocukları zorla vaftiz edemeyeceği, eğer Hristiyan ebeveynler çocuklarını vaftiz etme görevini ciddiye alırlarsa Kilise'nin görevinin çocukları vaftiz olmaya teşvik etmek ve onları Tanrı'nın oğulları olma yolunda eğitmeye çalışmak olduğu ifade edilmiştir.⁵¹⁸

Vaftiz olmamış herkes kiliseye göre potansiyel vaftiz adaydır. Vaftiz için hazırlık süreci, vaftizde önemli bir aşamadır. Hristiyan inancına ve yaşamına yapılan bu başlangıç vaftiz adaylarını Vaftiz'de, Konfirmasyon'da ve Evharistiya'da Tanrı'nın hediyesini almak için hazır hale getirmelidir. Vaftiz adaylarının hazırlanması, ilahi başlangıca cevap olarak ve kilise cemaatiyle birlik olma yolunda onun Hristiyanlığa girişini ve inancını olgunluğa erdirmeyi amaçlar. Vaftiz adayları kurtuluşun gizemine ve İncil'de belirtilen erdemlerin uygulanmasına tam olarak hazırlanmalı ve birbirini izleyen kutsal ayinlerle Tanrı Halkı'nın inanç, ibadet ve hayırseverlik hayatıyla tanıştırılmalıdırlar. Vaftiz adayları halihazırda Kilise'ye katılmış, Mesih'in ailesinin bir üyesi olmuş ve inanç, umut ve yardımseverlik üzerine kurulu bir hayatı düzenli olarak yaşamaya başlamışlardır. Kilise sevgiyle ve ilgiyle halihazırda onları kendi çocukları olarak kucaklamıştır.⁵¹⁹

Katolik Kilisesi'ne göre, günahkar bir insan doğasıyla doğduğu ve asli günahla lekelendiği için karanlığın gücünden kurtulmak ve Tanrı'nın çocuklarının özgür diyarına götürülmek adına çocuklar da vaftizdeki yeniden doğuşa ihtiyaç duymaktadırlar. Eğer Kilise ve anne-babalar çocuğu doğumdan hemen sonra vaftiz yaptırmazlarsa onu Tanrı'nın bir çocuğu olmanın paha biçilemez lütfundan mahrum bırakmış olurlar.⁵²⁰

Yetişkin ve çocuk vaftizi konusunda günümüzde Katolik Kilisesi'nde belirlenen ölçütler, yukarıda anlattığımız şekildedir. Ancak Justin'in, doğumdan sonra çocuğun kötü alışkanlıklar ve gayriahlaki eğitimle yetiştirilmesinden bahsetmesi, çocuk vaftiz olana kadar belirli bir süre geçtiğini ve çocuğun kötü alışkanlıklar ve gayriahlaki

⁵¹⁸ Erbaş, s. 97.

⁵¹⁹ Chapman, s. 283.

⁵²⁰ Chapman, s. 283-284.

davranışlar edinecek kadar büyüdüğünü göstermektedir. Bu durumda Justin'in bahsini ettiği vaftiz, yukarıda anlattığımız yetişkin vaftizinin kapsamına girmektedir. Justin'in, çocukların doğar doğmaz vaftiz edilmesi gerektiği çocuk vaftizine yazılarında hiç yer vermemesi onun çocuk vaftizinin gerekliliğine inanmadığı sonucunu çıkarmamıza neden olmaktadır.

2. Konfirmasyon

Justin, ikna olan ve öğretilerini kabul eden kişinin yıkanıp vaftiz edildikten sonra “cemaat” olarak isimlendirdikleri kişilerin toplandığı ve vaftiz edilen kişi ve orada bulunanlar için hep beraber yürekten dualar edecekleri yere getirilmesinden bahsetmektedir. Bu dualarla Rab katında değer görmeyi, emirlere uyan iyi vatandaşlar olarak sayılıp bunun sonucunda ebedi bir kurtuluşa ermeyi beklemektedirler. Dua ve yakarış faslından sonra kilise cemaati, birbirlerini öperek selamlar. Daha sonra cemaatin liderine ekmek ve suyla karıştırılmış şarap getirilir. Lider onları alarak Oğul’un ve Kutsal Ruh’un ismi aracılığıyla evrenin Babası’nı övücü ve yüceltici dualar söyler. Kilisenin liderinin ellerinden bu ekmek ve şarabı almaya layık olacak kadar hatırı sayılır uzunlukta şükranlarını sunarlar ve bütün bu dua ve şükran kısmı bittikten sonra kilise cemaati “Amen” diyerek tasdik eder. İbranca olan bu “Amen” kelimesi Yunanca’da “öyle olsun” manasına gelen “γένοιτο” (genito) kelimesine karşılık gelmektedir. Lider şükranlarını sunup cemaat de tasdik ettikten sonra, diyakoz adı verilen yardımcıları cemaate, üzerine şükranların sunulduğu ekmek ve suyla karıştırılmış şaraptan paylarını almaları için dağıtım yaparlar ve törende bulunanlar bulunmayanların payını da kendilerine vermek üzere alıp götürür.⁵²¹

Justin'in anlattıklarından ve diğer kaynaklardan anladığımız kadarıyla ilk yüzyıllarda Konfirmasyon sakramenti, genel olarak Vaftiz’le beraber tek bir kutlamadan oluşuyordu. Ancak yıl içerisinde çocuk vaftizlerinin sayısının katlanarak artması, bir papazın idaresindeki kırsal bölgelerin artışı ve piskoposluk bölgesinin genişlemesi, piskoposu bütün vaftiz törenlerinde hazır bulunmaktan alıkoymuştur. Batı’da vaftizin tamamlanmasının piskopos için ertelenmesi isteği iki sakramentin geçici olarak ayrılmasına neden olmuştur. Doğu ise her iki sakramenti de birleşik olarak muhafaza

⁵²¹ I. Apol., 65.

etmiş ve böylece Konfirmasyon, vaftiz ayinini icra eden papaz tarafından icra edilmiştir. Ancak o bu işi sadece, bir piskopos tarafından kutsanmış parfüm (myron) ile yapabilir.⁵²²

Tevrat'ta peygamberlerin, Rabb'in Ruh'u'nun beklenen Mesih'in vücudunda Mesih'in kurtarma görevi için olacağını bildirdikleri belirtilmiştir. Yahya tarafından vaftiz edildiği sırada İsa üzerine Kutsal Ruh'un düşüşü, O'nun gelecek olan Tanrı Oğlu Mesih olduğunun ispatı olduğu ifade edilmiştir. O'nun bütün hayatı ve görevi Tanrı tarafından O'na ölçü olmaksızın verilen Kutsal Ruh'un tam iştirakiyle yerine getirilmiştir.⁵²³

Ruh'un bu kemâlinin sadece Mesih'e has olmayıp bütün Mesih toplumuna tebliğ edilmesi gerektiği savunulmuştur. Mesih Ruh'un bu dışa vurumunun vaadini vermiş ve ilk olarak bir Paskalya Pazar'ında ve çok daha dikkat çekici bir şekilde Hamsin Yortusu'nda (Pentekost) bu vaadini yerine getirmiştir. Havariler, Kutsal Ruh'la dolmuş bir şekilde Tanrı'nın yüce işlerini bildirmeye başlamışlar ve Petrus bu dışa vurumun Mesih çağının işareti olduğunu ilan etmiştir. Havarilerin vaazına inanan ve vaftiz olan herkesin de karşılık olarak Kutsal Ruh hediyesini aldığı ifade edilmiştir.⁵²⁴

O zamandan beri havarilerin, Mesih'in arzusunun yerine getirilmesinde vaftizin şanını tamamlayan Ruh hediyesini yeni vaftiz olan kişiye ellerini onların üzerine sürerek verdikleri ifade edilmiştir. Bu yüzden İncil'deki İbranilere Mektup'ta vaftize ve elleri vaftiz olan kişinin üzerine sürmeye dair olan doktrin, Hristiyan emirlerinin ilk unsurları arasında kaydedilmiştir. Ellerin vaftiz edilen kişinin üzerine sürülmesi Katolik geleneği tarafından, Hamsin Yortusu'nun lütfunu belirli bir yolla devam ettiren Konfirmasyon sakramentinin kökeni olarak kabul edilmiştir.⁵²⁵

3. Evharistiya

Konfirmasyon töreninde kullanılan ekmek ve şaraba “εὐχαριστία” (evharistiya) adı verilmektedir. Justin bu evharistiya ayinine, Hristiyan öğretilerine inananlar, günahların bağışlanmasına ve ruhen yeniden doğuşa vesile olan vaftizle yıkananlar ve

⁵²² Chapman, s. 291.

⁵²³ Chapman, s. 290.

⁵²⁴ Chapman, s. 290.

⁵²⁵ Chapman, s. 290.

Mesih'in emrettiği gibi yaşayanlardan başka kimsenin iştirakine izin verilmediğini ifade etmektedir. Zira bu sıradan bir ekmek ve sıradan bir içecek olmayıp Kurtarıcı İsa Mesih'in yaptığı gibi İsa'nın sözüyle et haline getirilmiş ve Hristiyanların kurtuluşu için hem et hem de kan içermektedir. Justin, Kelam'ın duası ile yapılan dualarla kutsanan ve Hristiyanların etinin ve kanının değişim yoluyla kendisinden beslendiği yiyeceğin ete kemiğe büründürülen İsa'nın eti ve kanı olduğunun Hristiyanlara öğretildiğini belirtmiştir. Zira havariler, kendileri tarafından oluşturulan ve "İncil" adı verilen otobiyografilerde kendilerine emredilen hükümleri Hristiyanlara bu şekilde aktarmışlardır. Anlattıklarına göre İsa ekmeği eline almış ve şükranlarını sunduğunda *"Beni anmak için böyle yapın."*⁵²⁶ demiştir. Aynı şekilde kaseyi alıp şükranlarını sunduktan sonra *"Bu benim kanımdır."*⁵²⁷ diyerek onu havarilere vermiştir.⁵²⁸

Justin'e göre ahlaksız şeytanlar Mitra kültüründe aynı şeylerin yapılmasını emrederek İsa'nın ekmek-şarap ayinini taklit etmişlerdir. Zira o ekmek ve bir kase su ile ayine katılımı sağlanan kişinin mistik ritüellerinin içerisinde belirli büyü sözlerle yerleştirilmiştir.⁵²⁹

Metnin çevirmenleri bu pasajın Calvinistler, Lutheranlar ve Katolikler tarafından benzer şekilde algılandığını ve gerçekten de dilin tam anlaşılmasından dolayı her grubun makul bir şekilde kendi fikirlerinin bu pasajda savunulduğunu iddia edebileceğini belirtmişlerdir. "Tanrı'nın Kelamı'nın duası" veya "Tanrı'dan aldığımız Kelam'ın duası" ifadesinin İsa'nın ekmeği bölmeden önce yaptığı şükran duasının taklidindeki unsurlar üzerine yapılan duayı işaret ediyor gibi görünmektedir. Çevirmen burada dilin anlaşılabilirliği üzerine söylediği sözleri geri almakta ve Justin'in kendisini, doğal olarak, bahsi geçen ekmeğin sıradan bir ekmek olmadığına inanan biri gibi ifade ettiğini kaydetmiştir. Bu konuda 490 yılında Roma Piskoposu olan ve daha sonra 492-496 yılları arasında Papa olarak görev yapmış olan Gelasius'un (d. ? – ö. 496) Hristiyanların sakramentlerle ilahi doğaya katılımda bulundukları ve hatta ekmek ve şarabın maddesinin ve doğasının onlarda olmaya devam ettiği yönündeki sözlerine atıf yapmıştır.⁵³⁰

⁵²⁶ Luka, 22:19.

⁵²⁷ Luka, 22:20.

⁵²⁸ I. Apol., 66.

⁵²⁹ I. Apol., 66.

⁵³⁰ Roberts ve Donaldson, s. 185.

Justin, cüzamdan arındırılanların adına sunulması emredilen has unun bir çeşit Evharistiya ekmeği olduğunu ve Evharistiya'nın da ruhunu bütün günahlardan arındıranların adına Mesih'in katlandığı acıların anısına olduğunu iddia etmiştir. 12 peygamberden biri olduğunu düşündüğü Malaki'den, Yahudilerin sunduğu kurbanlar hakkında yaptığı alıntıda Tanrı'nın isminin Yahudi olmayanlar arasında yüceltildiğine ve onlar arasında "büyük" olduğuna dair ifadeyi kendi şahsında Hristiyanlar olarak yorumlayan Justin, Hristiyanların her yerde Tanrı'ya kurbanlar yani Evharistiya ekmeği ve şarabı sunarak O'nun ismini yücelttiklerini ve Yahudilerin ise O'nun ismini kirlettiklerini iddia etmiştir.⁵³¹

Katolik Kilisesi'ne göre Evharistiya ayini yüzyıllar boyunca günümüze kadar muhafaza edilmiş olan temel bir yapıya göre gelişmiştir. Bu ayin, temel bir birlik oluşturan iki büyük kısmı gözler önüne sermektedir. Bunlardan birincisi okumalarla, vaazlarla ve genel dualarla toplanma ve Kelam'ın ayinidir. İkincisi ise ekmeğin ve şarabın sunumu, kutsayıcı şükranla ve komünyonla Evharistiya ayinidir.⁵³²

Katolik teolojiye göre Kelam ayini ve Evharistiya ayini, birlikte tek bir ibadet eylemini oluşturur. Hristiyanlar için kurulan Evharistik sofrası hem Tanrı'nın Kelamı'nın hem de İsa'nın Bedeni'nin sofrasıdır.⁵³³

4. Haftalık İbadet

Justin, Pazar günü şehirlerde veya taşrada yaşayan herkesin bir yerde toplandığını ve zaman elverdiği ölçüde havarilerin anılarının veya peygamberlerin yazılarının okunduğunu kaydetmiştir. Okuma bittiğinde ise yönetici rahibin bu iyi şeyleri yerine getirmek için cemaate yol gösterip teşvik ettiğini belirtmiştir. Daha sonra herkesin ayağa kalkıp dua ettiğini, dua bittiğinde ise ekmek, şarap ve suyun getirilip yönetici rahibin kendi kabiliyetine göre dualar ve şükranlar sunduğunu ve insanların "Amin" diyerek tasdik ettiğini anlatmıştır. Ardından herkese dağıtım ve şükranların sunulduğu kişiye katılım yapıldıktan sonra papaz tarafından orada bulunmayanlara bir parça gönderilir. Justin'in anlattığına göre imkanı olanlar ve isteyenler, uygun gördüğü her şeyi verir ve toplananlar yetimlerin ve dulların, hastalık veya başka bir sebeple

⁵³¹ Dial., 41.

⁵³² Chapman, s. 303.

⁵³³ Chapman, s. 303.

muhtaç durumda olanların, tutuklu olanların ve Hristiyanların arasında geçici olarak ikamet edenlerin yardımına koşan ve tek bir kelimeyle yardıma muhtaç olanları gözeten yöneticinin emrinde toplanır.⁵³⁴

Justin Pazar gününün Hristiyanların ortak toplantılarını düzenledikleri gün olduğunu; zira o günün, Tanrı'nın karanlık ve maddede bir değişme meydana getirerek dünyayı yarattığı ilk gün ve İsa Mesih'in ölüler arasından dirildiği gün olduğunu ifade etmiştir. Zira Justin'e göre İsa Mesih, Satürn'ün günü olan Cumartesi'den (Saturday) bir önceki gün çarmlıha gerilmiş ve Satürn'ün gününden bir sonraki ve Güneş'in günü olan günde (Sunday) havarilerine ve öğrencilerine görünüp yukarıda anlatılan şeyleri onlara öğretmiştir.⁵³⁵

5. Oruç

Justin, Tanrı'yı memnun etmek için O'nun gerçek orucunu tutma konusunda İşaya'dan şu pasajı aktarmıştır:⁵³⁶

“Avaz avaz bağırın, çekinmeyin. Sesinizi boru sesi gibi yükseltin. Halkıma isyanlarını, Yakup soyuna günahlarını bildirin. Bana her gün danışıyor, yollarımı öğrenmekten zevk duyuyorlarmış. Doğru davranan, Tanrısının buyruğundan ayrılmayan bir ulusmuş gibi... Benden adil yargılar diliyor, bana yaklaşımdan zevk alıyorlarmış. Diyorlar ki ‘Oruç tuttuğumuzu neden görmüyor, isteklerimizi denetlediğimizi neden farketmiyorsun?’ Bakın, oruç tuttuğunuz gün keyfinize bakıyor, işçilerinizi eziyorsunuz. Orucunuz kavgayla, çekişmeyle, şiddetli yumruklaşmayla bitiyor. Bugünkü gibi oruç tutmakla sesinizi yükseklerle duyuramazsınız. İstedğim oruç bu mu sanıyorsunuz? İnsanın isteklerini denetlemesi gereken gün böyle mi olmalı? Kamış gibi baş eğip çul ve kül üzerine mi oturmalı? Siz buna mı oruç, Rabb'i hoşnut eden gün diyorsunuz? Benim istediğim oruç haksız yere zincire, boyunduruğa vurulanları salıvermek, ezilenleri özgürlüğe kavuşturmak, her türlü boyunduruğu kırmak değil mi? Yiyeceğinizi açla paylaşmak değil mi? Barıksız yoksulları evinize alı, çıplak gördüğünüzü giydirir, yakınlarınızdan yardımı esirgemezseniz, ışıığınız tan gibi ağaracak, çabucak şifa bulacaksınız. Doğruluğunuz önünüzden gidecek, Rabb'in

⁵³⁴ I. Apol., 67.

⁵³⁵ I. Apol., 67.

⁵³⁶ Dial., 15.

yüceliği artçınız olacak. O zaman yardım çağrılarınızı Rab yanıtlayacak, feryat ettiğinizde 'İşte buradayım.' diyecek. Eğer boyunduruğa, başkalarını suçlamaya, kötücül konuşmalara son verirsiniz, açlar uğruna kendinizi feda eder, yoksulların gereksinimlerini karşılırsanız, ışıığınız karanlıkta parlayacak, karanlığınız öğlen gibi ışıyacak. Rab her zaman size yol gösterecek, kurak topraklarda sizi doyurup güçlendirecek. İyi sulanmış bahçe gibi, tükenmez su kaynağı gibi olacaksınız."⁵³⁷

Katolik Kilisesi, Kilise Babaları'nı referans göstererek orucu dua ve sadakayla beraber içsel pişmanlığı ifade etmek için mevcut olan birçok yoldan birisi olarak görmüştür.⁵³⁸

Paskalya Bayramı'ndan 7 hafta önceki Çarşamba, Kül Çarşambası olarak adlandırılır ve 7 haftalık Büyük Oruç'un başlangıcıdır. Bu sürenin, İsa'nın tebliğ hayatına başlamadan önce çöle çekilip 40 gün boyunca oruç tutmasının ve çektiği acıların hatırasına olduğu kaydedilmiştir. Bu oruç devresinin ilk gününde Komünyon ayininde küller kutsanır ve inananların alınına veya kafasına serpilir. Bu acı çekme ve üzüntü ifadesidir. Bu oruç süresi için Orta Çağ'da sıkı kuralların uygulandığı ancak günümüzde büyük şehirlerde Kül Çarşambasından önceki günlerde her çeşit eğlence ve çılgınlığın düzenlendiği aktarılmıştır. Orta Çağ'da oruç öncesi ziyafetler verildiği ve Paskalya Bayramı'na kadar etli yemek yenmediği belirtilmiştir. Ziyafetin son etli yemek olduğu ve ziyafete "etlere veda" manasına gelen Carne Vale adı verildiği kaydedilmiştir. Ancak günümüzde bu adetin dinle alakası olmayan çılgın eğlencelere dönüştüğü bilgisi de aktarılmıştır.⁵³⁹

Oruç günlerine riayet edilmesinin önemine Kilise kurallarında da dikkat çekilmiş ve oruç ve riyazetin kişiyi litürjik bayramlara hazırladığı, içgüdülere hakim olmayı ve kalplerin özgürleşmesini sağladığı ifade edilmiştir.⁵⁴⁰

⁵³⁷ İşaya, 58:1-11.

⁵³⁸ Chapman, s. 322-323.

⁵³⁹ Sarıkçıoğlu, 2008: s. 304.

⁵⁴⁰ Chapman, s. 443.

6. Sünnet

Justin, sünnetin Yahudilerin Mesih'e ve Hristiyanlara yaptığı kötü şeylerden dolayı kovulmaları için bir işaret olarak verildiğini iddia etmiştir. Bu iddiasını desteklemek için Tesniye'den şu kısmı alıntılanmıştır:⁵⁴¹

*“Kalplerinizin katılığını sünnet edin, bundan böyle dikbaşlı olmayın. Çünkü Tanrınız Rab, tanrıların Tanrısı, rablerin Rabb'idir. O kimseyi kayırmayan, rüşvet almayan, ulu, güçlü, heybetli Tanrı'dır.”*⁵⁴²

Justin'in bu iddialarında bir anakronizma göze çarpmaktadır. Zira sünnetin Yahudilere emredilişi Hz. İbrahim dönemine dayanmaktadır.

Justin, sünnet konusunda Levililer'den de şu alıntıyı yapmıştır:⁵⁴³

*“Onlar bana karşı geldikleri, beni küçümsedikleri ve benim tersime doğru yürüdükleri için –ki ben de onların tersine yürümüştüm- onları düşmanlarının topraklarında kesip ayıracağım. O zaman onların sünnetsiz kalpleri dönecektir.”*⁵⁴⁴

Justin yaptığı bu alıntıda kendi yorumunu da katmıştır. Zira Levililer'de bu kısım şöyle geçmektedir:

*“Ama işledikleri suçları, atalarının suçlarını, bana karşı geldiklerini, ihanet ettiklerini itiraf eder – bu yüzden onlara karşı çıkıp kendilerini düşman ülkelere sürmüştüm- inadı bırakıp alçakgönüllü olur, suçlarının bedelini öderlerse ben de Yakup'la, İshak'la, İbrahim'le yaptığım antlaşmayı ve onlara söz verdiğim ülkeyi anımsayacağım.”*⁵⁴⁵

Justin bu satırlara göre İbrahim'den gelen bedensel sünnetin Yahudiler diğer milletlerden ve Hristiyanlardan ayrılсын, şu anda adil bir şekilde çektikleri acıları çeksınler, toprakları terk edilsın, şehirleri yakılıp yıkılısın, yabancılar gözlerinin önünde meyvelerini yesınler ve hiçbirisi Kudüs'e gıremesın diye bir işaret olarak verildiğini iddia etmiştir. Zira Yahudilerin diğer milletlerden bedensel sünnetten başka hiçbir işaretle ayırt edilmediğini ifade etmiştir.⁵⁴⁶

⁵⁴¹ Dial., 16.

⁵⁴² Tesniye, 10:16.

⁵⁴³ Dial., 16.

⁵⁴⁴ Levililer, 26:40-41.

⁵⁴⁵ Levililer, 26:40-42.

⁵⁴⁶ Dial., 16.

Justin, sünnetin bütün insanlar için değil sadece Yahudiler için gerekli olduğunu savunmuştur. Eğer sünnet gerekli olsaydı Tanrı'nın Adem'i sünnetsiz yaratmayacağını, sünnetsiz olduğu halde kurban sunan Habil'in sunularını kabul etmeyeceğini, ve Enoh'un sünnetsiz oluşundan memnun olmayacağını belirtmiştir. Ayrıca Lut'un sünnetsiz olarak bizzat melekler ve Rab tarafından Sodom'dan kurtarıldığını ve insan ırkının başlangıcı olduğunu iddia ettiği Nuh'un da sünnetsiz olarak çocuklarıyla birlikte gemiye bindiğini ifade etmiştir. En Yüce Tanrı'nın rahibi olduğunu, bedensel sünnetle ilk tanışan kişi olan İbrahim'in kendisine vergi verdiğini ve İbrahim'i kutsayan kişi olduğunu iddia ettiği Melkizedek'in de sünnetsiz olduğunu kaydetmiştir. Bu yüzden Justin, 12 peygamberden birisi olarak nitelendirdiği Hoşea'nın ifadelerinde geçen, Tanrı'nın İsrail halkını ve ulusunu kendi halkı ve ulusu olmaktan men ettiği satırları hatırlatmakta ve sünnetin sadece Yahudiler için gerekli olduğu iddiasını bu satırlarla ilişkilendirmektedir.⁵⁴⁷

Justin, Yahudilerin erkek çocukları için emredilen sekizinci gündeki sünnetin, Hristiyanlar için Şabat'tan sonraki ilk gün ölümlerin arasından dirilen Mesih aracılığıyla yalancılıktan ve kötülükten arınmanın bir vesilesi olduğunu ifade etmiştir. Şabat'tan sonraki ilk gün olan Pazar gününün, haftanın bütün günlerinin ilki olduğunu belirten Justin, o günün sekizinci gün olarak anıldığını kaydettikten sonra haftanın bütün günlerinin tekrar eden döngüsü dikkate alındığında yine ilk gün olarak karşımıza çıktığını ispat etmeye çalışmıştır.⁵⁴⁸

Buradan hareketle sünnetin Mısırlılarda, Moav'ın veya Edom'un evlatlarında herhangi fonksiyonu olmadığını; ancak bir adam İskitli veya Farisi bile olsa eğer Tanrı'ya ve Mesih'i biliyorsa ve ebedi doğru emirlere uyuyorsa o kişinin iyi ve faydalı sünnetle sünnet olup Tanrı'nın dostu olduğunu ve Tanrı'nın onun hediyeleri ve ikramlarından memnuniyet duyduğunu iddia etmiştir. Bu iddiasını desteklemek için de Malaki'den şu alıntıyı yapmıştır.⁵⁴⁹

“Ben sizden hoşnut değilim diyor Her Şeye Egemen Rab. Getireceğiniz sunuları da kabul etmeyeceğim. Doğudan batıya kadar uluslar arasında adım büyük olacak. Her

⁵⁴⁷ Dial., 19.

⁵⁴⁸ Dial., 41.

⁵⁴⁹ Dial., 28.

*yerde adıma buhur yakılacak, temiz sunular sunulacak. Çünkü uluslar arasında adım büyük olacak diyor Her Şeye Egemen Rab.*⁵⁵⁰

Hristiyanların sünnetinin daha mükemmel olduğunu iddia eden Justin, sekizinci günün yedinci günde olmayan nasıl belirli ve gizemli bir manaya sahip ve Yahudilerin sünnetindeki kanın işe yaramaz olduğunu, ancak Hristiyanların kurtuluş kanına inandığını ifade etmiştir. Artık başka bir antlaşmanın olduğunu ve Siyon'dan başka bir yasanın çıktığını kaydetmiştir. İsa Mesih'in doğru bir ulus, inancını muhafaza eden, gerçeğe bağlı kalan ve barışı sürdüren bir ulus olmaları için dileyen herkesi taş bıçaklarla sünnet ettiğini⁵⁵¹ nakletmiştir.⁵⁵²

Tanrı'nın sünneti sadece bir sembol olarak vermesi konusunda Justin Yereya'dan şu alıntıyı yapmıştır:⁵⁵³

*“Yalnız bedenlen sünnetli olanları cezalandıracağım günler geliyor.” diyor Rab. Mısır'ı, Yehuda'yı, Edom'u, Ammon'u, Moav'ı, çölde yaşayan ve zülüflerini kesenlerin hepsini cezalandıracağım. Çünkü bütün bu uluslar gerçekte sünnetsiz, bütün İsrail halkı da yürekte sünnetsizdir.*⁵⁵⁴

Katolik teoloji, İsa'nın, doğumundan sonraki sekizinci günde sünnet olmasını O'nun İbrahim'in nesline yani ahit halkına katılımının bir sembolü olarak yorumlamıştır. Sünnet aynı zamanda İsa'nın Yasa'ya teslimiyetinin ve hayatı boyunca katılımda bulunacağı İsrail'in ibadetine vekaletinin de bir sembolüdür. Kilise bu sembolün Mesih'in sünnetine yani Vaftiz'e delalet ettiğini iddia etmiştir.⁵⁵⁵

7. Fısıh

Fısıh (Passover) (Pesakh), Yahudilerin her baharda kutladıkları bir bayramdır. Çıkış kitabının 12. babında anlatıldığına göre her evde bir kuzu kesilir ve kanı evin kapısının üst pervazına ve dikmesine serpilirdi. Bu uygulama, Mısır'dayken ilk doğan çocuklar öldürülürken Tanrı'nın bu şekilde kapıları işaretlenen evleri es geçmesinin

⁵⁵⁰ Malaki, 1:10-11.

⁵⁵¹ Yeşu, 5:2.

⁵⁵² Dial., 24.

⁵⁵³ Dial., 28.

⁵⁵⁴ Yereya, 9:25.

⁵⁵⁵ Chapman, s. 118.

(pass over) hatırasına yapılmıştır. Tesniye 16:5-6'da kurbanın artık hususi evlerde değil, Tanrı Rabb'in adını yerleştirmek için seçeceği yerde yani Mabet'te kesilmesi gerektiği emredilmiştir. Bu iki pasajda ve Eski Ahit'te Fısıh'tan bahsedilen her yerde Paskalya kuzusunun yenmesi mayasız ekmekle ilişkilendirilmiştir. Birçok modern bilgene göre Fısıh'ın ilk olarak ihdas edilmesi göçebe bir toplumda ilk doğan çocukların kurban edilmesi şeklinde olmuştur. Bu bayram köken olarak bağımsız ve mayasız ekmekle ilişkili olan bir törenle birleşmiş halde düzenlenmiştir. Bahsi geçen mayasız ekmek de kökenini, arpa hasadının başlangıcıyla ilişkili olan bir tarımsal törenden almıştır.⁵⁵⁶

Justin, Tanrı'nın fısıh bayramında kurban edilmesini emrettiği kuzunun gizeminin Mesih'e ait olduğunu ve Mesih'e inananların O'na inançları oranında O'nun kanıyla evlerini ve kendilerini kutsadıklarını belirtmiştir. Tanrı'nın fısıh kuzusunun kendi adının anıldığı yerlerden başka bir yerde kesilmesine izin vermediğini ve tamamen kızartılmış bir şekilde olması emredilen bu kuzunun Mesih'in çarmıhta çekeceği acıların bir sembolü olduğunu bildirmiştir. Zira bir şiş kuzunun aşağı kısımlarından yukarıya kafasına doğru, kuzunun bacaklarının tutturulduğu bir diğer şiş de sırtının bir tarafından diğer tarafına doğru geçirilmiştir. Oruç boyunca, birisi günah keçisi* olarak salıverilmesi diğeri de kurban edilmesi emredilen iki keçi de aynı şekilde Mesih'in iki tezahürünü ifade etmektedir. Justin'e göre bunlardan birincisinde Mesih, Yahudilerin itibarlı kişilerinin yakalayıp idam ettikleri ve günah keçisi olarak gönderdikleri birisi olarak zuhur ederken ikincisinde de aynı yerde Kudüs'te olduğu için Yahudilerin rezil ettikleri O Mesih'i tanıyacakları ve tevbe etmek isteyen ve İşıya'nın bahsettiği orucu tutan bütün günahkarlar için bir ikram olarak zuhur etmektedir.⁵⁵⁷

Hristiyan Kilisesi'nin erken dönemlerinde Roma'da Mitra ve Kibele ritüellerinin ve törenlerinin muhtemelen birbirine epey karışmış, harmanlanmış ve fazlasıyla yaygın olduğu aktarılmıştır. Her iki din de Roma devleti tarafından tanınmış olduğu ve Hristiyanlar baskıya uğrayıp aşağılandıkları için onlara karşı bir ilerleme

⁵⁵⁶ Livingstone, E. A. (Ed.), **The Oxford Dictionary of the Christian Church**, Oxford University Press, ABD, 1997, s. 1229.

* Bu kelimenin özellikle Tevrat'ta bariz bir şekilde kullanımına rastlanmaktadır. Kefaret Günü'nde (Yom Kippur) temizlenme merasimlerinde Yahudi milletin günahları bir erkek keçiye yüklenir ve çöle bırakılırdı. Böylece İsrail halkının günahları kendilerinden gitmiş ve halk temizlenmiş sayılırdı. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Aydın, Mehmet, **Ansiklopedik Dinler Sözlüğü**, Din Bilimleri Yayınları, Konya, 2005, s. 263.

⁵⁵⁷ Dial., 40.

kaydetmekte zorlandıkları savunulmuştur. Zira Hristiyan öğretilerinin birçok yönden daha eski inançların sadece silik taklitleri ve kopyaları olduğu belirtilmiştir. Mitra gizemlerinde de erkek bir kuzunun kurban edildiği kaydedilmiştir. Poryphyrius'un ekvatorial çembere yakın bir yerin Mitra'ya uygun bir merkez olarak tahsis edildiğini ve bu yüzden Mars'ın (Ares) simgesi olan Koç'un (Koç Burcu) kılıcını taşıdığını aktardığı belirtilmiştir. Aynı şekilde erken dönem Hristiyanlarının arasında da Paskalya gizeminde bir koç veya kuzunun kurban edildiği ifade edilmiştir. Justin'in, Hristiyanların Paskalya (Fısıh) gizemi için eski bir Musevi uygulaması olan, kuzunun haç şeklinde bir kazığa bağlanıp kızartılmasından bahsetmesi Mitra gizemlerindeki kurban uygulamalarıyla benzerlik taşımaktadır.⁵⁵⁸

Özellikle Hristiyan inisiyasyonu ile alakalı olanlar olmak üzere Hristiyanların bütün sakramentlerinin amacının, ölüm yoluyla çocuğunu Krallık hayatına götüren Tanrı'nın çocuğunun son Fısıh'ı olduğu ifade edilmiştir.⁵⁵⁹

Ölümün Hristiyanlar için manasının Paskalya gizeminde ve Mesih'in Yeniden Dirilişi'nde açığa çıktığı belirtilmiştir. İsa Mesih'te ölen Hristiyan bedenden uzaktadır ve Rab'le beraber evindedir. Hristiyan için ölüm onun kutsal hayatı bittikten sonra başlar, yeni doğuşu vaftizle başlar ve Oğul'un görüntüsüne katı benzerliği Kutsal Ruh'un kutsamasıyla bahş edilir.⁵⁶⁰

Hakkında, Hristiyanı dünyevi yolculuğu boyunca Anne gibi karnında taşıyıp dünyaya getirdiği benzetmesi yapılan Kilise'nin, onu Baba'sının ellerine teslim etmek için ona yolculuğunun sonunda da eşlik ettiği aktarılmıştır. Kilise Baba'ya kendi görkeminin çocuğunu Mesih'in içinde ikram eder. Görkemli bir şekilde dirilecek olan bedenin tohumunu da yeryüzüne umutla vaad eder. Bu ikram, tamamıyla Evharistiya kurbanında kutlanır.⁵⁶¹

Seçilmiş insanların Tanrı'dan, ayinsel hayatlarını gösteren ayırt edici işaretler ve semboller aldığı ifade edilmiştir. Bunlar artık sadece kozmik döngülerin ve sosyal hareketlerin kutlamaları değil ahitleşmenin işaretleri, Tanrı'nın halkı için muazzam işlerinin sembolleridir. Eski Antlaşma'dan kalan bu ayinsel işaretler arasında sünnet,

⁵⁵⁸ Carpenter, Edward, **Pagan and Christian Creeds: Their Origin and Meaning**, Harcourt, Brace and Company, New York, 1920, s. 28.

⁵⁵⁹ Chapman, s. 375.

⁵⁶⁰ Chapman, s. 375.

⁵⁶¹ Chapman, s. 376.

kralların ve rahiplerin yağlanması ve kutsanması, kurbanlar ve bunların hepsinden önemli olarak Fısıh sayılmış ve Kilise bu işaretleri Yeni Antlaşma'nın sakramentlerine delaletler olarak görmüştür.⁵⁶²

8. Rahiplik

Justin, başrahibin elbisesinde asılı olup ayağına kadar sarkan 12 tane zilin ebedi Rahib'in gücüne bağlı olan 12 havariyi sembolize ettiğini ifade ettikten sonra o zillerin sesi aracılığıyla bütün dünyanın Tanrı'nın ve O'nun Mesih'inin şanı ve lütfuyla dolduğunu ileri sürmüş ve Mezmurlar'dan şu alıntıyı yapmıştır.⁵⁶³

*“Sesleri yeryüzünü dolaşır, sözleri dünyanın dört bucağına ulaşır.”*⁵⁶⁴

Justin, İşaya'nın da havarilerin şahsından konuşuyormuşçasına, onların Mesih'e kendi haberleriyle değil onları gönderen Tanrı'nın gücüyle inandıklarını söylediğini kaydetmiş ve şu alıntıyı yapmıştır.⁵⁶⁵

*“Verdiğimiz habere kim inandı? Rabb'in gücü kime açıklandı? O Rabb'in önünde bir fidan gibi, kurak yerdeki kök gibi büyüdü.”*⁵⁶⁶

Justin eserlerinin hiçbir yerinde şu anki Katolik inancının sakramentleri arasında yer alan rahip takdisi hakkında veya rahiplerin görev alırken ne gibi aşamalardan geçtiğine dair herhangi bir bilgi vermemiştir.

İ. JUSTİN'İN ETKİLEŞİMLERİ

Diğer Kilise Babaları gibi Justin de kendisiyle aynı dönemde yaşayan ve kendisinden sonra gelen Hristiyan teologlar üzerinde kayda değer etkiler bırakmıştır. Katolik Kilisesi açısından önemli yere sahip teologlar ve Justin'in onlar üzerindeki etkilerine geçmeden önce Justin'in üzerindeki Pavlus etkisinden bahsetmek yerinde olacaktır.

⁵⁶² Chapman, s. 263.

⁵⁶³ Dial., 42.

⁵⁶⁴ Mezmurlar, 19:4.

⁵⁶⁵ Dial., 42.

⁵⁶⁶ İşaya, 53:1-2.

1. Justin'in Üzerindeki Pavlus Etkisi

Yahudi bir ailede doğup yetişmiş ve eğitimini bu çevrede almış olmasından dolayı Pavlus'un düşünsel altyapısı Eski Ahit ve Yahudilik çerçevesinde şekillenmiştir. Bir Ferisi olan Pavlus'a, misyon seyahatleri sırasında tartıştığı Yahudi bilginlerden suçlamalar yöneltilmiştir. Bu suçlamalar, onun dini bozduğu, karışıklık ve fitne çıkardığı ve Musa şeriatı aleyhine çirkin sözler söylediğine yöneliktir. Ancak o, bu suçlamaları kabul etmeyip bilakis "çarmıhta can veren Rab İsa Mesih" dönemine kadar Musa'nın kanununun kurtuluş için Tanrı'nın bir planı olarak yürürlükte olduğunu kabul etmekle birlikte İsa'nın çarmıhta can vermesiyle birlikte yeni bir kurtuluş modelinin yürürlüğe girdiğini düşünmüştür. Bu doğrultuda da sıklıkla Yahudi geleneğine ait materyali kullanmış ve Eski Ahit metinleri aracılığıyla iddialarını desteklemeye çalışmıştır. Meşhur Rabbi Hillel'in torunu olan Gamaliel'in bir öğrencisi olduğuna ve Rabbinik eğitim gördüğüne yönelik Luka rivayetleri onun Rabbinik geleneği bildiği izlenimini uyandırmaktadır. Pavlus, tıpkı bir Rabbi gibi, düşüncelerini ifade ederken rastgele bir bakış açısı ortaya koymayıp Eski Ahit'ten yaptığı alıntılar ve bunlara dayalı yorum ve çıkarımlarıyla görüşlerini desteklemiştir.⁵⁶⁷

Rabbinik kaynaklarda muhafaza edilen Musevi geleneğini bilen ve Rabbinik yorum metodunu benimseyen Justin'in metodolojisine baktığımızda da Pavlus'la aynı yolu izlediğini görürüz. Eski Ahit materyalini bolca kullanan ve sıklıkla oradan alıntılarla görüşlerini desteklemeye çalışan Justin, Musa'nın şeriatının yürürlükten kalktığını, İsrailoğulları'nın Tanrı'nın seçilmiş halkı olma imtiyazını kaybettiğini ve insanlık için çarmıhta can veren İsa Mesih'le yeni bir yasanın yürürlüğe girdiğini iddia ederken tıpkı Pavlus gibi Eski Ahit'e başvurmuştur. Justin, eskatolojisini de tıpkı Pavlus gibi İsa Mesih'in ikinci gelişi ve Tanrısal krallığın kurulması üzerine bina etmiştir.

2. Justin'in Suriyeli Tatian'a (d. 120 – ö. 180) Etkisi

Asur ülkesinde doğup birçok seyahatlerde bulunan Suriyeli Tatian, bir felsefeci ve yazar olarak ün kazanmıştır.⁵⁶⁸ Dört kanonik İncil'i bir araya getirip tek bir metin haline getirdiği *Diatessaron* adlı eseri, Hristiyan kiliseleri arasında dört ayrı İncil'in

⁵⁶⁷ Gündüz, 2011: s. 91-92.

⁵⁶⁸ Bardenhewer, Otto, **Patrology: The Lives and Works of the Fathers of the Church**, Almanca'dan Çev. Thomas J. Shahan, Freiburg im Breisgau and St. Louis, Almanya, 1908, s. 57.

gerekliliğinin tartışıldığı bir dönemde V. yüzyıla kadar kullanılmaya devam etmiştir.⁵⁶⁹ Tatian'ın bu çalışması, anlaşmazlığa neden olan bir teşebbüs gibi görünse de, yeni ortaya çıkmaya başlayan ana akım Kilise tarafından kabul edilen Dört İncil'i seçmesiyle O'nun, İncil'in gnostik açıklamalarının yaygınlaşmasından ne kadar uzak olduğunu gösterdiği ifade edilmiştir.⁵⁷⁰ *Diatessaron*'u ilk olarak Justin'in Yunanca olarak yazdığı ve onun öğrencisi olan Tatian'ın da Süryanice'ye çevirdiği iddia edilse de⁵⁷¹ bu iddia tartışmaya açık gibi durmaktadır. Zira Justin'in, yazılarında daha çok Tevrat'tan alıntı yapması ve Dört İncil'le ilgili pek fazla çalışma yapmamış olması onun *Diatessaron* gibi kapsamlı bir çalışma yapmaktan uzak olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Günümüze ulaşan eserlerinden, Hristiyanlık için bir apoloji mahiyetinde olmaktan ziyade bir Helenizm eleştirisi olma özelliği taşıdığı ifade edilen *Yunanlılara Söylev*'e Tatian, Yunanlıların önyargılarını reddetmeyle başlamış ve Hristiyanların lehine iki argüman ortaya koymuştur. Bunlar, Hristiyanlığın görkemli doktrini ve muhteşem kadimliğidir.⁵⁷²

Eserinin ilk bölümünde Tanrı ile ilgili Hristiyan öğretisinin yorumlarıyla, Yunanlıların çelişkilerine bir eleştiri olan dünya, günah ve kurtuluş ile ilgili yorumlarını birleştirir. Homeros, Yunan medeniyetinin, sanatının ve biliminin başlangıçlarını işaret ettiği halde Tatian ikinci bölümde Musa'nın Yunan medeniyetinden 400 sene önce geldiğini ispatlamaya çalışmıştır.⁵⁷³ Justin de Mesih ve O'ndan önce gelen peygamberlerin öğretilerinin daha önce yaşamış yazarların hepsinden daha eski olduğunun bilinmesi gerektiğini ifade ederek Hristiyanlığın köklerini dayandığı Eski Ahit peygamberlerinin Yunan medeniyetinden daha önce geldiğini ispatlamaya çalışmıştır.

Justin'in bir öğrencisi olarak Tatian'ın apolojisinin bazı noktalarda hocasınınkiyle dikkate değer farklar olsa da birçok noktada örtüştüğü belirtilmiştir. Justin, Yunan düşünürlerine ve şairlerine büyük bir saygıyla yaklaşırken Tatian'ın onları küçümsemeye ve aşağılamaya çalışması Justin ve öğrencisi Tatian'ın apolojisi

⁵⁶⁹ MacCulloch, s. 128.

⁵⁷⁰ MacCulloch, s. 181.

⁵⁷¹ Kuzgun, Şaban, **Dört İncil: Yazılması, Derlenmesi, Muhtevası, Farklılıkları ve Çelişkileri**, Fazilet Neşriyat, İstanbul, 2008, s. 44.

⁵⁷² Bardenhewer, s. 58.

⁵⁷³ Bardenhewer, s. 58.

arasındaki en önemli fark olarak göze çarpmaktadır. Tatian'ın Apolojisinin amacı, kendisinin Hristiyanlığa geçişini gerekçelendirmektir.⁵⁷⁴ Justin de yazdığı apolojilerde Hristiyanlığı putperestlere ve Yahudiliğe karşı savunma amacı taşımanın yanında kendisinin Hristiyanlığa geçişini haklı gösterme amacı da taşımıştır.

3. Justin'in Tertullian'a (d. 160? – ö. 225?) Etkisi

Daha çok Roma'da ve Batı Akdeniz havzasındaki kiliselerde faaliyet göstermiş olan Tertullian, II. yüzyılda Hristiyanlığın yayılmasında önemli rol oynayan isimlerden biridir.⁵⁷⁵ O aynı zamanda, Hristiyan teologlarının arasında Latince düşünüp yazdığı bilinen ilk ve en büyük teologdur.⁵⁷⁶

Aduersus Iudaeos (Yahudilere Karşı) adlı eserinde Tertullian, Tanrı'nın geçmişte Yahudi olmayanların Yahudilerin yerine geçip Tanrı'nın halkı olacağına dair bir söz verip vermediğini sorgulamıştır. Tanrı'nın, İshak'ın eşi Rebeka'ya bir söz verdiğini⁵⁷⁷ ve bu sözün Yahudi olmayanların hidayete ermesiyle ve Yahudilerin putperest olması vesilesiyle yerine getirildiğini iddia etmiştir. O Yahudilerin, Tanrı'nın sadece bir söz verdiğini ve Musa aracılığıyla bir halkla ahitleşme içerisine girdiğine yönelik iddialarını reddetmiştir. Bunu yaparken de, Tanrı'nın sadece Yahudileri değil bütün insanları içine alan yeni bir Yasa, yeni bir Sünnet, yeni bir Şabat ve yeni bir kurbanın sözünü verdiğini ispatlamaya çalışmıştır. Bu yeni Yasa'yı başlatmak için bir Mesih sözü verilip verilmediğini ve bu Mesih'in gelip gelmediğini sorgulayan Tertullian, Mesih'le ilgili Kutsal Kitap'ta anlatılan kehanetlerden bahsetmiştir.⁵⁷⁸

Tertullian'ın Yahudilere yönelik eleştirileri ve Mesih ile ilgili bahsettiği kehanetler Justin'in yazılarında da aynı şekilde bulunmaktadır. İddialarını desteklemek için Kutsal Kitap'tan yaptığı alıntılar ve yorumlar da birebir Justin'in tarzını yansıtmaktadır. Ancak Tertullian'ın tartışmada kendi orijinal çözümlerini eklediği ve ustaca yapılmış değişiklikler ortaya koyduğu ifade edilmiştir.⁵⁷⁹

⁵⁷⁴ Bardenhewer, s. 58.

⁵⁷⁵ MacCulloch, s. 141.

⁵⁷⁶ MacCulloch, s. 144.

⁵⁷⁷ Tekvin, 25:23.

⁵⁷⁸ Dunn, Geoffrey D., **Tertullian**, Ed. Carol Harrison, Routledge, İngiltere, 2004, s. 45.

⁵⁷⁹ Dunn, s. 45.

Tertullian da eserlerini tıpkı Justin gibi istekli ve coşkulu bir dille ortaya koymuştur. Yazılarında yazılışları aynı anlamları farklı kelimeler kullanmış olup kelime oyunları önemli bir yer tutar. Elindeki malzemeyi retoriğin araçlarının bütün tarzlarıyla süslemiştir.⁵⁸⁰ Bununla beraber Tertullian'ın, rakiplerinin kişisel bilgilerine vâkıf olma ve onların dinlerini bilme konusunda Justin'e kıyasla çok geride olduğu kaydedilmiştir.⁵⁸¹

4. Justin'in Lyonlu İrenaeus'a (d. 140? – ö. 202) Etkisi

Justin'in, üzerinde birçok etki bıraktığı Kilise babalarından birisi de Lyonlu İrenaeus'tur. Eserleriyle Hristiyan teolojisinin gelişimine önemli katkılar sağlayan İrenaeus, Evharistiya'yı Katolik teolojinin merkezine koymasıyla dikkat çekmiş bir Kilise Babasıdır. O, Evharistiya'da et ve maddenin önemine vurgu yapmıştır. Bütün insanlık tarihi boyunca Tanrı'nın amacının apaçık bir şekilde ortada olduğunu düşünerek ve bu tarihin merkezine Eski Ahit'i koyarak Justin'i takip etmiştir. İlk insan olan Adem'in düşüşünün, ikinci Adem olduğunu iddia ettiği Mesih'in ölümler arasından dirilip yükselmesiyle; Havva'nın itaatsizliğinin bir diğer kadın olan Meryem'in itaatiyle; Eden Cenneti'ndeki Hayat Ağacı'nın rolünün de Mesih'in haçı olan Hayat Ağacı ile izale edildiğini ileri sürmüştür.⁵⁸²

İrenaeus'un yazılarındaki Justin etkisini ve onların birbirine paralel metodolojisini örneklerle incelemek yerinde olacaktır. İrenaeus, *Havariler Öğretisinin İspatı* adlı eserinin 44. bölümünde, Tekvin 18:1'de geçen “İbrahim günün sıcak saatlerinde Mamre meşeliğindeki çadırının önünde otururken Rab kendisine göründü.” cümlesine atıf yaparak İbrahim'le konuşanın Tanrı'nın Oğlu olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Bu aynı zamanda Justin'in de görüşüdür. Ancak daha yakın paralellikler İrenaeus'un Tekvin 19:24'ten yaptığı alıntıyla ortaya çıkmaktadır. İlgili kısımda İrenaeus şu ifadeleri kullanmaktadır:⁵⁸³

⁵⁸⁰ Greenslade, S. L. (Ed. ve Çev.), **Early Latin Theology**, Westminster John Knox Press, ABD, 1956, s. 22.

⁵⁸¹ Dunn, s. 44.

⁵⁸² MacCulloch, s. 143-144.

⁵⁸³ İrenaeus, **The Demonstration of the Apostolic Preaching**, Çev. Joseph Armitage Robinson, Richard Clay and Sons Limited, İngiltere, 1920, s. 12.

“Kutsal Kitap’ta denir ki: ‘Rab, Sodom ve Gomora’nın üzerine gökten ateşli kükürt yağdırdı.’ Bu demektir ki İbrahim’le konuşan ve Rab olan Oğul, Sodom halkını cezalandırmak için göklerdeki Rab’dan, hatta her şeye ve herkese hükmeden Baba’dan yetki almıştır. İbrahim bir peygamberdi ve insan şeklinde meydana gelecek olan şeyleri, yani Tanrı’nın Oğlu bile insanlarla konuşup yemek yiyeceğini ve sonra her şeye ve herkese hükmeden Baba’dan Sodom halkını cezalandırmak için gücü almış olarak Baba’nın yargılamasını getireceğini gördü.”⁵⁸⁴

Justin de tıpkı İrenaeus gibi Tanrı’nın Oğlu olan Rabb’in göklerdeki Rab’dan Sodom’u cezalandırmak için güç aldığını iddia etmiştir.⁵⁸⁵ Bu iddiasını desteklemek için de aynı şekilde, Tanrı’nın Sodom’un üzerine ateş ve kükürt yağdırdığının bahsedildiği kısmı⁵⁸⁶ alıntılanmıştır.⁵⁸⁷

Sodumluları cezalandırmak için “alınmış güç veya yetki” ifadesinin doğrudan edebi bir ifade olarak yorumlanmasının ortak Hristiyan apolojietiği olmuş olabileceği kaydedilmiştir. Bu ifadenin, İrenaeus’un başka yazılarında da bulunduğu belirtilmiştir.⁵⁸⁸

İrenaeus yine *Havariler Öğretisinin İspatı*’nın 45. bölümünde şu alıntıyı yapmıştır.⁵⁸⁹

“Yakub Mezopotamya’ya gittiğinde rüyasında O’nu yerden göğe yükseltilmiş bir merdivenin, yani bir ağacın üzerinde dururken gördü. Dolayısıyla bu yüzden O’na inananlar göklere yükseleceklerdir. Zira O’nun çektiği acılar bizim cennetteki yükselişimizdir. Bunun gibi bütün vizyonlar, insanlarla konuşan ve onların ortasında olan Tanrı Oğlu’na işaret eder.”⁵⁹⁰

Burada Yakub’un Merdiveni’nin “ağaç” yani “haç” olduğu fikri Justin’in *Trypho ile Diyalog*’unda da bulunmaktadır. İlgili kısımda Justin, Yakub’un bir merdiven gördüğünü söylediğini ve Kutsal Kitab’ın da Tanrı’nın o merdivenin üzerinde durduğunu bildirdiğini iddia etmiştir. Ancak Yakub’un gördüğü Tanrı’nın Baba

⁵⁸⁴ İrenaeus, s. 12.

⁵⁸⁵ Dial., 56.

⁵⁸⁶ Tekvin, 19:24.

⁵⁸⁷ İrenaeus, s. 12.

⁵⁸⁸ İrenaeus, s. 13.

⁵⁸⁹ İrenaeus, s. 13.

⁵⁹⁰ İrenaeus, s. 13.

olmadığını da Kutsal Kitap'tan ispat ettiğini ilave etmiştir.⁵⁹¹ İrenaeus'un bu konudaki yorumu kendi tarzında genişlettiği, ancak merdivenin üzerinde duranın Baba olmadığı yönündeki ana fikri tekrarladığı kaydedilmiştir.⁵⁹²

5. Justin'in Atinalı Athenagoras'a (d. 133? – ö. 190?) Etkisi

Athenagoras, Hristiyanlığı benimseyen Atinalı bir filozoftur. *Elçilik* başlığını taşıyan apolojisini İmparator Marcus Aurelius'a ve onun oğlu Commodus'a yazdığı kaydedilmiştir. Şu anda kayıp durumda olduğu tahmin edilen birçok eserinin yanında günümüze ulaşan bir diğer eseri de Yeniden Diriliş üzerine yazdığı incelemedir. Bahsi geçen her iki eserinde de yetenekli bir yazar ve zengin bir kültüre sahip birisi izlenimi bıraktığı ifade edilen Athenagoras'ın, erken dönem Hristiyan apolojistleri arasında açık ara en zeki olanı ve en yetenekli olanlarından birisi olduğu belirtilmiştir.⁵⁹³

Athenagoras, apolojisinde egemen güçlerin en büyüğü olarak nitelendirdiği Roma İmparatorluğu'nda farklı ulusların farklı gelenekleri ve yasaları olduğundan bahsederek hiç kimsenin, atalarının uygulamalarını takip etmekten dolayı ceza korkusuyla veya yasalarla engellenmediğini belirtmiştir.⁵⁹⁴ Ancak Hristiyanlara aynı şekilde davranılmadığını belirten Athenagoras, Hristiyanların Tanrı'ya ve Roma hükümetine karşı en dindar ve dürüst şekilde davrananlar olmalarına rağmen hükümetin; onlara eziyet edilmesine, mallarının zorla ellerinden alınmalarına, baskı görmelerine ve halk yığınlarının onlara sırf Hristiyan olmalarından dolayı savaş açmalarına izin verdiğini iddia etmiştir.⁵⁹⁵ Justin de I. Apoloji'de Hristiyanların sırf isimlerinden dolayı suçlandığını belirterek⁵⁹⁶ Hristiyanlara yöneltilen suçlamaların araştırmaya tabi tutulması gerektiğini ve eğer bu suçlamaların doğruluğu ispatlanırsa onların o zaman cezalandırılabilceğini ifade etmiştir.⁵⁹⁷

Hristiyanlara yöneltilen suçlamaları üç başlık altında toplayan Athenagoras, Justin'in değindiği ateizm ve Thyestes festivallerine ensest ilişki suçlamasını da

⁵⁹¹ Dial., 86.

⁵⁹² İrenaeus, s. 13.

⁵⁹³ Pratten, B. P. (Çev.), Dods, Marcus (Çev.) ve Reith, George (Çev.), **The Writings of Justin Martyr and Athenagoras**, T & T Clark, İskoçya, 1868, s. 373-374.

⁵⁹⁴ Pratten, s. 375.

⁵⁹⁵ Pratten, s. 376.

⁵⁹⁶ I. Apol., 4.

⁵⁹⁷ I. Apol., 3.

eklemiştir. Bu suçlamalar doğruysa ve Hristiyanlar hayvanlar gibi yaşıyorsa, sınıf gözetilmeksizin bütün Hristiyanların eşleri ve çocuklarıyla beraber öldürölüp soylarının kurutulabileceğini bildirmiştir. Ancak eğer bunlar asılsız hikayeler ve boş iftiralarsa Romalıların, Hristiyanların yaşamını, fikirlerini, Roma halkına ve hükümetine olan sadakatlerini ve itaatlerini tahkikattan geçirmeleri gerektiğini ve en nihayetinde Hristiyanların onlara baskı yapanlarla aynı haklara sahip olmak durumunda olduklarını iddia etmiştir.⁵⁹⁸ Justin de apolojisinde Hristiyanlar hakkındaki ithamların doğru çıkması halinde onların hak ettikleri şekilde cezaya tabi tutulabileceklerini ifade etmiştir.⁵⁹⁹

Athenagoras, Logos konusunda da Justin'in izinden giderek O'nu İsa ile özdeşleştirmiştir. İlgili kısımda Athenagoras, Tanrı'nın Oğlu'nun hem fikrî hem de işlevsel olarak Tanrı'nın Logos'u olduğunu iddia etmiştir. Zira herşeyin Logos aracılığıyla ve O'nun tarafından yaratıldığını ve Baba ile Oğul'un bir olduğunu savunmuştur. Birlikte ve ruhun gücünde her ikisinin de birbirlerinin içinde olduğunu ifade ederek Tanrı'nın Oğlu'nun Baba'nın irfanı ve akıllı olduğunu ileri sürmüştür. Oğul'un, Baba'nın ilk ürünü olduğunu ifade eden Athenagoras, O'nun hayat verilerek değil, bir fikir ve canlandıran güç olarak ortaya çıktığını iddia etmiştir. Zira başlangıçta, ebedi akıl olan Tanrı'nın, Logos'u içinde bulundurduğunu ve ezelden beri Logos ile dolu olduğunu ifade etmiştir. Bütün bu ifadelerin peygamberî Ruh için de geçerli olduğunu ilave etmiştir.⁶⁰⁰

6. Justin'in İskenderiyeli Clement'e (d. 150? – ö. 215?) Etkisi

İskenderiyeli Clement'in, *Protrepticus* (Tavsiye), *Paedagogus* (Eğitici) ve *Stromateis* (Derlemeler) adlı üç önemli eseri bulunmaktadır. Ahlakî teoloji üzerine yazılar yazmış Hristiyan yazarların başında gelmektedir. Yunanistan'da, Güney İtalya'da, Suriye'de ve Mısır'da bazı Hristiyan hocalardan ders aldığı ifade edilmiştir. Ancak kendisi eserlerinde bu hocaların isimlerini zikretmemiştir. Bu hocalardan Suriyeli olanın, Justin'in bir öğrencisi olan ve Clement'in, Yunanlılara Söylev adlı

⁵⁹⁸ Pratten, s. 378-379.

⁵⁹⁹ I. Apol., 3.

⁶⁰⁰ Pratten, s. 385-386.

eserine Musa'nın kadimliğini ispatlama konusunda önemli hesaplamalarından dolayı değer verdiği Tatian olabileceği belirtilmiştir.⁶⁰¹

Clement de Justin gibi felsefeyi Yunanlılar için –her ne kadar Yasa ve Peygamberler Yahudiler için bile olsa- gelen İncil için bir tür hazırlık olarak görmüştür.⁶⁰² Clement, Yunan felsefesiyle Hristiyanlık arasındaki benzerlikler konusunda çözüm olarak çalıntı hipotezini destekleyerek Justin'in yolundan gitmiştir. Hem Justin hem de Clement, Platon'un felsefesinden Hristiyan öğretilerinin anlamını çıkarmaya çalışmışlar ve Yunan felsefesinde Hristiyanlığa yakın olan ne varsa Hristiyanlığa ait olduğunu iddia etmişlerdir.⁶⁰³

Clement'in, Hristiyanlık ve felsefe arasındaki ilişki hakkındaki açıklaması bir taraftan Philo'yu hatırlatırken diğer taraftan Justin'i akla getirmektedir. O, Philo'ya ait olan ve dilbilgisinin daha ileri çalışmalar için hazırlık olması gibi felsefenin de teoloji için bir hazırlık olduğuna yönelik iddiayı benimsemiştir.⁶⁰⁴

Clement eserlerinde Justin'den bahsetmemiştir. Ancak onun, Justin'in eserlerini okumuş olması muhtemel gözükmektedir. Clement'in eserlerinde Justin'in nispeten sıradan olan iddialarına yer verilmemekle birlikte temel konu gözle görülür bir biçimde aynıdır. Bütün bilgelik, bir bakıma bilginin temel taşı ve onun birleştirici ilkesi olan Mesih'te toplanmıştır. Yine ona göre hem Eski Ahit hem de Yunan felsefesi bizi Mesih'e götürmek için birbirine benzeyen eğiticilerdir. Her ikisi de aynı zamanda büyük Hristiyanlık nehrinin kollarıdır.⁶⁰⁵

Diğer taraftan Clement, Stoacıları Justin'le aynı zemin üzerinde eleştirmiştir. Stoa panteizmi ve Stoacıların maddi olmayan bir şeye inanmayı reddetmesi, Stoa felsefesini bir Hristiyan için kabul edilemez bir duruma getirmiştir.⁶⁰⁶

İnsanın özgür iradesi hususunda Platon'un, sorumluluğun seçimi yapan kişiye ait olduğu ve Tanrı'nın sorumlu olmadığına yönelik açıklaması Clement'in *Stromateis*'inde defalarca tekrarlanmıştır. Platon'un bu açıklamasını Justin de özgür irade problemini

⁶⁰¹ Chadwick, Henry, **Early Christian Thought and the Classical Tradition**, Oxford University Press, ABD, 1966, s. 31-32.

⁶⁰² Rankin, David, **Athenagoras: Philosopher and Theologian**, Ashgate, İngiltere, 2009, s. 3.

⁶⁰³ Patrick, John, **Clement of Alexandria**, William Blackwood and Sons, İngiltere, 1914, s. 35.

⁶⁰⁴ Chadwick, s. 40.

⁶⁰⁵ Chadwick, s. 40.

⁶⁰⁶ Chadwick, s. 41.

açıklığa kavuşturmak adına eserlerinde kullanmış ve bu açıklama erken dönem Hristiyan Apolojetiğinde adeta bir düstur haline gelmiştir.⁶⁰⁷

⁶⁰⁷ Patrick, s. 88.

SONUÇ

Bir arada yaşayan kültürlerin birbirleriyle etkileşiminin en yüksek seviyede olduğu Filistin bölgesinde putperest bir ailede doğup büyüyen ve Platoncu bir ortamda felsefi temellerini atan Justin'in, Pavlus'un Mesihî düzen ve hakimiyet temeline oturttuğu ve Roma kültürüyle bezenmiş Hristiyanlık ile felsefi altyapısının büyük bir kısmını borçlu olduğu antik Yunan felsefesinin bir sentezi olan teolojisi ve felsefesi, içinde yaşamış olduğu dönemin ve coğrafyanın genel hatlarını yansıtmaktadır. Geleneksel Roma dininde imparatorlara tapınma kültü, Hristiyanlık'ta ve Justin'in teolojisinde ilahi krallığın hükümdarı olacağına inanılan İsa Mesih'e tapınma şeklinde tezahür etmiştir.

Justin, Eski Yunan dinindeki Perseus, Herkül, Asclepios, Dionysos gibi tanrısal figürlerin sahip olduğu öldükten sonra yeniden dirilme, göklere yükselme, hastaları iyileştirme, şarapla özdeşleştirilme gibi özellikleri İsa'nın mucizeleriyle karşılaştırmaktadır.

Kilise'nin ilk büyük apolojisti olmanın yanında Eski Ahit'in ilk kapsamlı yorumunu yapan Hristiyan olma özelliğini taşıyan Justin, Eski Ahit'i yorumlarken erken dönem Rabbinik kaynaklardan fazlaca yararlanmış ve Rabbinik yorum metodunu benimsemiştir. Bu kaynaklarda muhafaza edilen Musevi geleneği gayet iyi bildiği aşîkar gözükmektedir. Yaptığı yorumlardaki Mesih beklentisi gayet belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Sürekli olarak Mesih'in ikinci gelişinden, O'nun yaşantısından, O'na kimlerin inanacağından, O'nun aracılığıyla kimlerin kurtuluşa ereceğinden, yapacağı savaşlardan, kazanacağı zaferlerden bahsetmiştir.

Justin'in *Trypho ile Diyalog*'unda genel hatlarıyla bakıldığında üç temel tez ön plana çıkmaktadır. İlk olarak o Yahudilerin Tanrı'nın seçilmiş kavmi olmakla övündüklerini ancak bu övgüyü hak etmediklerini ve bu hakkın artık Hristiyanlara geçtiğini savunmuştur. Yahudilere İbrahim aracılığıyla verilen bedensel sünnetin Yahudileri diğer milletlerden ayırmak için ve onların kalplerinin katılığından dolayı verildiğini savunan Justin, gerçek sünnetin Hristiyanların vaftizinde yattığını iddia etmiştir. Zira Yahudiler eski zamanlarda Yahve'nin onları, bir gün diğer milletlerin

arasında üstün bir mevkiye çıkaracağı farklı insanlar yapmak için seçtiğine inanmaktadırlar.

Hristiyanlığın genel kanıtını, peygamberliğin tamamlanması üzerine kuran Justin, apolojisinde putperest Romalıların Hristiyanlara yönelttiği suçlamaların mesnetsiz olduğunu, putperest dinlerin tanrıların müstehcen hikayelerinden oluştuğunu ve putlara tapınmanın anlamsızlığını ispatlamaya çalışmıştır.

Justin'in Yunanlılar özelinde putperestlere yönelttiği eleştirilerde şeytanlara ve kötü ruhlara yaptığı atıflar önemli bir yer tutmaktadır. Ona göre putperestleri bütün kötü ve ahlaksız davranışlara götüren, onları ayartan ve yoldan çıkaran şeytanlar ve kötü ruhlardan başkası değildir. Justin, putlara tapınmayı aptallık olarak nitelemiş ve mabetlerde oluşturulup tanrılar olarak kabul edilen şeylerin kurbanlarla ve çelenklerle onurlandırılmasının yanlışlığına dikkat çekmiştir. O, her yerde aynı hayvana veya bitkiye tapınılmadığını belirterek profanlığın göreceli olduğunu iddia etmiş ve Romalıların da Hristiyanları kendi taptıklarına tapmamakla suçlamaktan başka bir delilleri olmadığını savunmuştur.

Justin'in, putperest mitolojinin kökenine düşmüş melekleri ve onlardan doğan şeytanları koyması, diğer Kilise Babalarını da etkilemiştir. Suriyeli Tatian, Lyonlu İrenaeus, Tertullian, İskenderiyeli Clement, Atinalı Athenagoras, Cyprian, Commodian ve Minucius Felix gibi Hristiyan yazarlar putperestliği şeytani olarak ilan etmek için meleklerin soyuyla ilgili mitosu kullanmışlardır.

Felsefeyi “gerçekten var olan şeyin bilgisi ve gerçekliğin net bir algısı” olarak tanımlayan Justin, insanoğlunun sağduyuya ulaşmasının yolunun felsefeden ve doğru bir akıl yürütmeden geçtiğini ifade ederek her insanın felsefeyle uğraşıp onu diğer bütün işlerden daha itibarlı bir iş olarak görmesi gerektiğini belirtmiştir. Justin, felsefeyi insanın sahip olabileceği en büyük ve Tanrı nezdinde en itibarlı şey olarak görmekte ve Tanrı'ya giden yolu kişiye felsefenin gösterdiğini ve ona ilgi gösterenlerin gerçekten kutsal insanlar olduğunu savunmuştur. Justin bu bağlamda genel olarak felsefeyi, özelde ise eski Yunan felsefesini Hristiyanlıkla uzlaştırma çabası içerisinde olmuştur.

Justin, gerçekleştirdikleri mucizelerden dolayı peygamberlerin inanılmaya layık olduklarını savunmuş ve onların gerçeğe bizzat tanıklık ettiklerini ifade etmiştir. Bu

yüzden o peygamberleri önemli bir bilgi kaynağı olarak görmüş ve dolayısıyla akıl-vahiy ikilisinden vahye daha büyük önem verdiğini göstermiştir.

Justin'in yazılarına baktığımızda onun Tanrı'sının insana has fiiller olan uyumak, yürümek, aşağı inmek, yukarı çıkmak gibi şeyleri yapmadığını ifade ederek Grek politeizminin bütün antropomorfik tanrı tasavvurlarını reddettiğini ve onun Aşkın bir Tanrı düşüncesine sahip olduğunu görürüz. Ancak Justin'in Aşkın Tanrı'sı sınırsız değildir. Zira O, dünyayı yaratıp düzenlerken "Tanrı'nın Oğlu" olan Kelam'dan yardım almıştır.

Justin, felsefecilerin bütün konuşmaları Tanrı'ya getirdiklerini, onlara yöneltilen soruların Tanrı'nın birliği ve takdiri hakkında olduğunu ve felsefenin görevinin tam olarak Tanrı'yı incelemek olduğunu savunmaktadır. O, Tanrı'nın bilgisinin kişiye mutluluk verdiğini düşünmektedir. Justin, Tanrı'nın görülmesinde ve algılanmasında duyuların ötesinde aklın rolünün daha büyük olduğunu belirterek bu konuda Platon'un izinden gitmiştir. Ancak erdemli, ölçülü adil ve dürüst olanlardan başkasının Tanrı'yı göremeyeceğini kaydetmiştir.

Justin'in Kutsal Ruh ile ilgili ifadeleri son derece karmaşık olup gayet farklı şekillerde yorumlanmaya müsait olarak karşımıza çıkmaktadır. Justin, yazılarında Kutsal Ruh'a "Ruh", "İlahî Ruh", "Peygamberî Ruh", "Kutsal Peygamberî Ruh", "Tanrı'nın Peygamberî Ruh" ve "ilahî, kutsal ve peygamberî ruh" gibi ifadelerle atıf yapmaktadır. Ondan Tanrı ve İsa Mesih'le birlikte üçüncü sıradaki bir tapınma ögesi olarak bahsetmektedir. O, Kutsal Ruh'u peygamberî ilhamla ilişkilendirmekte ve O'nu peygamberlere Tanrı'dan vahiy getiren bir aracı olarak yansıtmaktadır.

Justin, Tanrı'nın dünyadaki bütün varlıklardan önce bizzat kendisinden kaynaklanan ve rasyonel bir güç olan Başlangıç'ı yarattığını ifade etmiştir. Bu Başlangıç'a Kutsal Ruh tarafından verilen isimler arasında Oğul ve Logos'u saymaktadır. Yuhanna'nın, dünyanın yaratılışında Tanrı'yla birlikte olan ve Mesih'le özdeşleştirdiği Logos, Justin'de çok fazla değişime uğramadan Mesih'in bedenleşmeden önceki hali olan ve daha sonraki dönemlerde İslam felsefecilerinin İlk Akıl olarak tanımladığı rasyonel bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Justin, bilgi kaynağı olarak Logos ile rasyonel olan insan aklının yararlandığı bilginin arasındaki ilişkinin tanımlanmasında felsefecilerin Faal Akıl'ına benzer bir düşünce olan Spermatik Logos

fikrini geliştirmiştir. Spermatik Logos, insan zihnine bilginin tohumunu (sperm) eken Logos'tur. İsa Mesih'i Logos olarak tanımlayan Justin'in Teslis teolojisi de bu bağlamda Tanrı/Baba – Mesih/Logos – Kutsal Ruh/Peygamberî Ruh olarak şekillenmiştir.

Justin, Platon'un, Tanrı'nın Oğlu'nun Tanrı tarafından evrende çaprazlama konumlandırıldığı şeklindeki iddiasını Musa'dan ödünç aldığını ileri sürmüştür. Ona göre Platon, Tekvin 1:2'de suların üzerinde hareket ettiğinden bahsedilen Tanrı'nın Ruhu'nu, Tanrı ve Logos'tan sonra bir üçüncü varlık olan Kutsal Ruh olarak yorumlamıştır. Justin ise bu anlatımdaki Ruh'un, Tanrı'nın Oğlu veya Logos olduğunu iddia etmiştir. bu anlatımda geçen, “ harfi şeklinde, çaprazlama” manasındaki “ιασμα” kelimesinin “ha şeklinde” manasında olduğunu düşünmüştür. Justin, Yunanca'daki  (khi) harfine benzeyen bu haçı Tevrat'ın Sayılar bölümünün 21. babında anlatıldığı üzere Musa'nın tunçtan yapıp mabede koyarak insanları zehirli yılanlardan korumaya çalıştığını savunmuştur. İlgili bapta Musa'nın tunçtan bir ha değil yılan yaptığı anlatılırken Justin'in bu yılanı nasıl ha olarak yorumladığı belirsizliğini korumaktadır.

Justin, Tevrat'ın İşaya bölümündeki bakire bir kızın gebe kalıp oğul doğuracağına ve adını “Tanrı bizimle beraberdir.” manasındaki İmmanuel koyacağına yönelik ifadelerin Mesih'i haber verdiğini iddia etmiştir. Ancak bakire kızın cinsel ilişkiye girdiğine yönelik suçlamaları bertaraf etmek için onun cinsel ilişkiye girmeden Tanrı'nın gücünün bakire üzerine tezahürü ile gebe kaldığını kaydetmiştir.

Justin, eserlerinin büyük bir bölümünde sürekli olarak eleştirdiği pagan mitolojideki Merkür, Asclepios, Bacchus, Herkül gibi figürlerin hikayelerinin ve özelliklerinin Mesih'in özelliklerinden farklı olmadığını iddia ederek dönemin popüler kültürü üzerinden “argumentum ad populum” yapmak suretiyle Mesih ile ilgili iddialarını meşru bir zemine oturtmaya çalışmıştır.

Justin, Kutsal Kitap'tan alıntılar yaparak İsa Mesih'in göksel hükümranlığın yeryüzündeki temsilcisi olduğunu iddia etmiştir. Yine Kutsal Kitap'ta İşaya 9:6'da geçen “Bize bir ocuk doğacak, bize bir oğul verilecek ve yönetim onun omuzlarında olacak.” ifadesini çarmıha gerildiğinde İsa'nın sırtına vurulan Haç'ın gücü olarak yorumlamıştır.

O, acı çekerek onuru kırılmış ve güzellikten yoksun bir şekilde olduğunu düşündüğü birinci gelişinin aksine ikinci gelişinde Mesih'in görkemli olacağını ve herkese hükmedeceğinin Kutsal Kitap'ta önceden haber verildiğini kaydetmiştir. Kutsal Kitap'tan alıntılardığı "Rab Efendim'e 'Ben düşmanlarını ayaklarının altına serinceye dek sağımda otur.' diyor." ifadesindeki "düşmanlarını ayaklarının altına serinceye dek" olan sürenin de İsa'nın göklere yükseltip ölümlerin arasından diriltilmesine kadar olduğunu ve Tanrı'nın verdiği bu sürenin azaldığını iddia etmiştir.

Justin, İşaya 11:1'deki İşaya'nın kütüğünden yeni bir filiz çıkacağını ve kökünden bir fidanın meyve vereceğinin anlatıldığı bölümü Yakup'tan bir yıldız doğacağı ve İşaya'nın kökünden bir çiçek açacağı şeklinde yorumlamış ve bu çiçeği Mesih ile özdeşleştirmiştir. Justin buradan hareketle Mesih'in soyunu Yakub'a dayandırmıştır.

Justin, Tanrı'nın dünyayı yaratması hususunda Tevrat'ın Tekvin kitabının ilk babındaki ifadelere atıf yapmış ve Platon'un, Tanrı'nın şekilsiz olan maddeyi değiştirip dünyayı yarattığına dair görüşlerini Tevrat'tan kopyaladığını iddia etmiştir. Yine eski Yunan kozmolojisindeki yaratılış tasavvurlarında geçen Erebus'un Tevrat'taki yaratılış kıssasındaki Karanlık'la özdeş olduğunu ifade ederek Yunanlı şairlerin de Tevrat'ı okuyup alıntılar yaptıklarını ima etmiştir.

Justin, yeniden dirilişin imkanından bahsettiği satırlarda bir tohum tanesinden insan gibi mükemmel bir varlığın yaratıldığına inanmanın, inancın da ötesinde bir olgu olduğunu savunmaktadır. O, ruh çağırma, masum çocuklarla yapılan büyüler, ölmüş insan ruhlarının çağırılması, büyücüler arasında Rüya Gönderenler ve Yardımcı Ruhlar olarak bilinen ve böyle konularda becerileri olan herkes tarafından yapılan şeylerin ruhun ölümsüzlüğünün ve beden öldükten sonra bile bilinçli bir şekilde ortalıkta dolaştığının bir ispatı olduğunu düşünmektedir. Justin'e göre Hristiyanlar ölümü, vadesi geldiğinde ödenmesi gereken bir borç olarak addederler.

Justin, vaftizi bir yeniden doğuş vesilesi olarak nitelendirerek onun Tanrı, İsa ve Kutsal Ruh adına yapılması gerektiğini belirtmiştir. Vaftizin sadece tevbe edenleri arındırabilecek bir yaşam suyu olduğunu iddia eden Justin, sadece et ve bedeni temizleyen vaftizin kişiye herhangi bir yarar sağlamayacağını belirtip onun aracılığıyla

açgözlülükten, öfkeden, kıskançlıktan ve nefretten temizlenen ruhla birlikte bedeninin de arınacağını savunmuştur.

Vaftizin önemini vurguladığı satırlarda Justin, insan hayatını vaftizden önce ve vaftizden sonra olarak ikiye ayırmaktadır. Kişinin hayatının doğumdan vaftiz olana kadar olan dönemde başkalarına muhtaç bir durumda ve cehalet içerisinde geçtiğini; vaftiz olduktan sonraki hayatı ise bireyin kendi beğenileri ve idealleri uğruna özgürce yaşadığı bir hayat olarak kabul etmiştir. Bu bağlamda onun vaftizi, sosyolojik bir yeniden doğuş vesilesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Justin'ın vaftiz olana kadar bir süre geçtiğinden bahsetmesi ise onun, vaftizin doğumda yapılması gerekliliğine inanmadığı sonucunu çıkarmamıza neden olmaktadır.

Justin, *I. Apoloji*'de Konfirmasyon ve Evharistiya ayinini beraber zikretmiştir. Konfirmasyon'da kullanıldığını belirttiği ekmek ve şaraba "evharistiya" adı verildiğini ifade etmiştir. Evharistiya ayinine Hristiyanlardan başka kimsenin katılmasına izin verilmediğini iddia etmiştir. Zira ayinde kullanılan unsurların sıradan ekmek ve şarap olmadığını, Kurtarıcı İsa Mesih'in sözüyle cisimleştirildiğini ve Hristiyanların kurtuluşu için İsa'nın eti ve kanı olduğunu kaydetmiştir. Bu söylediklerini de Luka 22:19-20'de İsa'nın ekmeği bölüp havarilerine vererek "Bu sizin uğrunuza feda edilen bedenimdir."; yemekten sonra da kaseyi alıp "Bu kase, sizin uğrunuza akıtılan kanımla gerçekleşen yeni antlaşmadır." dediği satırlarla desteklemiştir. Justin, Evharistiya ayininin Mitra kültüründe ahlaksız şeytanlar tarafından ekmek ve bir kase su ile mistik ritüeller içerisinde belirli büyü sözlerle taklit edildiğini iddia etmiştir.

Rabbînik geleneği bildiği kuvvetle muhtemel olan Justin'ın metodolojisine baktığımızda, Rabbînik eğitim almış olan ve Eski Ahit alıntılarına yaptığı yorumlarda Yahudi etkisi gözlemlenen Pavlus'tan bir hayli etkilendiğini görürüz. Justin, Tanrı'nın İsrailoğulları ile Sina'da Musa aracılığıyla yaptığı ahitleşmenin İsa Mesih'in çarmıhta insanlığın iyiliği için can vermesiyle feshedildiğini ve yenilendiğini Eski Ahit'ten delillendirmeye çalışarak Pavlus'un izinden gitmiştir. O, eskatolojisini de İsa Mesih'in ikinci gelişi ve Tanrısal krallık üzerine kurarak Pavlus'un tarzını yansıtmıştır.

Hristiyan teolojisinin ilk büyük apolojisti olarak kabul edilen Aziz Justin, yazılarında ortaya koyduğu fikirlerle ve metodolojisiyle, çağdaşı ve selefi olan Kilise Babaları ve apolojistler üzerinde büyük etkiler bırakmıştır. Bu Kilise Babaları arasında

Lyonlu İrenaeus, Suriyeli Tatian, Tertullian, Atinalı Athenagoras ve İskenderiyeli Clement'i saymak mümkündür.

Justin'in Lyonlu İrenaeus üzerinde bıraktığı etki, İrenaeus'un Kutsal Kitap'tan yaptığı alıntılar ve bu alıntılara yaptığı yorumlarda gözlemlenmektedir. İrenaeus, Tekvin 18:1'de İbrahim'e görünüp O'nunla konuştuğu anlatılan kişinin Tanrı'nın Oğlu olduğuna inanmıştır. Justin de bu konuda İrenaeus ile aynı görüştedir. İrenaeus yine Tanrı'nın Oğlu'nun Sodom ve Gomora'yı cezalandırmak için göklerdeki Baba'dan yetki aldığını tıpkı Justin gibi Tekvin 19:24'ten yaptığı alıntıyla ispatlamaya çalışmıştır. İrenaeus, *Havariler Öğretisinin İspatı* adlı eserinde, Yakub'un Mezopotamya'ya gittiğinde rüyasında Tanrı'nın Oğlu'nu bir merdivenin yani bir ağacın üzerinde dururken gördüğünü kaydetmiş ve bu vizyonu Tanrı'ya inananların göklere yükseleceği şeklinde yorumlamıştır. Zira İsa'nın çektiği acıları Hristiyanların cennetteki yükselişi olarak görmektedir. Justin de haç olarak yorumladığı bu merdivenin üzerinde duran Tanrı'nın Oğlu olarak kabul etmiştir.

Justin'in etkilediği Kilise babalarından birisi kendi öğrencisi olan Suriyeli Tatian'dır. Tatian da apolojisinde hocası Justin gibi Hristiyan oluşunu gerekçelendirmeye çalışmıştır. O, Musa'nın Yunan medeniyetinden 400 sene önce geldiğini iddia ederek, Hristiyanların kendi kökenlerini dayandırdığı Eski Ahit peygamberlerinin Yunan medeniyetinden daha eski olduğunu ispat etmeye çalışan hocası Justin'in yolundan gitmiştir.

Eserlerinde tıpkı Justin gibi coşkulu ve arzulu bir dil kullanan ve cinaslara ve kelime oyunlarına yer veren Tertullian, Yahudilere yönelik eleştirilerinde ve Mesih'e dair bahsettiği kehanetler konusunda Justin'den önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu konulardaki iddialarını ispat etmek için Kutsal Kitap'tan yaptığı alıntılar ve yorumlarda Justin'in metodolojisinin izlerini bulmak mümkündür. Bununla birlikte Tertullian'ın, rakiplerinin kişisel bilgilerine sahip olma ve onların dinlerini bilme konusunda Justin'in bir hayli gerisinde kaldığı aşıkardır.

Justin'in etkilediği bir diğer Kilise Babası olan Athenagoras, Tanrı'ya ve Roma İmparatorluğu'na en çok bağlı ve en dürüst olan topluluk olarak nitelendirdiği Hristiyanların, bütün bunlara rağmen sırf Hristiyan oldukları için baskı ve zulüm gördüğüne ve onlara savaş açılmasına izin verildiğini ifade etmiştir. Athenagoras bu

konuda, Hristiyanların sırf isimlerinden dolayı suçlandığını iddia eden Justin'le aynı görüştedir.

Hristiyanlara yöneltilen suçlamalar hususunda Justin'in değindiği ateizm ve Thyestes festivallerine enstest ilişki suçlamasını da ekleyen Athenagoras, bu suçlamalar doğruysa Hristiyanların aileleriyle birlikte adil bir şekilde öldürülebileceğini belirtmiştir. Ancak eğer bunlar asılsız iftiralardan ibaret ise Romalıların, Hristiyanların yaşantısını ve fikirlerini araştırıp onlara haklarını geri iade etmeleri gerektiğini ifade etmiştir.

İsa'yı Logos ile özdeşleştiren Athenagoras, bu konuda da Justin'den etkilenmiştir. O, İsa'nın hem fikrî hem de fonksiyonel olarak Tanrı'nın Logos'u olduğunu savunmuştur. Her şeyin yaratılışında Tanrı'yla işbirliği içinde olduğunu düşündüğü Logos'un, Tanrı'nın akli ve irfanı olduğunu iddia etmiştir. Her ikisinin de birbirlerinin içinde bulunduğunu belirten Athenagoras, Tanrı'nın ezelden beri Logos ile dolu olduğunu savunmuştur. Savunduğu bütün bu iddiaların peygamberî Ruh için de söylenebileceğini ifade etmiştir.

Justin'in öğrencisi olan Suriyeli Tatian'dan ders almış olması muhtemel gözüken İskenderiyeli Clement'in, Justin'in eserlerini okumuş olabileceği belirtilmiştir. *Protrepticus* (Tavsiye), *Paedagogus* (Eğitici) ve *Stromateis* (Derlemeler) başlıklarıyla üç önemli eseri vardır. Justin'in, Yunan felsefecilerinin ve şairlerinin Eski Ahit'ten ve Hristiyanlık'tan çalıntılar yaptığına yönelik iddiasını benimsemiştir. Her ikisi de Platon'un felsefesinde Hristiyanlığın izlerini aramışlar ve Yunan felsefesinde Hristiyanlığa ve akla yatkın olarak ortaya atılan her şeyi Hristiyanlığa ait olarak görmüşlerdir.

Clement hem Eski Ahit'i hem de Yunan felsefesini, kendisinde bütün bilgeliğin toplandığı, bilginin temel taşı ve onun birleştirici ilkesi olarak nitelendirdiği Mesih'e götüren eğiticiler olarak görmüştür. Her ikisinin de büyük Hristiyanlık nehrinin kolları olduğunu düşünmüştür.

Clement *Stromateis* adlı eserinde özgür irade konusunda Platon'un, bireylerin yaptıkları seçimlerden sorumlu oldukları ve Tanrı'nın sorumluluk kabul etmediğine yönelik ifadelerini defalarca tekrar etmiştir. Justin de Platon'un bu ifadelerini özgür

irade meselesini çözmek için eserlerinde kullanmış ve bu ifadeler erken dönem Hristiyan Apolojetiğinin şiarı haline gelmiştir.

Katolik teoloji Justin'in teolojisi ve apolojietiğiyle genel olarak örtüşse de bazı farklar bulunmaktadır. Örneğin, Vaftiz konusunda Katolik Kilisesi'nin uygulamaları kişinin doğduğunda vaftiz edilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ancak bunun bir baskı mahiyeti taşımadığı da belirtilmiştir. Justin ise bebek vaftizine yazılarında hiç yer vermemiştir. Bilakis, vaftiz olana kadar geçen bir süreyi kayıp yıllar olarak görmesi ve bu yılların cehalet içerisinde geçtiğinden bahsedip; vaftiz olduktan sonraki dönemi ise bilinçli bir şekilde seçilen ve kendi beğenilerimiz ve ideallerimiz uğruna özgürce yaşadığımız bir hayat olarak addetmesi hasebiyle Justin'in bebek vaftizinin gerekliliğine inanmadığı sonucu çıkmaktadır.

Justin'in teolojisiyle Katolik teolojinin ayrıldığı en önemli noktalardan birisi İsa Mesih'in yaratıcılığı ve Tanrı'dan suduru konusundadır. Justin, Tanrı'nın dünyayı yaratmadan önce İsa Mesih'i kendisinden sudur ettirip her şeyin yaratılışında İsa Mesih'ten yardım aldığını savunurken Katolik teoloji Tanrı'nın yaratma faaliyetinde herhangi bir yardımcıya ihtiyaç duymadığını ve yaratmada ilahi maddeden sudurun gerekli olmadığını benimsemiştir.

KAYNAKÇA

- ATASAĞUN, G., **Hristiyanlık'ta Teslis İnancı ve İslam Açısından Teslis'in Reddi**, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya, 2013.
- AUDI, R. (Ed.), **The Cambridge Dictionary of Philosophy**, Cambridge University Press, ABD, 1999.
- AUNE, D. E., "Justin Martyr's Use of the Old Testament", **Journal of the Evangelical Theological Society**, ABD, 1966.
- AYDIN, M., **Ansiklopedik Dinler Sözlüğü**, Din Bilimleri Yayınları, Konya, 2005.
- AYDIN, M., "Hristiyanlık", **Yaşayan Dünya Dinleri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.
- AYDIN, M., **Dinler Tarihine Giriş: Dinler, Mezhepler, Yeni Dini Hareketler**, Literatürk, Konya, 2012.
- AYER, J. C. Jr., **A Source Book for Ancient Church History: From the Apostolic Age to the Close of the Conciliar Period**, Charles Scribner's Sons, ABD, 1913.
- BAINTON, R. H. **Early and Medieval Christianity**, Beacon Press, ABD, 1962.
- BARDENHEWER, O., **Patrology: The Lives and Works of the Fathers of the Church**, Almanca'dan Çev. Thomas J. Shahan, Freiburg im Breisgau and St. Louis, Almanya, 1908.
- BARNARD, L. W., "Justin Martyr's Eschatology", **Vigiliae Christianae**, Brill, 1965, c. 19, sy. 2, ss. 86-98.
- BAYRAKDAR, M., **Bir Hristiyan Dogması: Teslis**, Ankara Okulu, Ankara, 2007.
- BERNABEO, P., "Apologetics", **Encyclopedia of Religion**, The Thomson Corporation, ABD, 2005, c. 1.
- BESANT, A., **Esoteric Christianity**, The Theosophical Publishing Society, İngiltere, 1905.
- BIANCHI, U., "Demiurg", **Encyclopedia of Religion**, The Thomson Corporation, ABD, 2005, c. 4.
- BOKSER, B. Z., "Justin Martyr and the Jews", **The Jewish Quarterly Review**, University of Pennsylvania Press, ABD, 1973, c. 64, sy. 2, ss. 97-122.
- BOKSER, B. Z., "Justin Martyr", **Encyclopedia Judaica**, Thomson Gale, ABD, 2007.
- BONWETSCH, G. N., "Justin Martyr", **The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge**, Editör: Samuel Macauley Jackson, Funk and Wagnalls Company, ABD, 1910, c. 6.
- BOYCE, M., **A History of Zoroastrianism**, Brill, Hollanda, 1975, c. 1.
- BREMMER, J., "Scapegoat Rituals in Ancient Greece", **Harvard Studies in Classical Philology**, ABD, 1983, sy. 87.

- BRUCE, A. B., **Apologetics or Christianity Defensively Stated**, Charles Scribner's Sons, ABD, 1892.
- BUCUR, B. G., "The Angelic Spirit in Early Christianity: Justin, the Martyr and Philosopher", **Journal of Religion**, University of Chicago Press, b.y.y., t.y.
- CAREY, P. W. ve LIENHARD, J. T., **Biographical Dictionary of Christian Theologians**, Greenwood Press, ABD, 2000.
- CARPENTER, E., **Pagan and Christian Creeds: Their Origin and Meaning**, Harcourt, Brace and Company, ABD, 1920.
- CASE, S. J., **The Evolution of Early Christianity: A Genetic Study of First-Century Christianity in Relation to its Religious Environment**, the University of Chicago Press, ABD, 1914.
- CEVİZCİ, A., **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, Asa Kitabevi, Bursa, 1998.
- CHADWICK, H., **Early Christian Thought and the Classical Tradition**, Oxford University Press, ABD, 1966.
- CHAPMAN, G., **Catechism of the Catholic Church**, Cassell, İngiltere, 1994.
- CIRLOT, J.E., **A Dictionary of Symbols**, İspanyolca'dan çeviren Jack Sage, Routledge, İngiltere, 1971.
- COLEMAN, J. A., **The Dictionary of Mythology**, Arcturus Publishing Limited, İngiltere, 2007.
- ÇİFTÇİ, H. A., Dinlerde Vefkler, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Isparta, 2011.
- ÇOBAN, B. Z., **Geçmişten Günümüze Papalık**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014.
- DALEY, B. E., "Councils: Christian Councils", **Encyclopedia of Religion**, The Thomson Corporation, ABD, 2005, c. 3.
- DAVIES, J. G., **The Early Christian Church**, Holt, Rineheart and Winston, İngiltere, 1965.
- DIXON-KENNEDY, M., **Encyclopedia of Greco-Roman Mythology**, Mike Dixon-Kennedy, ABD, 1998.
- DRESSLER, H., "St. Irenaeus", **New Catholic Encyclopedia**, Ed. Thomas Carson ve Joann Cerrito, Thomson Gale, ABD, 2003, c. 7.
- DUCHESNE, L., **Early History of the Christian Church: From Its foundation to the End of the Third Century**, Longmans, Green and Co., İngiltere, 1925.
- DUNN, G. D., **Tertullian**, Ed. Carol Harrison, Routledge, İngiltere, 2004.
- EDMAN, I., **Marcus Aurelius and His Times: The Transition from Paganism to Christianity**, Walter J. Black Inc., ABD, 1973.
- ELIADE, M., **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, Çev. Ali Berkay, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, c. 1.

- ELIADE, M., **Babil Simyası ve Kozmolojisi**, Çev. Mehmet Emin Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002.
- ELIADE, M., **Demirciler ve Simyacılar**, Çev. Mehmet Emin Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003.
- ERBAŞ, A., **Hristiyan Ayinleri (Sakramentler)**, Nun Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- EUSEBIOS, **Kilise Tarihi**, Latince'den Çev. Furkan Akderin, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2011.
- EWING, W., "Jacob's Well", **The International Standard Bible Encyclopaedia**, Ed. James Orr, The Howard-Severance Company, ABD, 1915, c. 3.
- FOTOPOULOS, J. (Ed.), **The New Testament and Early Christian Literature in Greco-Roman Context**, Brill, Hollanda, 2006.
- GIBSON, S., "Bar Kokhba", **Encyclopedia Judaica**, Ed. Fred Skolnik, Thomson Gale, ABD, 2007, c. 3.
- GOODENOUGH, E. R., **The Theology of Justin Martyr**, Verlag Frommannsche Buchhandlung, Almanya, 1923.
- GOUGH, M., **The Early Christians**, Thames and Hudson, İngiltere, 1961.
- GRANT, R. M., "Eusebius", **Encyclopedia of Religion**, The Thomson Corporation, ABD, 2005, c. 5.
- GREENSLADE, S. L. (Ed. ve Çev.), **Early Latin Theology**, Westminster John Knox Press, ABD, 1956.
- GUTHRIE, W.K.C., **Yunan Felsefe Tarihi: Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar**, Çev. Ergün Akça, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011.
- GÜNAY, N., **Günümüz Türkiye'sinde Misyonerlik Faaliyetleri**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2006.
- GÜNDÜZ, Ş., **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998.
- GÜNDÜZ, Ş., **Hristiyanlık**, İSAM Yayınları, İstanbul, 2006.
- GÜNDÜZ, Ş., **Misyonerlik**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009.
- GÜNDÜZ, Ş., **Pavlus: Hristiyanlığın Mimarı**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2011.
- GÜRKAN, S. L., **Yahudilik**, İSAM Yayınları, İstanbul, 2008.
- HADDAD, R. M., **The Appropriateness of the Apologetical Arguments of Justin Martyr**, Yüksek Lisans Tezi, Avustralya Katolik Üniversitesi Teoloji Fakültesi, Avustralya, 2008.
- HAMILTON, J.; HAMILTON, B.; STOYANOV, Y., **Bizans Döneminde (650-1405) Hristiyan Düalist Heretikler**, Çev. Leyla Kuzucular, Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 2011.
- HANÇERLİOĞLU, O., **Felsefe Ansiklopedisi**, Remzi Kitabevi, b.y.y., t.y., c. 2.
- HESIOD, **Theogony & Works and Days**, Çev. Martin Litchfield West, Oxford University Press, İngiltere, 1988.

- HINSON, E. G., “Justin Martyr”, **Encyclopedia of Religion**, The Thomson Corporation, ABD, 2005, c. 7.
- HOFFNER, H. A. Jr., “Tertullian”, **Encyclopedia of Religion**, The Thomson Corporation, ABD., 2005, c. 13.
- HOMEROS, **Odysseia**, 6. Kitap, 25. Satır.
https://en.wikipedia.org/wiki/Anneliese_Michel, Erişim Tarihi 23 Ocak 2017.
<https://alchetron.com/Anneliese-Michel-740915-W>. Erişim Tarihi 23 Ocak 2017.
https://en.wikipedia.org/wiki/Bar_Kokhba_revolt, Erişim Tarihi 1 Şubat 2017.
- IRENÆUS, **The Demonstration of the Apostolic Preaching**, Çev. Joseph Armitage Robinson, Richard Clay and Sons Limited, İngiltere, 1920.
- KARESH, S. E. ve HURVITZ, M. M., **Encyclopedia of Judaism**, Facts on File, ABD, 2006.
- KLEIN, E., **A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language**, Elsevier Publishing Company, Hollanda, 1966.
- Kur'an-ı Kerim.
 Kutsal Kitap.
- KUZGUN, Ş., **Dört İncil: Yazılması, Derlenmesi, Muhtevası, Farklılıkları ve Çelişkileri**, Fazilet Neşriyat, İstanbul, 2008.
- LIDDELL, H. G. ve SCOTT, R., **A Greek-English Lexicon**, Clarendon Press İngiltere, 1996.
- LIVINGSTONE, E. A. (Ed.), **The Oxford Dictionary of the Christian Church**, Oxford University Press, ABD, 1997.
- LOMAX, E. ve GUNYON, T. (Ed.), **Encyclopedia of Architecture**, Johnson Fry & Co., ABD, 1922, c. 2.
- MACCULLOCH, D., **A History of Christianity**, Penguin Books, İngiltere, 2010.
- MADRIGAL, C., **Apologia: İncil ve Hristiyan İnancı Sorgulanıyor**, Kafekültür Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- MALINOWSKI, B. K., **Büyük, Bilim ve Din**, Çev. Saadet Özkal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000.
- MEAD, G. R. S., **Fragments of a Faith Forgotten**, Theosophical Publishing Society, İngiltere, 1900.
- MORGAN-WYNNE, J. E., “The Holy Spirit and Christian Experience in Justin Martyr”, **Vigiliae Christianae**, Brill, Hollanda, 1984, c. 38, sy. 2, ss. 172-177.
- OLGUN, H., **Kalvinizm’de On Emir**, Eskiyei Yayınları, Ankara, 2012.
- PATRICK, J., **Clement of Alexandria**, William Blackwood and Sons, İngiltere, 1914.
- PATTERSON, E., “Pragmatism”, **International Encyclopedia of Social Sciences**, Thomson Gale, ABD, 2008, c. 6.

- PEPIN, J., "Logos", **Encyclopedia of Religion**, Thomson Gale Corporation, ABD, 2005, c. 8.
- PIERCE, J. M., "Roman Ritual", **New Catholic Encyclopedia**, Thomson Gale, ABD, 2003, c. 12.
- PLATON, **Timaios**, Çev. Erol Güney ve Lütfi Ay, Çağdaş Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- PRATTEN, B. P. (Çev.), **The Writings of Justin Martyr and Athenagoras**, T & T Clark, İskoçya, 1868.
- PRICE, R. M., "Hellenization and Logos Doctrine in Justin Martyr", **Vigiliae Christianae**, Brill, 1988, c. 42, sy. 1, ss. 18-23.
- RAINY, R., **The Ancient Catholic Church**, International Theological Library, ABD, 1902.
- RANKIN, D., **Athenagoras: Philosopher and Theologian**, Ashgate, İngiltere, 2009.
- REED, A. Y., "The Trickery of the Fallen Angels and the Demonic Mimesis of the Divine: Aetiology, Demonology and Polemics in the Writings of Justin Martyr", **Journal of Early Christians**, The Johns Hopkins University Press, ABD, 2004.
- RICHARDSON, C. C. (Ed.), **Early Christian Fathers**, The Westminster Press, ABD, 1953.
- ROBERTS, A. ve DONALDSON, J., (Ed.) **The Ante-Nicene Fathers – Translations of the Writings of the Fathers down to A.D. 325**, Charles Scribner's Sons, ABD, 1913, c. 1.
- RUSKA, J., "Vefk", **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1950, c. 13.
- SARIKÇIOĞLU, E., **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2008.
- SARIKÇIOĞLU, E., **Diğer İnciller**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2009.
- SARIKÇIOĞLU, E., **Mehdi Gelecek mi: Dinlerde Mehdi Tasavvurları**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2010.
- SARIKÇIOĞLU, E., "Babil'de Harut ve Marut'un Melekliği Meselesi", **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, SDÜ Baskı Merkezi, Isparta, 2014, sy. 33.
- SCHIMMEL, A., **Dinler Tarihi**, Ed. Recep Kibar, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul, 2007.
- SCOGNAMILLO, G., **Medeniyetler Çatışmasında Batı'nın İnanç Temelleri**, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2002.
- SELIGSOHN, M., "Jeshurun", **The Jewish Encyclopedia**, Ktav Publishing House, ABD, 2008, c. 7.
- SICKER, M., **Between Rome and Jerusalem: 300 Years of Roman-Judaeen Relations**, Praeger Publishers, ABD, 2001.
- SWEENEY, E. J., **Empire of Thebes or Ages in Chaos Revisited**, Algora Publishing, ABD, 2006.

- SWETZ, F. J., **Legacy of the Luoshu**, A K Peters Limited, Kanada, 2008.
- TARAKÇI, M., “Bir Hristiyan Apolojist Olarak Saint Thomas Aquinas”, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Bursa, 2005.
- TARAKÇI, M., “Hristiyanlıkta Logos Doktrini”, **Milel ve Nihal**, Ladin Ofset, İstanbul, 2011, c. 8, sy. 1.
- TERRY, M. S. (Yunanca aslından Çev.), **The Sibylline Oracles**, AMS Press, ABD, 1899.
- TOMITA, Y., **Christ as the Covenant: Justin Martyr’s Interpretation of the New Covenant in Jeremiah 31:31-32**, Durham Theses, Durham Üniversitesi, 2012.
- UYGUN, A., “İncillerde Hz. İsa’nın Cin Çıkarma Mucizesine Eleştirel Bir Yaklaşım”, **Tarih Okulu Dergisi**, 2015, sy. 24, ss. 761-790.
- VAIL, C. H., **The Ancient Mysteries and Modern Masonry**, Macoy Publishing and Masonic Supply Co., ABD, 1909.
- WAITE, C. B., **History of the Christian Religion to the Year Two Hundred**, C. V. Waite & Company, ABD, 1881.
- WENDEL, S. J., **Scriptural Interpretation and Community Self-Definition in Luke-Acts and the Writings of Justin Martyr**, Brill, Hollanda, 2011.
- WERNER, M., **Hristiyanlığın İnanç Esaslarının Doğuşu**, Çev. ve Düz. Ekrem Sarıkçıoğlu, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2016.
- WHITTAKER, M., “Shepherd of Hermas”, **New Catholic Encyclopedia**, Thomson Gale, ABD, 2003, c. 6.
- WILKEN, R. L., “Marcion”, **Encyclopedia of Religion**, The Thomson Corporation, ABD, 2005, c. 8.
- WILLIAMS, R., **On Christian Theology**, Blackwell Publishing, İngiltere, 2000.
- WOLFF, A. (Ed.), **Britannica Concise Encyclopedia**, Encyclopaedia Britannica, Peru, 2006.
- YARKER, J., **Arcane Schools**, Global Grey, İngiltere, 2013.
- ZBINDEN, E., **İslam’da ve Eski Ortadoğu’da Cin ve Ruh İnançları**, Çev. Ekrem Sarıkçıoğlu, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1994.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı ve Soyadı: Halit Ahmet Çiftçi

Doğum Yeri ve Yılı: Sandıklı/AFYONKARAHİSAR, 25.01.1986.

Medeni Hali: Evli

Eğitim Durumu:

Lisans Öğrenimi: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 2004-2008.

Yüksek Lisans Öğrenimi: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Ders Dönemi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Tez Dönemi) 2008-2011.

Yabancı Diller ve Düzeyleri:

- 1- İngilizce (Üst Düzey)
- 2- Arapça (Orta Düzey)
- 3- Almanca (Başlangıç Düzeyi)
- 4- Latince (Başlangıç Düzeyi)
- 5- Yunanca (Başlangıç Düzeyi)

İş Deneyimi:

Diyanet İşleri Başkanlığı, İmam-Hatip, Eylül-Aralık 2008.

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Araştırma Görevlisi, 2009-günümüz.

Bilimsel Yayınlar:

- 1- Dinde Felsefe, Abdullah (William Henry) Quilliam, Çev. Halit Ahmet Çiftçi, SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 35. sayı, ss. 179-190.
- 2- Almanya’da Din ve Devlet: Batı ve Doğu, Jürgen Moltmann, Çev. Halit Ahmet Çiftçi, SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 27. Sayı, ss. 151-159.